

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**JOHN LOCKE, GEORGE BERKELEY VE DAVID
HUME'UN BİLGİ ANLAYIŞLARI VE MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Murat SEL**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN**

KONYA-2018

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**JOHN LOCKE, GEORGE BERKELEY VE DAVID
HUME'UN BİLGİ ANLAYIŞLARI VE MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Murat SEL**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN**

KONYA-2018

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
--	--	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat SEL		
	Numarası	128101011002		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN		
Tezin Adı	John Locke, George Berkeley ve David Hume'un Bilgi Anlayışları ve Mukayesesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Murat SEL

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat SEL		
	Numarası	128101011002		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN		
Tezin Adı	John Locke, George Berkeley ve David Hume'un Bilgi Anlayışları ve Mukayesesi			

Murat SEL tarafından hazırlanan 'John Locke, George Berkeley ve David Hume'un Bilgi Anlayışları ve Mukayesesi Problemler' başlıklı bu çalışma, 06.03.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Ünvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Hasan Hüseyin BİRCAN	
2			
3	Prof. Dr.	Hasan Hüseyin BİRCAN	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat SEL		
	Numarası	128101011002		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	Felsefe / Felsefe		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN		
	Tezin Adı	John Locke, George Berkeley ve David Hume'un Bilgi Anlayışları ve Mukayesesi		

Epistemoloji on yedinci yüzyıldan itibaren felsefenin baş disiplini haline gelmiştir. Bu hususta temeli atan en önemli düşünürün Descartes olduğu kabul edilir. Descartes ile açılan bu çığır on sekizinci yüzyıl felsefesinde de yerini korumuştur. Bu yüzyılda bu bayrağı John Locke devralmış ve ardından bu gelenek George Berkeley ve David Hume ile devam etmiştir.

On yedinci yüzyılda rasyonalist anlayış egemen iken on sekizinci yüzyılda emprist anlayış egemen olmuştur. Bu çalışmamızda egemen olan emprist anlayışın üç önemli temsilcisi olan John Locke, George Berkeley ve David Hume incelenmiş ve mukayeseli olarak araştırılmıştır. Her üçü de emprist olan bu düşünürler arasındaki benzerlik ve farklılıkları gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın asıl bölümünü John Locke oluşturmaktadır. Locke'un, Berkeley'i ve Hume'u nasıl ve ne şekilde etkilemiş olabileceği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: John Locke, George Berkeley, David Hume, emprizm, bilgi, ideler, nitelikler.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Murat SEL		
	Student Number	128101011002		
	Department	Philosophy / Philosophy		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	John Locke, George Berkeley And David Hume's Understanding Of Knowledge And Comparison		

Since 17th century epistemology has been the one of the head of philosophy. On this field, Descartes has become the principle thought of philosophy because of blazing trail. The flow of thought had continued with John Locke in 18th century. After then, George Berkeley and David Hume.

Back in the 17th, rationalist thought was sovereign whereas empiricism thought was sovereign in the 18th century. Empiricism thought had 3 empiricist leaders who searched, criticized and examined John Locke, George Berkeley and David Hume. We worked on similarities and differences between them despite three of them are empiricists. The big part of our search is about John Locke in order how he influenced the others, Berkeley and Hume.

Key words: John Locke, George Berkeley, David Hume, emprism, knowledge, ideas, qualifications.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VIIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN BİLGİ ANLAYIŞI

1.1. John Locke'un Hayatı ve Eserleri.....	16
1.2. John Locke'un Bilgi Anlayışı	23
1.2.1. Doğuştancılık Eleştirisi	24
1.2.2. İdeler.....	31
1.2.3. Bilginin Farklı Dereceleri, Dayanakları ve Kesinlik Kriterleri	43
1.2.4. Nitelikler ve Tözler.....	54
1.2.5. Tanrı'nın Bilgisi ve İman	59
1.2.6. Ahlakın Bilgisi.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

GEORGE BERKELEY'İN BİLGİ ANLAYIŞI

2.1. Berkeley'in Akademik Hayatı ve Eserleri	66
2.2. Berkeley'in Bilgi Anlayışı	68
2.2.1. Felsefesinin Temelleri	68
2.2.2. Var Olmak ve Algılanmak İlişkisi.....	71
2.2.3. Nitelikler.....	75
2.2.4. Madde ve Maddi Töz Anlayışı	76
2.2.5. İdelerin Bilgisi, Ruh ve Sebep-Sonuç İlişkisi.....	78
2.2.6. Tanrı'nın Bilgisi	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAVID HUME'UN BİLGİ ANLAYIŞI

3.1. Hume'un Hayatından Önemli Kesitler ve Eserleri	86
3.2. David Hume'un Bilgi Anlayışı	88
3.2.1. İdeler ve İzlenimler.....	89
3.2.2. Tasarım Çeşitleri ve Birbirleriyle İlişkisi	91
3.2.3. Nedensellik	96
3.2.4. Tanrı'nın ve Dinin Bilgisi	101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA

4.1. Karşılaştırma	106
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	128

ÖNSÖZ

John Locke, George Berkeley ve David Hume bilgi felsefesi için önemli olan filozoflardandır. Bu filozoflar yaşadığı dönem içinde Avrupa’da ve özellikle de kendi ülkelerinde en çok tanınan düşünürlerden olmuştur. Eserlerinin bir kısmı üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu sayılan filozofların epistemolojik olarak önemli fikirlerinin yanı sıra felsefenin diğer alanlarında da – siyaset felsefesi, ontoloji gibi- önemli fikirleri mevcuttur. Ancak çalışmamızın merkezini adı geçen filozofların epistemolojik anlayışları oluşturmaktadır. Bu sayılan filozoflar arasından Locke’un önemi ve ağırlığından dolayı kendisinin fikirlerini diğer filozoflarımıza nazaran daha ayrıntılı olarak tartışmayı uygun gördük. Bilgi felsefesinin tarihini incelemek isteyen bir araştırmacı için çalıştığımız filozofların öğretileri- kendilerinden önce ve sonra gelen filozofları da hesaba kattığımız zaman- merkezi bir konumdadır. Bunun için Locke, Berkeley ve Hume olmadan bilgi felsefesini ve tarihini anlamak pek mümkün gözükmemektedir.

Bu çalışmamda baştan sona bana destek olan, bana tahammül eden, tavsiye ve görüşlerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN’a teşekkürü bir borç bilirim.

Murat SEL
Soma – 2018

GİRİŞ

Bilgi sorunu, felsefenin kadim problemlerinden biridir ve çoğu zaman filozofların felsefeden anladığı şeye göre çözülmeye çalışılır. Felsefenin ise bir tanımını vermek oldukça zordur. Bunun en önemli sebebi hemen hemen tüm felsefe tanımlarının tartışmalı olmasıdır. Çünkü tarihin akışı içerisinde felsefe anlayışları çağdan çağa, filozoftan filozofa farklılık göstermiştir. Bütün bu farklılıklara rağmen felsefenin bir düşünce faaliyeti olduğu söylenebilir. Bu farklılıklardaki ortak noktaları yakalamak önem taşımaktadır. Bu noktada Jaspers felsefenin doğuşunu üç şeye bağlamaktadır. Bunlardan ilki hayrettir. İnsanlar bilmedikleri şeyler karşısında hayrete düşerek o şeyleri bilmek ister. Bu insanların doğasında var olan bir şeydir. İkinci faktör şüphe dir. Kesin bilgiyi elde etmek için şüphe bir basamak olarak görülebilir. Görünüşler karşısında duyulan şüphe insanları düşünmeye sevk eder. Jaspers'in bahsettiği üçüncü faktör ise insanın sarsılmasıdır. Görünüşler karşısında dikkati insanın kendine vermesi insanların felsefi manada bir sarsıntı geçirmesine sebep olur ve bu durum felsefenin kaynağıdır. Bunun sonucunda felsefi düşünce meydana gelir.

Felsefe, görmekle ya da inanmakla ilgili bir konu değildir. Felsefe; merakla, düşünmekle, akıl ile alakalı bir disiplindir. Felsefe, oluşun arkasında yatan birliği ya da kaosu gizlediği düzeni görebilir. Felsefe, görünüşün gerisinde yatan gerçekliği inceleyen entelektüel bir faaliyettir.¹

Felsefenin en önemli özelliği insanları felsefi tutum içine sokmasıdır. Felsefi tutum üç farklı şekilde kendisini gösterir. Birincisi, var olana bütüncül bir görüşle bakmaktır. Bu özelliğe sahip olan insanlarda hata yapma olasılığı düşüktür. Bir konu üzerine yoğunlaşırken içinde bulunulan şartlara göre konunun bütünü göz önünde tutulmalıdır. Felsefi tutumun kendini gösterdiği ikinci faktör eleştirel zihne sahip olmaktır. Eleştiri, gelişme ve olgunlaşmaya hız veren itici bir güçtür. Daha doğruya yönelmenin, yanlışlardan kurtulmanın en etkili yöntemi eleştiridir. Üçüncü faktör ise hoşgörülü olmanın gereğidir. Hoşgörü bir nevi bir tahammül etme gücüdür. İstenmeyen, beğenilmeyen, kabul edilmeyen şeylere tahammül etmektir. Bunun karşılığı

¹ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 5. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa, 2011, s. 27.

ise taassuptur. Taassupta saldırganlık söz konusudur. Taassup, sıkı sıkıya bir fikre bağlı kalmak demektir.² Türk toplumunda konusu sık sık geçen ‘bağnaz insan’ ifadesi tam olarak bunu örneklemektedir. Bu düşüncenin karşısında yer almak demek felsefi tutum takınmak demektir. Bu anlamda felsefe, entelektüel kapasitenin bir parçasıdır. Ancak felsefe öğrenilerek ve felsefi tutum takınılarak bağnaz düşüncelerden kurtulmak mümkündür. Medeni olmanın en önemli özelliği hoşgörölü olmandır. Bunun en önemli yollarından biri ‘felsefe’ dir. *“Bir toplumda yaşayan insanlar ne kadar çok felsefeyle uğraşırlarsa, toplum da o derecede incelmış, medenileşmiş olur. Bu yüzden Descartes bir toplum içinde filozofların bulunmuş olmasının, o devlet için büyük bir ayrıcalık olduğunu düşünmektedir. Kişinin hakikat arayışına giren kimselerle beraber bulunmasının iyi, ancak daha iyi olanın kişinin bizzat kendisinin bir arayışa girmesi olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Çünkü ona göre, kişinin kendi gözleriyle görmesi, gözü kapalı başkasının arkasından yürümesinden her zaman iyidir.”*³

Felsefe çok kapsamlı bir disiplindir. Bu kapsamlı disiplin içindeki çalışma alanımız epistemoloji olduğu için öncelikle epistemolojinin ne olduğu ve onun problemleri üzerinde kısaca durulmasında fayda vardır. Epistemoloji veya bilgi felsefesi adını verdiğimiz disiplin, bilginin yapısını, imkanını, kaynağını, ölçütlerini, sınırlarını inceleyen bir disiplindir. Epistemoloji, bilginin özünü araştırırken, bilginin nasıl bir yapısı olduğunu ve bilginin hangi yoldan elde edilebileceğini inceler. Bilgi felsefesi, bilen özne ile bilinen nesne arasında bağlantının nasıl gerçekleştiğini irdeler.

Tüm bilimler, ‘bilgi’ kavramını, bilgi ortaya koymak anlamında anlayıp, ona göre yorumlayıp, buna uygun şekilde çalışmalar yapmıştır. Oysaki felsefe, ‘bilgi’ nin neliğini ortaya koymaya çalışır. Bunun için de ‘Bilgi nedir?’ sorusunu sorar.⁴ Diğer tüm disiplinler bilgi yaratmak için çabalarken, felsefe, bilginin bizatihi kendisi için

² Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 40-43.

³ Yaşar Türkbek, “Descartes’ın Ahlak ve Mutluluk Anlayışı”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 57.

⁴ Işıl Bayar Bravo, “Bilginin Olanığı Sorunu”, *FLSF Dergisi*, Sayı 3, Isparta, 2007, s. 44.

çalışır. Bilginin mahiyetini analiz eder. Bu anlamda felsefe, bilime yol gösteren bir disiplindir.

Bilgi felsefesinin incelediği önemli problemler vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi “Doğru bilgi olanaklı mıdır?” sorusudur. Bu yüzden öncelikle doğru bilginin mümkün olup olmadığının araştırılması ve yanıtlanması gerekir. Bir diğer problem “Doğru bilginin kaynağı nedir?” sorusu üzerinedir. Doğru bilginin hangi kaynak ya da kaynaklara dayandırıldığı araştırılmalıdır. Başka bir problem “Doğru bilginin ölçütü nedir?” sorusudur. Hangi kriterlere göre doğru bilginin kabul edilebileceği üzerine bir sorudur bu. Bir başka önemli problem ise “Nereye kadar bilebiliriz?” sorusudur. Bu soru bilginin sınırlarını ve kapsamını belirlemeye çalışan önemli bir sorudur.

Modern felsefe aydınlanma felsefesini incelemektedir. Onun için konumuz olan aydınlanma felsefesini tam manasıyla anlayabilmek ve yorumlayabilmek için modern felsefenin ruhu genel olarak bilinmelidir. Ancak buradaki çalışma konumuz modern felsefe olmadığından bu konuya ayrıntılı olarak girilmeyecektir. Ancak modern felsefenin bazı yönlerine dikkat çekmek de konumuzu temellendirmek açısından faydalı olacaktır. Modern felsefenin babası olarak Descartes kabul edilir. Kendisi Fransız olup 1596 ile 1650 yılları arasında yaşamıştır. Çalıştığı ve öne çıktığı alanın epistemoloji olduğu rahatlıkla söylenilebilir. Üçlü töz anlayışı ve rasyonalist doktrini ile bir anda ilgi odağı olmuştur. Bu öğretiye kartezyen felsefe adı da verilir. Bunun için bütün on yedinci yüzyıl felsefesi bir Descartes felsefesi olarak bilinir. Çünkü o yüzyılda yaşayan tüm düşünürler, fikirleri itibarıyla, ya Descartes’ın yanında ya da onun karşısında yer almıştır. Ancak yaşadığı yüzyıl içerisinde yanında yer alanlardan daha fazla karşısında yer alan kişi ve düşünürler vardır. Felsefe tarihinde özneyi merkeze alması, Descartes’ı Descartes yapan unsurlar arasındadır. Descartes’ı önceleyenlere bakıldığında zaman ise Francis Bacon görülür. Önyargıların aşılması, aklın yeterince iyi kullanılması, tümevarım vs. için çalışmıştır. Hem bilime hem felsefeye katkı sağlamıştır. Hem modern felsefeye hem de aydınlanma felsefesine zemin teşkil eden literatürdeki sayılı filozoflardan biridir. Belki biraz abartılı olmakla birlikte Cevizci bunu şu şekilde ifade eder: “...*Bacon ile Descartes her şeyden önce bilime dayalı bir uygarlığın, bilimsel bir uygarlığın büyük öncüleri, Ortaçağ’ın manevi*

kurtuluş düşüncesinin yerine ikame edilen maddi kurtuluş inancının peygamberi olarak ortaya çıkar. Bilgisiz bir geçmişe başkaldıran bu iki adam, Skolastik düşünüşe karşı çıkmakla kalmayıp geleceği bilim üzerinden inşa etme yolunu da açmıştır. Her ikisinin de bilim yoluyla ilerleme anlayışının en seçkin temsilcisi olduğu kabul edilir. Bacon ve Descartes, bununla kalmayıp, doğanın inançlı öğrencileri olarak bilimin başarılarını tasdik eden felsefenin kendisini bilime göre tanımlamasına öncülük ettiler. Onların işte bu anlamda modern düşüncenin ikiz epistemolojik temelini ilan ettikleri söylenebilir.”⁵

Kökü, modern felsefenin kurucusu olarak bilinen Descartes'ta bulunan aydınlanma düşüncesinin merkezinde, Locke'un empirizmiyle pekiştirilen radikal bir bireycilik bulunur.⁶ Rönesans dönemi ve hümanizm akımı ile başlayan bireyi özerk kılmak suretiyle aklın kılavuz olarak görülmesi eğilimi aydınlanma felsefesiyle zirveye ulaşmıştır.⁷ Böylece on yedinci yüzyıla kadar felsefenin önde gelen disiplini ontoloji veya kimi yüzyıllarda metafizik iken, on yedinci yüzyılla birlikte epistemoloji felsefenin baş aktörü ya da en önemli disiplini haline gelmiştir. Diğer bir deyişle epistemoloji on yedinci yüzyılla birlikte felsefenin merkezi haline gelmiştir.

Aydınlanma düşüncesi ya da felsefesi ya da akımı ya da hareketi on yedinci yüzyılın sonlarında belli belirsiz hissedilmeye başlansa da asıl etkisini on sekizinci yüzyılda göstermiştir. Bu yüzden on sekizinci yüzyıl felsefesi aydınlanma felsefesi olarak anılmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin en yoğun olarak yaşandığı üç ülke ise İngiltere, Fransa ve Almanya'dır.

Aydınlanmanın ne olduğuna ve aydınlanma hakkında yapılan tanımlara ve betimlere bakılacak olursa, onun nasıl bir felsefe olduğunun ipuçları da görülecektir: *“Aydınlanma İngiltere’de doğmuş, Fransa’da bir kültür ve idealizme bürünmüş, Almanya’da buyurgan bir entelektüalizme dönüşmüş, bireyin ve toplumun kendini sınırlayan tarihsel, toplumsal, dini, metafizik, sosyal ve siyasi vb. tüm engellere karşı,*

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 278.

⁶ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, 2. Basım, Asa Kitabevi, Bursa, 2008, s. 30.

⁷ Veysel Atayman, *Aydınlanma*, Bs Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 87.

bir anlamda ontik, toplumsal bir değişim ve özgürleşme hareketidir.”⁸ Aydınlanma terimi, dini terminolojide kullanılan anlamından farklıdır. Buradaki aydınlanma; insanın kendi kapasitesinin farkına varması, hümanist toplum düzeninin var olması, dolayısıyla da insanın kendi özüne ya da doğasına dönmesi demektir.⁹ “Aydınlanma, entelektüel, kısmen homojen, ilerlemeci, özgürlükçü, gelişime odaklı bir süreci gerektiren, insanlık tarihinde etkileri günümüze değin uzanan bir etkiye sahip, devrimsel oluşumların meydana geldiği bir dönemdir. Aydınlanma aynı zamanda kadim monarşilerin değişmeye zorlandığı, liberalizm gibi yeni tür yönetim şekillerinin ortaya çıktığı, kendine has bir insan profiline sahip, klasik erdemlerin yanında yeni ahlaki gerçekleri üreten, farklı unsurların bir arada yaşamasından kaynaklı bazen bilinçli ama çoğunlukla zorunlu bir hoşgörünün hakim olduğu, insanı özgürleştiren aklın, kamu bağlamında yeni bir sistem ürettiği, modernitenin kaynağıdır.”¹⁰

Aydınlanmanın en önemli filozofu Kant’a göre ise “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır *Sapare Aude!* Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.”¹¹

Aydınlanma, olmuş bitmiş bir süreç olarak görülmemektedir. Aydınlanmanın her yerde belli başlı birtakım özellikleri vardır. Aydınlanmanın tek bir tanımı yapmak mümkün olmadığı gibi onu tek bir süreç olarak izah etmek de mümkün değildir. Çünkü bu, sürekli kendini yenileyen, farklılaşan ve gelişen bir süreçtir.¹² Aydınlanmayla

⁸ Ahmet Erhan Şekerci, “Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 156.

⁹ Veysel Atayman, *Aydınlanma*, s. 15.

¹⁰ Şekerci, “Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 162-163.

¹¹ Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir?” (1784), *Felsefe Yazıları*, (çev: Nejat Bozkurt), 1983, s. 1.

¹² Şekerci, “Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 154-155.

birlikte akıl, yeniden hak ettiği konuma ulaşır, bağımsızlığına kavuşur. Artık insan, bu dünyada da erdemli ya da ahlaklı olunabileceğini iddia eder duruma gelmiştir.¹³ Aydınlanma, Platon'un mağara benzetmesindeki zincirlerini kıran insana benzer.

Tüm aydınlanma düşünürleri için, başta Kant olmak üzere, gerçek anlamda aydınlanma, dinin ya da vahyin konu ya da açıklamalarına başvurmaktan ziyade, hayatın hemen hemen her alanında akli ve felsefi yöntemleri kullanmak anlamına gelmektedir.¹⁴ Aydınlanma, kaynağını, dinden veya kendisi dışındaki başka bir kaynak ya da otoriteden değil de, yalnızca kendisinden alan bir düşünce hareketidir. Bu nedenle denebilir ki, aydınlanma akılcılığı bilimsel olmak durumdadır. *“Buna göre, bilumum hurafeleri ve batıl inançları besleyen din ve metafizik aydınlanmanın baş düşmanlarıysa, bilim de en büyük kahramanıdır...”*¹⁵

Ancak burada belirtelim ki, aydınlanma düşünürleri genel anlamda Tanrı'ya karşı değillerdir. Onların karşı oldukları nokta kilisedir. Kiliseye karşı çıkmalarının sebebi ise kiliseyi bilimde, akılsallıkta kendilerine rakip olarak görmeleridir. Kilise, gökyüzünden gelen bir hakikatin taşıyıcısı olarak vardır. Bu da insanın yalnızca kendi aklıyla kavrayıp anlayabileceği doğal bir hakikat olmaktan uzaktır.¹⁶

On sekizinci yüzyılın başında bütün önemli düşünürler Descartes'ın kendilerine kazandırdıkları yöntemi kabul edip benimsemiş, ancak onun sistemini kabul etmemişlerdir. On sekizinci yüzyıl düşünürleri Descartes'ın 'düşünen töz'üne karşı çıkmıştır. John Locke bu hareketi başlatmış; Condillac ve David Hume ise devam ettirmişlerdir. Onlar insan ruhunda duyular mekaniği oluşturmuşlardır. Cogito yıkılınca Descartes'ın Tanrı ispatları da yıkılmıştır. Buradan yola çıkarak on sekizinci yüzyılda iki ana dönem vardır. Bunlardan birincisi mekanizm ilkesine dayanan 'mekanist bir insan metafiziği'dir. İkincisi ise – Rousseau'da karşılaştığımız- duygusallığın şiddetli bir tepkisidir.¹⁷

¹³ Mustafa Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, 2. Basım, İlya Yayıncılık, İzmir, 2006, s. 120.

¹⁴ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 13.

¹⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 27.

¹⁶ Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, s. 74.

¹⁷ Günay, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, s. 72-73.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıldan çıkıp epistemolojinin önemli bazı temellerine bakıldığı zaman, felsefe tarihinde bilinçli olarak yapılan ilk epistemolojik araştırmalar M.Ö.5. yüzyılda sofistler tarafından yapılmıştır.¹⁸ Sofistler, kesin ve mutlak bilginin olamayacağını iddia etmişlerdir. Bilgi konusunda insan zihnine kuşkuyla bakmışlardır. İnsanların sadece fenomenleri bilebileceğini öne sürmüşlerdir. Bilginin yegane kaynağı olarak emprizmi benimsemişlerdir. Hakikat diye bir şeyin olmadığını, bilginin kişiden kişiye değişebileceğini ifade eden bir tür rölativizm geliştirmişlerdir.¹⁹

Fenomenalist anlayıştan yola çıkarak sofistlerin emprist bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Daha önceki Yunan filozofları tümdengelsel bir yöntem kullanarak akılla her şeyi izah ettikleri için rasyonalist olarak nitelendirilirken, sofistler algıyı ve duyu deneyimlerini ön plana aldıkları için empristtirler.²⁰ Sofistler bu anlayışları ile Sokrates, Platon ve Aristoteles'i –en çok da Sokrates ve Platon'u– önemli ölçüde etkilemiştir.

Sofistlerde çalışma alanı olarak 'bilgi' konusunun seçilmesi tesadüfi olmamıştır. Sofistlerin yaşadığı dönemde Persliler ile yapılan savaşların kazanılması ile birlikte yönetim biçimi, bilgi ve bilgili olma konuları daha çok gündeme gelir olmuştur. Bilgili olma ile diğer insanların önüne geçme eğilimi ağır basmıştır. Yunan halkında bilgileri aktaran kişilere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmuştur.²¹ Tam da böyle bir ortamda sofistler ortaya çıkmışlardır. Kendilerini topluma önderlik eden öğretmenler gibi görmüşlerdir. Bacon'ın dediği gibi 'Bilginin güç' olduğu anlayışı Yunan toplumunda ilk olarak sofistler tarafından yaygınlaştırılmaya başlanmıştır.

Sofistler öğrencilerini bilge ve saygın yurttaşlar olarak görmek isterler. Onların iki büyük amacı vardır. Birincisi, zengin ailelerin politikaya girmek isteyen gençlerin çocuklarını eğitmektir. İkincisi, sofist olarak yetişmek isteyen gençlerin eğitime destek olmaktır. Bu amaçlarla siyaseti, yönetme sanatını ve erdemi insanlara

¹⁸ Sara Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010. s. 35.

¹⁹ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 53.

²⁰ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 149.

²¹ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 36.

öğretmeye çalışmışlardır. Erdemli olmayı öğretme, dolayısıyla da erdem sofistler için çok önemlidir. Yunan toplumunda erdemın doğuştan getirildiğine inanılıyordu, ama sofistler erdemın sonradan kazanıldığına inanmış ve bu amaçla da eğitim üzerinde önemle durmuşlardır.²² Sofistlere göre, iyi olmak ya da erdemli olmak doğuştan gelmez. İnsanların erdemli olması, toplumsal ve entelektüel koşullanmanın bir sonucu olarak görülmelidir. Erdem; öğrenilir, öğretilir ve geliştirilebilir.²³ Bununla bağlantılı olarak dili etkin bir biçimde kullanmışlardır. Bunun için ‘retorikçi’ olarak da bilinirler. Kelime anlamı olarak ise ‘sofist’ kelimesi: ‘bilen kişi’ , ‘bilgili kişi’ anlamına gelmektedir.

Sofistlerin önemli özelliklerinden biri de septsizmi benimsemiş olmalarıdır. Kesin ve mutlak bilgiye duyulan güvensizlik söz konusudur. Platon’un *Theaetetos* adlı diyalogunda söylediği ve Protogoras’ın da belirttiği gibi var olan her şey bir oluş, akış içerisinde ise, bunun için duyular da göreceli ise hangi görünüşün ya da fenomenin doğru olabileceğine dair bir kriter kestirmek bir hayli zordur. O halde genel-geçer bilgi diye bir şey yoktur; genel-geçer bilgiden söz edilemez.²⁴ Sofistler öznel idealisttirler ve onlara göre fenomenlerin dışında bir gerçeklik yoktur. Mevcut olan tüm varlıklar yalnızca ve yalnızca görünüşünden meydana gelmektedir. Öyleyse herkesi ve her şeyi kapsayan genel-geçer bir doğru mümkün değildir.

Sofistlere ve Protogoras’a göre “Tüm bilgiler algılar üzerine kurulur. Başka hiçbir kaynaktan bilgi gelmez. Biricik bilgi kaynağımız duyu algısıdır (sense – perception). Duyu algılarımız üzerindeki kanılarımız, sanılarımız ya da inançlarımızdan oluşur. Bilgi diye ayrı bir şey yoktur; bilgi örneklerimiz, dediğimiz gibi, kanılarımız, sanılarımız ya da inançlarımızdır. Böylece herkesin kendi inancı kendisi için doğrudur; çatışan inançlar durumunda bile bu böyledir.”²⁵ Örneğin esen bir rüzgar birine soğuk gelirken bir başkasına sıcak gelebilir. Dolayısıyla sofistler için hakikat bilgisi diye bir durum ya da amaç mevcut değildir. Çünkü Protogoras’a göre insan her şeyin ölçüsüdür.

²² Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 140.

²³ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 144.

²⁴ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 148.

²⁵ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ’dan Yeniçağ’a)*, s. 39.

Başka bir sofist olan Gorgias ise bilgi ile ilgili görüşleri itibariyle oldukça uç bir noktadadır. Şüphecililiği en son safhasına götürerek, hiçbir şeyin olmadığını, olsa bile bilinemeyeceğini, bilinse bile başkalarına bildirilemeyeceğini iddia etmiştir. Bu anlayışı ile Gorgias, Protogoras'ın bilgidaki göreceliliğini de aşarak agnostisizme doğru giden bir yola sapmıştır.

Sonuçta denebilir ki; sofistler, aydınlanma çağındaki eleştirel düşünceyi tetikleyenler arasında konumlandırılabilir. Sofistler; dine, otoriteye, gelenek ve göreneklere dayalı kurumlara meydan okumuştur. Fikirlerini akla dayandırma çabası içinde olmuşlardır.²⁶ Bunun için aydınlanma felsefesine giden yolda sofistlerin etkisi yok sayılamaz.

On dokuzuncu yüzyılda Hegel, *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler* adlı çalışmasında sofistlerden bahsetmiştir. Sofistler, Platon ve Aristoteles'e giden yolu açmış ve onlar arasında köprü vazifesi görmüştür. Hegel'e göre sofistlerin Yunan düşünce dünyasına önemli katkıları olmuştur. Yine Hegel'e göre sofistler, Yunan demokrasisi için çok önemli bir basamaktır. Bu nedenle sofist hareket 'beşinci yüzyıl aydınlanması' olarak tasvir edilmektedir.²⁷

Felsefe tarihinde epistemolojiyi belli başlı bir disiplin olarak kuran bir filozof olarak bilinen Platon ise, fenomenler alemi ve idealar alemine paralel olarak iki bilgi türü arasında ayrım yapmıştır. Fenomenlere ait olanın tam anlamıyla bilgi olamayacağını, onun sanı ya da kanaat anlamında doksa olabileceğini iddia eder. Diğer bilgi türü ise idealar alemine ait olan nedenlerin ve ilk ilkelerin kesin ve mutlak bilgisi olarak epistemedir. Epistemeyi oluşturan her şeyi nihai temellerine götüren noesistir. Fenomenler alemine dahil olan bilgilerin kaynağında duyular varken, idealar alemine dahil olan bilgilerin kaynağında akıl bulunur. Diyalektik yöntemle akıl, ideaların bilgisine ulaşır.²⁸ Bilginin sınırlı olduğunu kabul eden Platon, en yüksek idea olan 'iyi' ideasının akıl tarafından bilinemeyeceğini, bunun uzun yıllar bilim ve felsefe ile

²⁶ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 53.

²⁷ Şamil Öçal, "Sofistler ve Sokrates", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Antikçağ Yunan ve Ortaçağ Düşüncesi)*, 2. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 2. Cilt Editörleri: Celal Türer-Hakan Olgun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 120.

²⁸ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 67-68.

ilgilenmiş insanda mistik bir aydınlanma olarak bilinebileceğini öne sürer.²⁹ Fenomenler dünyası olmadan idealar dünyası, idealar dünyası olmadan da fenomenler dünyası düşünülemez. Platon'a göre bilen ya da düşünen bir akıl olmadan idealar dünyası tasarlanabilir. Ancak idealar olmadan bilgi meydana gelemez. Bu iki dünya arasında sıkı bir etkileşim vardır. Dolayısıyla gerçek anlamda bilgi dediğimiz şey idealar dünyasına aittir.

Platon, genel kavramlarla tekil kavramlar arasında bir ayrımdan, bir farklılıktan bahseder. Genel kavramların ya da tümellerin açık-seçik bilgisine sahip olunmadığı sürece, tikeller hakkında söylenenler anlamsızdır. İnsanlar konuşurken, iletişim kurarken, anlaşıırken vs. genel terimleri kullanır. Genel terimlerin anlamlı olabilmesi, onların karşılık geleceği şeyleri iyi bilmeye bağlıdır. Bu genel kavram ya da terimlerin bilgisine sahip olunmazsa, hiçbir konuda hiçbir şey söylenilemez. Genel kavramların ne olduğu bilinmediği zaman anlamak, anlaşılmak mümkün olmadığı gibi kaos çıkması kuvvetle muhtemeldir. Peki Platon'a göre insanlar tümellerin bilgisini nasıl kazanır? Duyular bu konuda bize yardımcı olamaz; çünkü görecelidir. Bu anlamda kesin ve mutlak bilgi ideaların bilgisidir. İnsan, ağaç, taş vs. gibi şeylerin sınıflamalarında idealar yer alır. Bu idealar zaman ve mekandan bağımsızdır. İdeaların mutlak bir önceliği vardır. Fenomenler ideaya bağlıdır. İdealar, fenomenlerin çok ötesinde bir şeydir; zamanla yaratılmamıştır, ezeli-ebedidir, yok edilemez.³⁰ Fenomenler aleminde var olanlar değişken ve görelidir. Böyle bir dünya gerçek anlamda var olamaz. Fiziksel dünya, ideaların kopyalarından veya görünüşlerinden meydana gelen fenomenal nesnelerdir.³¹ Dolayısıyla gerçekliğin ne olduğu ya da neyin gerçek olduğu sorusuna Platon, cevap olarak ideaları işaret eder. Fenomenal şeyler sürekli bir değişme ile karşı karşıya kalır.

Platon, iki farklı varlık alanına uygun, iki farklı biliş tarzı benimser. Bunlar episteme ve doksadır. Episteme; ideaların bilgisidir; akıl yolu ile bilinebilir. Doksa; fenomenlerin bilgisidir; duyular yolu ile bilinebilir. Episteme, rasyonel felsefi bilgi iken, doksa bir kanaati ifade eder. İnançtan bilgiye, doksadan epistemeye doğru bir

²⁹ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 68-69.

³⁰ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 291-293.

³¹ Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 294.

hareket söz konusudur.³² Doksa, duysal olan bulanık bir bilgi iken, episteme akılla elde edilen kesin bir bilgidir. Bilgide duysal bilgiden akılsal bilgiye geçiş söz konusudur. Bunun için fenomenler dünyası ile idealar dünyası hep vardır ve sürekli etkileşim içerisinde. “*Episteme, sanı, inanç ve kanı bilgisinden farklı olarak, doğru bilgi, bilimsel bilgi veya sistematik bilgi demektir. Platon’a göre episteme bilgisi en aydınlık bilgidir ve ilk ilkelerden hareketle kanıtlanabilir ve zorunlu olanı verir. Deneyssel ve duysal bilgiden farklı olarak, kavrayışla, yani aklın doğrudan bir kavrayışla asıl gerçeklik üzerine verdiği apriori, zorunlu, genel-geçer, tümel, değişmez bilgisidir.*”³³

Bilginin doğuştan geldiği ile ilgili düşüncelerine gelince, Platon, *Menon* adlı diyalogunda bilginin anımsama olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla bilginin temel malzemesi duylar değildir Platon’a göre. Zaten bunu *Theaetetus* adlı diyalogunda da iddia etmişti. Bunun için Platon’a göre bilgiler doğuştan vardır. Biz onları anımsama yolu ile gün yüzüne çıkartırız. Platon bunu ispatlamak için de hiç geometri bilmeyen bir köleye geometri çözdürmüştür *Menon* diyalogunda. Bunu Sokrates’i konuşturarak yapmıştır. Bilgilerimizin ruhumuzda bu şekilde aslında önceden var olduğunu düşünmektedir. Sokrates’e göre ise buna doğurtma yöntemi adı verilir.

Platon’a göre ideaların bilgisi anımsama yolu ile bilinebilir. Dolayısıyla episteme aşamasındaki bilgi, öğrenilerek değil, anımsama yolu ile bilinir. Platon, *Devlet* adlı eserinde filozof-kralın geçmesi gereken zorlu ve uzun yıllar alan bir eğitimden bahseder. İşte bu eğitimi herkes başarı ile tamamlayamaz. Aslında bu eğitim bir anımsama eğitimidir ve bu eğitim daha çok bedensel ve matematiksel eğitimleri ihtiva eder. Dolayısıyla episteme öğretilemez, doğuştandır.

İnsanların öğrenme zamanı üzerinde bir bilgisi olamaz. Çünkü, bir şey ya bilinir ya da bilinmez. Eğer bir şey biliniyorsa yeniden öğrenme olmaz. Eğer bir şey unutulmuş ise hatırlama ya da anımsama gerçekleşebilir. Peki bir şey hiç bilinmiyorsa eğer, bunun bilinmesi gereken şey olduğu nasıl ve nereden anlaşılabilir? Bu soruyu cevaplayabilmek için öğrenme zamanı üzerinde açıklanabilir bilginin olması gerekir.

³² Cevizci; *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 297-298.

³³ A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 2. Basım, Asa Kitabevi, Bursa, 2005, s. 28.

Ancak böyle bir kanıt pek mümkün değildir. Dolayısıyla öğrenme olanaklı değildir. Ancak bu durum yalnızca epistemeyi ilgilendiren durumlar için geçerlidir.³⁴ Dolayısıyla ideaların bilgisi yalnızca bu şekilde elde edinilebilir.

Epistemeyi ilgilendiren bilgilerin dışında bir de doksaları ilgilendiren bilgiler vardır. Bu bilgilerin öğrenme sonucu oluşup oluşmadığı konusu tartışmalıdır. Ancak şurası açıktır ki; Platon doksaları gerçek bilgi olarak görmez.³⁵ Platon doksayı bir inanç, bir sanı olarak değerlendirir.

Platon'a göre herkesin epistemeye ulaşmak gibi bir kaygısı yoktur. Bu görüşü çoğu kişi paylaşır. Çünkü epistemeye giden süreç, zorlu ve uzun bir süreçtir. Herkes bunu göze alamaz. Platon'un mağara benzetmesinde olduğu gibi, çoğu insan mağarasındaki yarı karanlık imgelerle oynamayı tercih etmektedir. Sokrates gibi bir at sineği onları dürtüklemedikçe, onlar bu şekilde yaşamaya devam edeceklerdir.³⁶

Septiklere bakıldığı zaman, kuşkucu olarak da adlandırılır, onların da bilgi ile ilgili ilginç birtakım iddiaları vardır. Kuşkuculuğu okul haline getiren ilk filozof Pyrrhon'dur. Felsefe literatüründe şüpheci yada kuşkucu olarak bilinen septisizm okuluna göre duyu deneyimleri ön plandadır. Yani, şeyler bize görüldüğü kadarıyla gerçekliği yansıtır. Dolayısıyla tam anlamıyla bir gerçekliğe ulaşamayız. Bunun için de mutlak bir gerçeklik söz konusu olamaz. Duyular bizi yanılttığı için metafiziksel konuların özünü bilemeyeceğimiz gibi onlar hakkında açıklamalarda da bulunamayız. Septikler *"...biz insanların hiçbir şeyden emin olamayacağımızı ve hiçbir konuda kesinliğe ulaşamayacağımızı gösterdiğini, bundan dolayı, bilge kişiye düşen şeyin, varlığın idealarından ya da madde ve formdan meydana geldiğini söylemek yerine, bu türden anlamsız spekülasyonlardan vazgeçmek ve hiçbir konuda hüküm vermeyerek, yargıyı askıya almak olduğunu belirtir."*³⁷ Yargıyı askıya almak demek, her türlü eleştiri ya da fikirlerin çatışmasından doğacak olan gerginliği uzak tutarak, kişinin ruh dinginliğine ve huzura kavuşması anlamına gelir. Bu fikir, onlara göre, bilgece bir

³⁴ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 73.

³⁵ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 74.

³⁶ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 74.

³⁷ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 107.

yaşam için gereklidir.³⁸ Septikler bilgi felsefesi ile ilgili fikirleri itibariyle sofistlerle hemen hemen aynı çizgide konumlanır. Her iki yaklaşımda da duyu deneyimleri ön planda olmakla birlikte, aralarında temelde şöyle bir fark vardır: Sofistler için, her ne kadar mutlak bilgiyi kabul etmeseler de, bilgi felsefesi çatısı altında öğretilerini beyan ederken, septiklerde nihai amaç biraz farklıdır. Septiklerin nihai amacı, gerginlik ve sıkıntılardan uzak durarak dingin bir yaşam sürmek adına ahlaki yaşamaktır.

Septikler, evrenin kendiliğinden bilinemeyeceğini düşünür. Onlara göre bütün inanç ve kanaatler, alışkanlıklar ya da sözleşmeler sonucunda oluşturulmuştur. Dolayısıyla aklın da algıların da doğru bilgiyi vereceklerine inanmazlar. Ayrıca septikler bununla bağlantılı olarak nedensellik kavramını da eleştirmişlerdir.³⁹

İlkçağ'ın en tutarlı empirist iki okulu Epikürosçu okul ve Stoa okuludur. Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan stoacılara bakıldığında onların da deneyimciliği benimsediği görülmektedir. İnsan zihni Tabula Rasa gibidir onlara göre. İzlenimler, imgeler, kayıtlar genel kavramların doğmasına vesile olur. Bunun için genel kavramların temeli deneyime dayanır. Genel kavramlar oluşturma kapasitesi doğuştan olmakla birlikte, bu kapasitenin açığa çıkması için deneyime ihtiyaç duyulmaktadır. Ortak fikir adı da verilen ortak deneyimler, izlenim ve imgelerden genel ideler oluşturur. İzlenimler ya da duyu algıları ile tümeller oluşturulabilir. Buna ise evrensel akıl ya da logos adı verilir.⁴⁰ Stoacılara göre bilgi izlenimlerde başlar. Öncelikle izlenimler tekrarlandıkça, bu izlenimlerin etkileri belirginleşmeye başlar. Zihin, onları açık seçik olarak kavradıktan sonra ruhta derin bir iz bırakır. İşte bu izlenimlerin bilgisi doğru bilgi olmaktadır. Bu şekilde meydana gelen izlenimler, bellekte kataleptik kavramlar adını alır. Bu işlem doğru bilginin kriteri olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Stoacı'ların bilgi anlayışı ile David Hume'un bilgi anlayışı arasında bir yakınlık ya da benzerlik bulunmaktadır. Çünkü Hume için de bilginin temel malzemesi izlenimlerdir.

³⁸ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 106.

³⁹ Osman Elmalı-Ömer Özden, "Helenistik Roma Felsefesi: Septikler (Şüpheçiler)", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Antikçağ Yunan ve Ortaçağ Düşüncesi)*, 2. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 2. Cilt Editörleri: Celal Türer-Hakan Olgun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 393-394.

⁴⁰ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 98-99.

⁴¹ Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 113-114.

Ancak, İlkçağ'ın ilk emprist görüşleri ile 1700'lerde yaşamış olan David Hume'un emprist fikirleri arasında sistematiklik, tutarlılık ve geçerlilik arasında büyük farklar vardır.

İlk Çağ'daki bir diğer emprist okul, Epikür ya da Epiküros tarafından kurulan Epikürosçu okuldur. Onlar, bilgi anlayışında Demokritos'un atomculuğunu benimsemiştir. Dolayısıyla arkhe atomdur. Bilgi, atomların etkileşmesi sonucu meydana gelir. Doğruluğun ölçütü, nesnelerden oluşturulan duyumlardan ve onların tekrarlanmasından meydana gelen tasarım ya da kavramlardır.⁴² Epikürcü okulun ve Stoacı okulun bilgi anlayışları, İlkçağ'ın ilk tutarlı emprist anlayışları olmakla birlikte, sistemlerinin soyut birçok konuyu açıklamada yetersiz kalması ve öğretilerinin bazı zayıflıkları sebebiyle yeteri kadar bilinmez ve yeteri kadar üstünde durulmaz.

İşte bu tarihsel arka planı da hatırd tutarak biz bu çalışmada ilk olarak John Locke'un bilgi felsefesini ayrıntılı olarak incelemeye çalıştık; onun bilgi anlayışını araştırıp açık, anlaşılır ve sade bir dille ifade etmeyi amaçladık. Çünkü John Locke'un epistemolojik olarak tarihsel yeri ve kendinden sonraki bilgi görüşleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte çalışmamızda ayrıca diğer iki önemli İngiliz deneyimcileri olan George Berkeley ve David Hume'un bilgi felsefeleri de irdelenmiştir. John Locke ile bu iki düşünür arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, yaşanan dönem dikkate alınarak, gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda birincil kaynaklara öncelik verilmiş ve ağırlıklı olarak birincil kaynaklardan alıntılar yapılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, önemli görülen felsefe tarihlerinden ve bu alanda çalışmaları olan kişi ve hocalarımızın makalelerinden, tezlerinden ve kitaplarından gerektiği ölçüde istifade edilmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde John Locke'un bilgi öğretisi üzerine odaklanılmıştır. Hayatı ve eserlerinden sonra bilgi anlayışına geçilmiştir. Öğretisinin temelinde nelerin yattığı ve felsefesini nasıl meydana getirdiği vurgulanmaya çalışılmıştır. İkinci bölüm, George Berkeley'in epistemoloji anlayışına ayrılmıştır. Çıkış noktasının John Locke olduğu temelleriyle ifade edilerek

⁴² Çelik, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, s. 109-110.

tartışılmıştır. Ardından üçüncü bölümde ise David Hume'un bilgi anlayışı betimlenmeye çalışılmıştır. Daha önce gelen düşünürlerle benzeyen ve ayrılan yanları vurgulanmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde incelenen Berkeley'in ve Hume'un bilgi anlayışları, John Locke merkezli olarak ele alınmaya çalışılmış ve sık sık John Locke'a atıflarda bulunulmuştur. Dördüncü bölüm olan karşılaştırma kısmında ise her üç filozof mukayeseli olarak tartışılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

JOHN LOCKE'UN HAYATI, ESERLERİ VE BİLGİ ANLAYIŞI

Birinci bölüm iki ana kısma ayrılmıştır. Birincisi John Locke'un Hayatı ve Eserleri'dir. Bu kısımda çok ayrıntıya girmeden filozofumuzun kısa bir hayat hikayesi işlenmiş ve daha sonra ise bütün yazı ve eserleri orijinal isimleri ve tarihleriyle birlikte verilmiştir. İkinci ana bölüm ise Locke'un Bilgi Anlayışı'dır. Bu bölümde Locke'un bilgi ile alakalı olan görüşleri sistematik bir sıra ve düzen dahilinde ve gerekli görülen bazı alt başlıklara ayrılarak irdelenmeye çalışılmıştır.

1.1. John Locke'un Hayatı ve Eserleri

John Locke, Spinoza ile aynı yılda, 29 Ağustos 1632'de İngiltere'de Somerset Wrington kasabasında doğmuştur. 28 Ekim 1704'te Essex'te ölmüştür. 1691'den öldüğü yıl olan 1704'e kadar Essex'te kalmıştır. Otuz yaşına kadar sade bir hayat tarzı benimsemiştir. Ellili yaşlarının sonlarında özellikle *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtı ile dünya çapında ünlü olmuştur. 1600'lü yılların sonlarına doğru dünyanın en büyük adamı olarak nitelendirilmiştir. Püriten gelenekleri olan bir aileden gelen Locke'un babasının ailesi tüccar, annesinin ailesi ise tabakhanecidir. Babasının otoriter bir kişiliğinin olması Locke'un yaşamına etki etmiştir. O, disiplin ve özgür bir ruh ile yetiştirilmiştir. Püriten bir evde büyüyen Locke, sadeliği düstur edinen bir terbiye almıştır.

Locke 1646'da, on dört yaşında iken, ülkenin en iyi okullardan biri olan Westminster'da burslu olarak okula başlamıştır. Orada Latince, Yunanca, İbranice, Arapça, coğrafya, geometri, aritmetik dersleri görmüştür. Güne saat beş sularında başlamaktadır. Okulda saat saat ne yapılacağı belli ve programı sıkıdır. Yıllar sonra Westminster'deki bu okulu 'çok katı bir okul' olarak tasvir etmiştir.

1652 yılında, on dokuz yaşında iken Oxford'daki bir okula girebilmek için eleme sınavına girmeye hak kazanmıştır. Sonunda altı kişilik listeye altıncı olarak girmiştir. Bu okul hem katedral hem de kolej niteliğinde günümüz üniversite seviyesinde bir eğitim vermektedir. Burslu olarak bu okulu kazanan Locke, okul

kuralları gereği ilk yıl dilbilgisi, retorik, Aristoteles, Cicero ya da Quintilianus hakkında haftada iki kez verilen derslere katılmaktaydı. Ardından mantık ve ahlak felsefesiyle ilgili dersler vardı. Üçüncü yılda Homeros, Demosthenes, Isocrates, Euripedes hakkında verilen dersler vardı. Bunun ardından lisans öğrencilerinin bir kere muhalif, bir kere de savunmacı olarak iki münazaraya katılması gerekmektedir. Bu münazarayı başarıyla tamamlayanlara bir üst sınıfa geçmeye hak tanınmakta ve Aristoteles'in mantık kitaplarından biriyle ödüllendirilmekteydi. Dersler, münazaralar ve özel dersler Latince yapılmaktaydı. Üniversite kurallarınca belirlenen dört yıllık müfredatın büyük bir kısmı Aristoteles'e ilişkin derslerden oluşmaktaydı. Dersler Latince ve Yunanca söylevler ve münazaralar da içermekteydi. Locke, Oxford'da bilinen tek felsefenin Aristoteles felsefesi olduğunu söyleyecektir.

Locke'un üniversitedeki lisans müfredatını beğenmemesi, onu çok çalışkan bir öğrenci olmaktan alıkoymuştur. Bunun için o, farklı arayışlara girerek zevkli ve dirayetli kişilerle arkadaşlık etmeye ve mektuplaşmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlileri olarak Samuel Tilly ve Thomas Grenfeild'ı sayabiliriz. Zorlu bir okul döneminin ardından yirmi üç yaşında mezun olmuştur. Babasının yanında bir süre kaldıktan sonra yüksek lisans derecesi almak için yeniden Oxford'a dönmüştür. Orada üç yıllık müfredat dahilinde İbranice, Yunanca, doğa felsefesi ve metafizik üzerine derslere katılmıştır. Master ve doktora derecelerini otuz yıl kaldığı Oxford Üniversitesi'nden almıştır. 1658 yılının haziran ayında, yirmi altı yaşında yüksek lisans derecesini almaya hak kazanmıştır. Mezun olduğunda bilgisiyle ün salmış, kolejdeki en bilgili ve en zeki delikanlılardan biri olarak gösterilmiştir. Oxford Üniversitesi'nde moral felsefe kürsüsüne atanmış ve Aristoteles'in mantık ve metafiziği üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Üniversitede hocalık yapmış ve kendini dünya yurttaşı ya da dünya insanı olarak tanımlamıştır. İlgi alanları arasında ekonomi, politika, ilahiyat, ahlak, kutsal kitap yorumları, antropoloji, epistemoloji, eğitim ön plandadır.

John Locke, Descartes ve Gassendi'den etkilenmiştir. Descartes, Gassendi ve Hobbes'un çalışmalarını yakından incelemiştir. Descartes'ta matematik bilimi ön planda iken, Locke'da fizik bilimi ön plandadır. Boyle ve Sydenham ile samimi

arkadaşlıkları olmuştur. Modern kimyanın kurucusu olarak kabul edilen Robert Boyle'den etkilenmiş ve otuz iki yaşında 1674'te tıbbiye derecesi almış ve hekimlik lisansını kazanmıştır.

Vaktini derin meseleleri düşünmeye ve yazmaya ayırmıştır. Locke hakkında birçok bilgi ve belge bulunmasının ana sebebi, Locke'un yazdıklarını atmamış olmasıdır. O, güler yüzlü ve iyimser bir insan olarak tanınmaktadır. Yaptığı pek çok okumayı, kendisine ait olan şeyleri, kitaplarını, günlük gezilerini not almıştır. Hatta alışveriş listesini bile not ettiği söylenmektedir. Öyle ki öldüğünde ardında çamaşır listesi bırakmıştır. Düzeni her şeyden çok seven, hesaplarını eksiksiz tutan biridir.

Locke, hoşsohbet biridir. Otoriter ve mesafeli davranışlardan hoşlanmamakta ve kendisi de buna uygun tavırlar sergilemekteydi. Hatta kimi yerlerde ağır başlı insanların tavırlarını alaya almıştır. Kendisine keyifli ve içten samimi arkadaşlığından dolayı değer verilirdi. Etrafındaki insanlar kendisine ve düşüncelerine çok inanırlardı. Çevresinde çok dirayetli bir insan olarak bilinirdi. Her türlü insanla farklı sohbetlere girip, herkesi eşit ölçüde memnun edip herkesten fayda sağlayabilmekteydi. Bu, onun sadece herkesle uyumlu olduğunu, iyi terbiyesini, insancılığını değil; aynı zamanda herkesten farklı bir şeyler öğrenebileceğine gerçekten inanmış olmasından kaynaklıdır. Locke, faydalı bilginin her çeşidine topyekun bir sevgi duymuştur. Birçok farklı alan ve disiplinde söz sahibidir. Öyle ki herkes, Locke'un farklı alanların her biri üzerinde çalışma yaptığını düşünürdü. Bu konularda mesleğini icra edenler Locke'tan pek çok tavsiye almış ve ona çok şey danışmıştır. 1642 yılında, Locke on yaşındayken parlamento ordusu ile kralın ordusu arasında bir savaş patlak vermiştir. Savaştan on sekiz yıl sonra Locke, o yılları hatırlarken, kendisini bu dünyada idrak eder etmez, neredeyse bugüne kadar devam eden bir fırtınanın içinde buldum, diye hatırlar. Hayatının son demlerinde İncil okumuş ve Newton'la ilahiyat sorunları üzerine tartışmıştır.

Yıllarca özel hekim ve danışmanlığını yaptığı Shaftesbury Kontu Antony Ashley Cooper ilerleyen zamanlarda başbakanlık mevkiine gelmiştir. Durum böyle olunca Locke'a da önemli siyasi görevler verilir.

1675 yılında Fransa'ya gitmiştir. Orada Fransız filozofların eserleri ile yakından ilgilenme şansını yakalamıştır. En çok da Descartes'ın ve Malebranche'ın eserleri dikkatini çekmiştir. Dört yıl boyunca Locke Fransa'da kalmıştır ve 1679 yılında İngiltere'ye geri dönmüştür. Locke'un Fransa'da geçirdiği bu dört yılı, onun önemli felsefi fikirlerinin temelini attığı bir dört yıl olacaktır.⁴³

Locke 1679 yılında ülkesine döndüğünde İngiltere'de siyasi bir kaos hakimdi. Özel danışmanlığını yaptığı başbakan Cooper 1681 yılında iktidardan düşmüştür. Locke çare olarak Hollanda'ya gitmiştir. Kendi ülkesinde suçlu bulunmuş ve bütün görevlerine son verilmiştir. Temelini Fransa'da attığı bazı fikirlerini Hollanda'da olgunlaştırmaya başlamıştır. Hollanda'da altı sene kalan Locke, 1689 yılında kendisi için tehlike geçtikten sonra İngiltere'ye geri dönmüştür.

1688'de İngiltere'de yönetim kraldan parlamentoya geçmiştir. Bu tarih İngiltere için önemli bir tarih olarak kabul edilmiştir. Buna 'Şanlı Devrim' adı verilmiştir. Locke bu devrime destek vermiştir. Bunun için ödüllendirilmek amacıyla kendisine siyasi görevler teklif edilmiştir. Sağlık sorunları nedeniyle önce kabul etmese de ilerleyen dönemlerde istinaf komiserliğine sonrasında ise ticaret bakanlığında görev yapmıştır. Bir süre sonra bütün bu işleri bırakarak kendisini kitaplarına ve yazmaya verir. 1691'de Essex'teki Oates'e yerleşip vefat ettiği 1704 yılına kadar orada felsefe çalışmalarını sürdürür.⁴⁴ Çalışmalarının çoğunu 1689 ile 1695 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Rahatsızlığından dolayı bazı çalışmalarını bırakmak zorunda kalmıştır. Çalışmalarını bırakmış olsa da liberal hükümet kurulması çabalarını her zaman desteklemiştir. John Locke hiç evlenmemiş ve hayatının son yıllarının dost bir ailenin çiftliğinde geçirmiştir.⁴⁵ 1698 yılında ciddi bir hastalığa yakalandıktan sonra çalışmaları ciddi şekilde aksamaya başlamıştır. Locke, 28 Ekim 1704 tarihinde ölmüştür.

⁴³ İsmail Çetin, "John Locke", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 215.

⁴⁴ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, 2. Basım, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, s. 268-269.

⁴⁵ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi (Cilt 1-2)*, (çev: Mehmet İzzet- Orhan Saadeddin), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 445.

Locke'un yazı ve eserleri şunlardır:

Hoşgörü Üzerine Bir Mektup (A Letter Concerning Toleration) (1689),

İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding) (1690),

Hoşgörü Üzerine İkinci Mektup (The Second Letter Concerning Toleration) (1690),

Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler (Essays Of The Law Of Nature) (1690),

Yönetim Üzerine İki Deneme (Two Treatises of Government) (1690),

Hoşgörü Üzerine Üçüncü Mektup (The Third Letter Concerning Toleration) (1692 veya 1693),

Faizin Düşürülmesi ve Paranın Değerinin Yükseltilmesinin Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler (Some Considerations Of The Censequences Of The Lowering Of Interest And The Raising Of The Value Of Money) (1692),

Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler (Some Thoughts Concerning Education) (1693),

Paranın Değerinin Yükselmesi Üzerine İlave Düşünceler (Further Considerations Of Raising The Value Of Money) (1695),

Kutsal Metinlerde Bildirildiği Şekliyle Hristiyanlığın Akla Uygunluğu (The Reasonableness Of Christianity As Delivered In The Scriptures) (1695),

Hristiyanlığın Akla Uygunluğunun Müdafası (A Vindication Of The Reasonableness Of Christianity) (1697),

Worcester Başpiskoposu Edward Hazretlerine Bir Mektup (A Letter To The Right Rev. Edward Lord Bishop Of Worcester) (1696),

Hristiyanlığın Akla Uygunluğunun İkinci Müdafası (A second Vindication Of The Reasonableness Of Christianity) (1697),

Malebranche'ın Her Şeyi Tanrı'da Görmek Öğretisi Üzerine Bir Açıklama (An Examination Of Malebranche's Opinion Of Seeing All Things In God) (1700),

Mucizeler Üzerine Bir Konuşma (A Discourse Of Miracles) (1702),

St. Paul'un Mektupları Üzerine Şerh ve Notlar (A Praphrase and Notes On The Epistles Of St. Paul) (1705).

Locke, altmış yaşına yaklaşırken kendisine ün kazandıran üç yapıtı yayınlanmıştır. Bunlar: *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, *Hükümet Üzerine İki İnceleme*, *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* adlı eserleridir. Bu eserleri öyle bir ün yapmıştır ki yapıtları hala dünyanın farklı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

1667 yılına kadar Locke'un felsefe anlamında iki önemli çalışması vardır. Bunlardan biri 1660 ve 1661 yıllarında İngilizce ve Latince olarak yazılan *Hükümete İlişkin İki İnceleme*'dir. Bu eseri dini hoşgörüyü içerir. Diğer 1664 yılında yazılan *Doğa Yasasına İlişkin Denemeler* adlı eseridir. Burada doğa yasasına ilişkin notları yer almaktadır. Ancak bu iki yapıt da farklı nedenlerden ötürü yirminci yüzyıla kadar yayınlanamamıştır.⁴⁶

1680 yılında *Yönetim Üzerine İki İnceleme (Two Treatises Of Governement)* adlı eseri yayınlanmıştır. Bu eser Robert Filmer'in düşüncelerine bir polemik niteliği taşır. Filmer'in düşüncelerini kıyasıya eleştirir. Filmer, Tanrı merkezli bir dünya görüşüne inanıyordu. O, insanların eşit olmadığını, kralın en tepede olduğunu söylüyordu. Kralın bu yetkisini Tanrı'dan aldığını iddia ediyordu. İnsanlar arasındaki eşitsizliği ve mutlakiyetçiliği savunan Filmer'e karşı çıkar Locke. Locke, insanların eşit olduğunu iddia eder. Tanrı merkezliği reddeder. Mutlak monarşiye karşı, anayasal, parlamenter yönetimi savunur. Kitabın diğer bir kısmı olan ikinci inceleme

⁴⁶ John Dunn, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, (çev: Fatoş Dilber), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 21.

kısımında ise emekten, mülkiyetin kaynağından, eşitlikten, haktan, doğa halinden bahseder.⁴⁷

Locke'un epistemolojisini anlattığı kitabı 1689 yılında yayınlanan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding)* adlı eseridir. Bu esere göre, nihai hakikat hakkında felsefe yapmadan önce zihnin ne tür bir araç olduğu ve zihnin bu tür metafiziksel araştırmalara uygunluğu konusunda bir inceleme yapılması gerekir.⁴⁸ Locke hakkında olan çalışmamızda bu eser birincil kaynak niteliği taşır ve çalışmamızda ağırlıklı olarak bu eserden faydalanılacaktır. *Deneme*, dört farklı kitap ya da bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde doğuştan idelerin olmadığı anlatılmaktadır. İkinci bölümde idelerin kaynağı ve zihnin Tabula Rasa özelliği vurgulanmaktadır. Üçüncü bölümde dilin bilgi ile ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Dördüncü ve son bölüm ise bilginin tanımı ve neyin bilinip neyin bilinemeyeceği, bilgi, kanı, ahlak ve din gibi konulara ayrılmıştır. Locke'un *Essay*'i Oxford'da yasaklanıncaya kadar, eser uzun yıllar boyu Dublin ve Oxford'da en önemli kitaplar arasında yerini korumuştur.

Locke, Hollanda'da sürgün yılları geçirmiştir. Orada birçok dost edinmiş ve Hollandalı ilahiyatçılarla tanışmıştır. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* ve *Hoşgörü Üzerine Mektup* bu sürgün yıllarında yazılmıştır.

Locke'un 1689 yılında *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup (A Letter Concerning Toleration)*, 1695 yılında *Hristiyanlığın Akla Uygunluğu Üstüne* adlı eserleri yayınlanmıştır. Bu eserlerde kimliğini saklı tutmuştur. *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup* ve *Hükümet Üzerine İki İnceleme* isimsiz olarak yayınlanmıştır. Bu iki eserin Locke'a ait olduğunu arkadaşları duyurmuştur.

Locke 1690 yılında yayınladığı *Doğa Yasasına İlişkin Denemeler* ya da *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler* adlı eserinde doğa yasalarının nasıl anlaşılabilirliğine ilişkin dört ihtimalli bir yola dikkat çeker. Bunlar: Yazı, gelenek, duyu deneyimi ve doğaüstü şeyler. Yazıya güvenilemeyeceği için bu ihtimal elenmiştir. Geleneğe

⁴⁷ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 270-272.

⁴⁸ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 269.

gelince toplumdaki gelenekler ve ahlaki inançlar farklı olduğundan gelenek ihtimali de ortadan kaldırılmıştır. Doğüstü ya da Tanrısal şeylere bakıldığı zaman böyle şeyler akılla kavranabilecek şeyler değildir. Bu tür şeylerden her ne kadar kuşku duyulmasa bile bu ihtimal de anlaşılır şekilde ortaya konamayacağı için elenir. Geriye sadece duyu deneyimi kalır.⁴⁹ Dolayısıyla doğa yasası duyu deneyimi verilerinin mantıksal izahından başka bir şey değildir.

1693 yılında *Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler (Some Thoughts Corning Education)* adlı eseri yayınlanmıştır. Bu kitapta doğuştan getirilen farklılıkları hiç önemsemez Locke. Çocukların zihinlerinin istenilen yöne doğru evrilebileceğinden bahseder. Eğitime çok önem veren Locke, okullardaki öğretimin yetersiz olduğunu iddia eder.⁵⁰ Doğuştan çocukların eşit olduğunu, onları iyi yönde eğiterek onların geliştirilmesi gerektiğini öne sürer. Locke'un eğitim üzerine olan bu düşünceleri yaşadığı dönemde büyük yankı uyandırmıştır.

1697 yılında yayınlanan *Hristiyanlığın Ussallığı ya da Hristiyanlığın Akla Uygunluğunun Müdafası* adlı eserinde Locke, birtakım iletilmek istenen mesajların gerçekten Tanrı tarafından iletilip iletilmediğini araştırma yoluna gider, daha doğrusu bu iyi araştırılmalıdır, der. Ancak bu mesajın içeriğinde hiçbir şekilde değişiklik yapılmaması gerekmektedir ona göre. Böylece bu eserinde dogmatik olmayan Hristiyanlık anlayışını geliştirmeye çalışır. Ona göre buradaki ahlaki vazifeler bütün herkes tarafından bilinmelidir. Bu da ancak Hz. İsa aracılığı ile gerçekleştirilebilir. Buradaki iman güvene benzer; akla karşı olmadığı gibi aklın da ötesindedir.⁵¹

1.2. John Locke'un Bilgi Anlayışı

Locke, bilgi anlayışını *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtında uzun uzun anlatmıştır. Bu yapıtında ilk üzerinde durduğu konu doğuştan düşüncelerin reddine yöneliktir. Bilgi öğretisini doğuştan düşüncelerin reddinden başlayarak inşa etmiştir. Bu yüzden biz de Locke'un bilgi öğretisine ilk olarak doğuştan düşüncelerin eleştirisi ile başlamayı uygun bulduk. Bunun için ilk alt başlığımız: Doğuştancılık

⁴⁹ Dunn, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, s.82-83.

⁵⁰ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 272-273.

⁵¹ Dunn, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, s.108-109.

Eleştirisi ismini almıştır. İkinci alt başlık ise İdeler'dir. Çünkü ideler bilginin temel malzemesidir. Üçüncü alt başlık ise Bilgi'nin Farklı Dereceleri, Dayanakları ve Kesinlik Kriterleri'dir. Burada bilginin çeşitleri ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Diğer alt başlıklar ise: Nitelikler ve Tözler, Tanrı'nın Bilgisi ve İman, Ahlakın Bilgisi'dir. Bu şekilde sistematik bir sıra takip edilerek Locke'un bilgi anlayışı tartışılmıştır.

1.2.1. Doğuşancılık Eleştirisi

İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme adlı eserin iki temel amacı vardır. Birincisi bilginin kaynağını, kesinlik derecesini ve genişliğini araştırmaktır. İkincisi ise inanç, sanı ve onamanın dayanaklarını ve derecelerini tespit etmektir. *Deneme*'de bilgi ile inanç ayırt edilir. İnsan, arayışının hangilerinin bilgi ile hangilerinin inanç ile yetinilmesi gerektiği açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Locke'un *Deneme*'yi yazması kesintilerle birlikte yirmi yılını almıştır.⁵² Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk üç bölümü son bölümüne hazırlık niteliği taşımaktadır. Kitabın son bölümü 'Bilgi ve Kanı Üzerine' adını taşımaktadır. Locke *Deneme*'de amacını bu şekilde belirttikten sonra yaptığı çalışmanın önemini şu şekilde açıklar: "...Anlığın şeylerden elde ettiği kavramları hangi yollarla edindiğini herhangi bir biçimde gösterebilirsem; bilgilerimizin kesinlik derecesinin sınırlarını ve insanlar arasında geçerli olduğu görülen inançların temellerini belirtebilirsem; bu konu üzerinde düşünmekle vaktimi boşuna harcamamış olacağımı sanıyorum..."⁵³ Sanı ve bilgi arasındaki sınırları araştırmak, kesin olmayan bilgileri incelemek çaba harcamaya değerdir.⁵⁴ Locke bilgi konusunu araştırmaya, incelemeye kitabının da birinci bölümü olan 'Doğuştan Kavramlar Üzerine' konusu ile başlar. Locke, doğuştan düşünce ya da ideleri reddetmekle skolastik düşünce yapısına karşı çıkmaktadır. Bu bir anlamda metafizikçilere ve metafizikçilerin yaptıklarına kesin bir karşı çıkışı ifade eder.

Locke, doğuştan düşünceleri eleştirirken temelde iki yöntem kullanmıştır. Birincisi, doğuştan idelerin var olduğuna inananların düşünce, tip ya da şekillerini

⁵² John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev: Vehbi Hacıcadıroğlu), 2. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 15-16.

⁵³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 68.

⁵⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 68.

inceleyip tespit etmektir. İkinci yöntem ise, bu idelerin doğuştan geldiğini iddia edenlerin iddialarının ya da ispatlarının geçersizliğini göstermektir.⁵⁵

Doğuştan düşünceleri iddia edenlerin argümanları arasından Locke'un ilk karşı çıktığı argüman "evrensel ittifak" argümanıdır. Buna göre insanlar üzerinde uzlaşılan birçok konu ya da ilkenin doğuştan geldiğini savunanlar vardır. Locke'a göre herkes tarafından uzlaşılan ya da kabul edilen şeyin zorunlu olarak doğru olacağı sonucu çıkartılamaz. Çünkü herkesin yanlışmış olması ihtimali de pekala vardır. Ayrıca bir şeyin herkes tarafından onaylanması ya da doğru bulunması, yine o düşüncelerin doğuştan geldiğini ispatlamaz.⁵⁶ Dolayısıyla Locke'a göre 'evrensel ittifak' argümanı geçersizdir.

Doğuştan ilkelerin genel onay görmüş olmasına Locke, iki yoldan karşı çıkar. Birincisi, bazı ilkelerin genel onay ya da kabul görmüş olmaları onların doğuştan olduğu anlamına gelmez. Matematik önermelerin apaçık önermeler olduğu kabul edilse bile bu, onların doğuştan geldiğini ispatlamaz. Ak ve karanın ne olduğunu bilmeyen bir kişi için 'Ak, kara değildir.' önermesi bir anlam ifade etmez. Daha önce ak ve karayı bilmeyen, görmeyen birisi bunlar üzerinde bir önerme meydana getiremez. Dolayısıyla bazı şeylerin herkes tarafından onaylanması, o şeylerin doğuştan olduğunun yeterli koşulu değildir. İkincisi, 'genel onay' teriminde herkesin onayı yoktur. Örneğin çocuklarla budalalarda üzerinde anlaşılan 'genel onay' yoktur.⁵⁷ Bir ilkenin doğuştan geldiğini iddia etmek, o ilkenin bilinme yeteneğinin var olması anlamına gelir.⁵⁸ Herkes tarafından bilinen ya da yine herkes tarafından doğru olarak kabul edilen şeylerin doğuştan gelme zorunluluğu yoktur.

Locke, yöntem olarak ilkin idelerin kaynağı ve anlığın ideleri elde etme yolları üzerinde durur. İkinci olarak bu idelerle hangi bilgilerin edinildiği ve bu bilgilerin kesinlik derecesi, kanıtı ve kapsamı üzerinde durur. Üçüncü olarak ise inan ve sanının doğası üzerinde durur. Onaylamanın nedenlerini ve derecelerini inceler.⁵⁹

⁵⁵ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 278.

⁵⁶ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 278.

⁵⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 19-20.

⁵⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 21.

⁵⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 68-69.

Locke’a göre bütün insanların üzerinde anlaştıkları ortak konuların olması, o bilgilerin doğuştan olduğunu göstermez.⁶⁰ Bilgilerin nasıl elde edildiğinin gösterilmesi, bilgilerin doğuştan gelmediğinin bir ispatıdır. Bilgilerin insan zihninde hazır bulunur halde olması sadece yerleşik bir kanıdan ibarettir.⁶¹

“...Zihnin hiç bilmediği bir önermenin zihinde bulunabileceği söylenebilirse, bu, ancak zihnin onu bilebilecek kapasitede oluşundan olmalıdır...”⁶² Bazı insanlar kapasitenin de bilgilerin de doğuştan olduğunu iddia ederler. Oysaki doğrular, zihin onları algılayarak zihne kazılır, algılamadan kazılmaz.⁶³ Eğer bazı doğrular “...doğuştan doğrularsa, doğuştan düşüncelerin de bulunması gerekir; çünkü zihnin hiç düşünmemiş olduğu bir doğrunun zihinde bulunduğu düşünülemez.”⁶⁴ Zihinde üzerinde düşünülmemiş hiçbir doğru veya düşünce olmadığından, zihinde doğuştan doğrular ya da doğuştan düşünceler yoktur.

Eğer doğuştan ideler varsa, bu ideler bellekte bulunmalıdır. Buradan da anımsama yolu ile gün yüzüne çıkacaktır. Anımsama, bilinen ya da algılanan bir şeyin sonradan yeniden algılanmasıdır. Oysaki zihnin algılamadığı ideler zihinde bulunmaz.⁶⁵ “...Daha önce edinilmiş bir algının içsel duyusu olmadıkça anımsama olamaz ve zihne bu bilinç olmadan gelen herhangi bir idenin anımsanmış ya da bellekten gelmiş olduğu ve bize edimsel olarak görünmeden önce onun zihinde bulunduğu söylenemez. Çünkü edimsel olarak göz önünde ya da bellekte bulunmayan bir şey, hiçbir bakımdan zihinde de bulunmaz ve hiçbir zaman orada bulunmamış gibidir.”⁶⁶

İnsanların akıllarını kullanmaları ile ilgili olarak Locke iki ihtimalden söz eder. Birincisi, insanlar akıllarını kullanmaya başlar başlamaz doğuştan olduğu kabul edilen ya da farz edilen bilgiler hemen fark edilir ve bilinir. İkinci ihtimal olarak, insanlar akıllarını kullanarak bazı ilkelerin keşfedilmesi için çalışır. İkinci ihtimale Locke,

⁶⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 72.

⁶¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 71-72.

⁶² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 74.

⁶³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 74.

⁶⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 84.

⁶⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 94.

⁶⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 95.

matematiksel önerme ve tanıtlamaları örnek gösterir. Matematiksel önerme ya da tanıtlamaları anlamak için kanıt kullanmaya, dolayısıyla akla ihtiyaç vardır. İnsanlar akıllarını kullanmaya başladıklarında bazı şeyler ya da ilkeler öğrenir. Bu ilkeler öğrenildiği için dolayısıyla zihinde hazır olarak bulunamaz. Akla ihtiyaç duyduğumuz sürece hiçbir şey bizde doğuştan bulunmaz.⁶⁷ Locke'un bahsettiği iki ihtimalden yalnızca biri doğru olmak zorundadır. Bu ihtimallerden ilki, bilgilerin doğuştan geldiğini, ikincisi ise bilgilerin sonradan kazanıldığını ima eder. Locke, bu ihtimaller ayırımında matematiksel önerme ve tanıtlamaları kullanarak birinci ihtimalin – bilgilerin doğuştan geldiği- mümkün olmadığını göstermeye çalışmıştır.

Bilgiler doğuştan gelmez; başka bir deyişle bilgiler zihne doğuştan kazanmaz. Çocuklar, budalalar ve benzerleri böyledir. Bu insanlardaki bazı eksiklikler 'genel onay'ı yok eder. Bilgiler doğuştan geliyorsa eğer bütün çocukların, budalaların da bilgilerin zihinlerine kazılı olması gerekir. Ancak bunun olmadığı aşıkardır. Öyle ise bilgiler nasıl doğuştan olabilir?⁶⁸ Eğer bilgiler doğuştan gelmekteyse bu doğuştan gelen bilgiler tüm insanlarda olmalıdır der Locke. Ancak çocuklar, budalalar, deliler vs. de bu şekilde doğuştan gelen bilgiler bulunmaz. Bu argüman da John Locke'un iddialarını temellendiren ya da haklılandıran iddialar arasında sayılmaktadır.

Bir çocuk eşitliğin adını ve idesini öğrenmediği sürece üç ile dördün toplamının yediye eşit olduğunu bilemez. Çocuğun bu işlemi bilebilmesi için hem eşitliğin adını ve idesini öğrenmesi hem de yediye kadar saymayı öğrenmesi gerekmektedir. Doğuştan çocukların üç ile dördün toplamının yedi olduğunu bilememesinin sebebi onların akıllarının kullanmamalarından değildir. Sebebi, onlarda, bahsi geçen idelerin yerini tutan açık ve seçik idelerin yerleşmemiş olmasıdır. Örneğin, değnekle kirazın aynı şey olmadığı da aynı şekilde bilebilir. Öğrenilmesi gereken ideler zaman ve gözlem tarafından öğrenilir.⁶⁹ Bu arada Locke burada kullanılan ide kavramını tanımlamıştır. Ona göre ide: "...*Düşlem (phantasm), kavram (notion), tür (species) ya da düşünme sırasında, zihnin, üzerinde kullanıldığı her şey...*"⁷⁰ demektir.

⁶⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 74-77.

⁶⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 73.

⁶⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 79.

⁷⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 71.

Bazı insanlar çocuklar dahil tüm insanların terimleri duyup, önermeleri hemen kabul ettiklerini görerek, bunların doğuştan geldiğinin ispatı olarak düşünürler. Eğer böyle bir genel kabul ya da onaylama doğuştanlığın göstergesi ya da ispatı ise, o zaman ‘Bir iki daha üç eder.’ ya da ‘Tatlı, acı değildir.’ gibi birçok önermenin de doğuştan olması gerekir. Bu şekilde daha birçok önerme olacağından doğuştan ilkeler birikimi oluşacaktır. Bu argümana göre sayılar üzerine neredeyse tüm önermelerin doğuştan geldiğini kabul etmek gerekir. Ancak önermelerin bahsettiği ideler doğuştan olmadığı sürece, bu önermeler de doğuştan olamaz.⁷¹ “...Yukarıdaki önermelerin doğuştanlığını kabul etmek, bütün renk, ses, tat, beti, vb. idelerimizin doğuştanlığını kabul etmek kadar usa ve deneyime aykırı bir şey olamaz. Terimlerin işitilmesi ve anlaşılmasıyla birlikte gelen genel ve hazır onaylamanın apaçıklığın (self-evidence) bir göstergesi olduğunu kabul ediyorum; fakat apaçıklık, doğuştan izlenimlere değil, başka şeylere bağlı olduğundan hiç kimsenin doğuştan olduğunu öne sürece kadar aşırıya gidemeyeceği türden birçok önerme de bulunur.”⁷² Bilgilerin ya da önermelerin önerilmeden önce örtük olarak bilinmesi, zihnin bunları anlama yeteneğinin bulunması demektir yalnızca.⁷³ Dolayısıyla bir şeyin var olması ile bir şeyin var olma potansiyeline sahip olması arasındaki ince ayrımı iyi gözlemleyip anlamak gerekmektedir. Locke bu ince ayrımı görüp, bu ayrımı en iyi şekilde anlatmıştır. Locke’un önemli bir filozof olmasının bir sebebinin bundan kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bilgiler ya da öznitelikler doğuştan gelseydi, bunlarda izi bile bulunmayan birçok kişide, bunlar en açık ve en parlak biçimde olması gerekirdi. Kendilerinde birçok özelliği açısından güç bulunan kişilerin bu bilgileri bilmemesi, bilgileri doğuştan olmadığının güçlü bir ispatıdır. Birçok şey öğretilmemiş bir çocuk ya da ilkel bir ormanda yaşayan biri bu tarz bilgileri ya da ilkeleri bilemez. Örneğin Kızılderililerin yaşam alanlarında bu bilgiler bilinmez.⁷⁴

⁷¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 80-81.

⁷² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 81.

⁷³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 82.

⁷⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 84.

Ayrıca insanlar arasında inançla ve adaletle ilgili de ortak ilkeler yoktur. Örneğin hile ve çapulculukla yaşayanların kabul ettiği ilkeler farklıdır. Doğuştan doğruluk ve adalet ilkeleri yoktur.⁷⁵ Bu ilkeler doğuştan gelmiş olsaydı herkesin aynı inançta, aynı doğrulukta ve aynı adalet anlayışı çerçevesi içinde hareket etmesi gerekecekti. Oysaki böyle bir şey söz konusu değildir. Bu durum da Locke’a göre idelerin doğuştan olmadığının güçlü bir kanıtı niteliğindedir.

Açık olarak üzerinde anlaşılmış, onaylanmış ahlaksal ilkeler de yoktur. Çünkü bu ilkeler bütün insanların genel onayına ulaşamamıştır. Dolayısıyla da bu durum bilgilerin doğuştan gelebilme ihtimalini de çok önemli oranda azaltmış bulunmaktadır.⁷⁶ Ahlak kuralları doğuştan değildir. Çünkü kanıt ister. Hiç kimse nedenini bilmediği ya da sormadığı bir ahlak kuralını öneremez.⁷⁷ Herhangi bir yerde bir kurala uyulmamasının normal karşılanması ya da genellikle kabul edilebilir olması bilgilerin doğuştan gelmediğinin bir başka kanıtıdır.⁷⁸

Locke’ta töre, erdem ve din de doğuştan değildir. Eğer doğuştan olsaydı ahlaki değerlerin aynı olması gerekirdi. Ancak buna rağmen insanda doğuştan gelen bazı ortak eğilimlerin olduğunu düşünür Locke. Bunlar: acıdan kaçma, hazza yönelmedir. Erdemi oluşturan üç faktör vardır. Bunlar: Tanrı, devlet ve dindir.⁷⁹ Dolayısıyla Tanrı ve devlet de Locke’a göre doğuştan değildir.

Erdemin genel-geçer olması onun doğuştan gelmesinden değil, yararlı olmasındandır. Locke’a göre Tanrı’nın varoluşu apaçık olarak bilinir. Bu bilme aklın ışığı ile gerçekleştirilir. İnsanlar birçok ahlak kuralını ve erdemi Tanrı’nın yasalarını bilmeden hatta Tanrı’ya inanmadan da benimseyip bu yasalara uyabilirler.⁸⁰ Locke’a göre Tanrı idesi doğuştan gelmez. Bir yasa yapıcı ya da kurucu kavramı olmadan, ona uyma zorunluluğu mümkün değildir. Denizciler keşiflerinde Tanrı kavramının olmadığı topluluklar keşfetmişlerdir. Ayrıca Tanrı kavramı ya da idesinden bihaber insanlar Tanrı idesini ya da kavramını bilmiş olsalar dahi, bu durum Tanrı idesinin

⁷⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 85-86.

⁷⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 85.

⁷⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 86.

⁷⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 88.

⁷⁹ Ayhan Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 157.

⁸⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 87.

doğuştan geldiği anlamına gelmez. Bir ülkede Tanrı kavramı pek çok farklı adla adlandırılabilir. Ona rağmen Tanrı'nın sadece tek bir adla anılması ve insanların bu ad üzerinde anlaşma sağlamış olmaları bile doğuştan Tanrı kavramını ispatlamaz.⁸¹

Locke, doğuştan Tanrı vergisi yaşam kurallarının olduğunu kabul etmez. Çünkü her toplumun farklı ahlak anlayışları mevcuttur. Locke, bunu söylerken, ahlaka ilişkin hiçbir hakikatin olmadığını söylemek istemez. Çünkü insan aklı kullanılarak doğa yasaları keşfedilebilir. Locke'a göre insanların ahlaklarının birbirinden farklı olması, ahlak ilkelerinin Tanrı tarafından doğuştan insan zihninde bulunmadığının bir kanıtıdır.⁸² *“Doğuştan bir Tanrı idesi olmadan doğuştan ahlak ilkeleri bulunacağını tasavvur etmek pek de mümkün değildir; yasa koyucu kavramı olmadan, yasa kavramına sahip olunması ve buna riayet etme mecburiyetinin olması imkansızdır ... Herkeste Tanrı idesinin bulunmadığına, bu yüzden de bizdeki Tanrı idesinin doğuştan olamayacağına işaret ediyordu. Son zamanlardaki seyyahların karşılaştığı üzere, Soldanha kıyısında, Breziya'da, Karayip Adaları'nda vs. öyle milletler vardı ki, bunlarda Tanrı kavramı hiç mi hiç bulunmuyordu idi.”*⁸³

Locke'a göre doğuştan ideler olsaydı bile, doğuştan idelerle Tanrı kanıtlanamazdı. Descartes'a göre Tanrı idesi doğuştan insan zihninde mevcuttur. Descartes, doğuştan gelen Tanrı idesinden yola çıkarak Tanrı'yı kanıtlama yoluna gitmiştir. John Locke Tanrı'nın bu şekilde kanıtlanamayacağını düşünür ve Descartes'ın bu Tanrı kanıtlamalarını geçersiz sayar.

Locke'un, aklın ve bilginin malzemesinin kökeni hakkındaki fikirleri hiç değişmemiştir. O, zihinde doğuştan idelerin olmadığını öne sürüp, zihnin, üzerinde hiçbir ide bulundurmaman boş bir kağıt olduğunu iddia etmiştir. O halde muazzam bir bilgiye, depoya sahip zihnimizdeki bilgiyi nereden elde ettik? Locke'a göre bunun cevabı yalnızca deneyimdir. Bütün bilgilerimiz deneyim üzerine inşa edilmektedir. Anlaqlarımızda düşünmeye ilişkin bütün malzemeyi bize sağlayan gözlemlerimizdir.⁸⁴

⁸¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 92-93.

⁸² Roger Woolhouse, *John Locke*, (çev: Akın Terzi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 264.

⁸³ Woolhouse, John Locke, s. 265.

⁸⁴ Woolhouse, John Locke, s. 266.

Locke’a göre zihin boştur ve bilginin kaynağı deneyimdir. Bu boş olan zihin ancak deneyimler yoluyla doldurulabilir.

Locke’a göre bilgilerimiz doğuştan gelmez. Doğuştan geldiği iddia edilen bilgilere bakıldığında zaman onları ikiye ayırır. Bunlar spekülative ilkeler ve pratik ilkelerdir. Ancak Locke, bunların ikisinin de doğuştan olmadığını iddia eder. Bilginin kaynağı yalnızca deneyimdir ona göre. Deneyimler vasıtasıyla ideler oluşturulur. Locke ideyi, zihnin düşünme esnasında konusu olan şey olarak tanımlar. Bütün bilgilerimizin kaynağını ideler oluşturur. Locke, atomcu bir ide anlayışını benimser. Çünkü ideler, çeşitli hallerde bir araya gelerek, zihnin bütün entelektüel malzemesini meydana getirir.⁸⁵ Bu idelerin tek kaynağı yalnızca deneyimlerdir. Dolayısıyla duyu deneyimleri dışında başka bir yoldan bilgi elde edilemez.

*“Locke’a göre, doğuştan ideler öğretisi bir önyargı öğretisidir. Doğuştan idelerin varlığını kanıtlamanın yolu, tek tek bireylere gitmekten geçer ve bu çıkmaz bir yoldur. Bu öğretiyi kanıtlamaya çalışanlar, insanların doğru ve kesin bazı rasyonel ilkeleri evrensel olarak kabul ettiklerini temele alarak öğretiyi kanıtlamaya çalışırlar. Bu ilkeler, özdeşlik, çelişmezlik ilkeleri veya bazı ahlak ilkeleridir. Locke’a göre, bu ilkelerin hiçbirisi doğuştan değildir; evet kesin ilkelerdir, ama doğuştan oldukları için değil; oldukları gibi şeylerin doğası üzerine düşünürken zihin bizim başka türlü düşünmemize imkan vermediği için bu ilkeler kesin ilkelerdir.”*⁸⁶ Kısaca özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkansızlığı gibi aklın ilkeleri sabittir ve bu tüm insanlar için geçerlidir. Bu ilkelerin aksi düşünülemez. Ancak, durumun böyle olması, bu ilkelerin her insanda doğuştan insan zihninde bulunacağı anlamına gelmez Locke’a göre. Ayrıca deliler, çocuklar ya da bu konulardan bihaber insanlar bu ilkeleri bilmezler. Bu fikir de aynı şekilde doğuştan gelen ideleri çürütecek mahiyettedir.

1.2.2. İdeler

Locke, düşünmeyi sağlayan temel malzemenin ide olduğunu savunmaktadır. Bunun için idelerin kaynağı araştırılmalıdır. Locke ‘ide’ terimini Descartes’tan

⁸⁵ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 330.

⁸⁶ Solmaz Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, 2. Basım, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s. 46-47.

almıştır ve bu terim Platon'un 'idea' kavramından çok farklıdır. Burada Locke'un kullandığı 'ide' kavramı imgeleri, algıları, kavram ya da fikirleri ihtiva eder.⁸⁷

Doğuştan ideler o zamanlar yaygın bir öğreti olduğundan Locke zihindeki idelerin nereden geldiğini derinlemesine araştırma çabasına girmiştir. 'Aklık', 'düşünme', 'devim', 'adam', 'fil', 'ordu', 'karanlık' gibi bazı sözcüklerle de ifade edilebilen 'ide' zihnin uğraştığı şeylerdir. Dolayısıyla ilk olarak bunların nasıl edinildiğinin araştırılması gerekmektedir.⁸⁸

Locke'a göre bütün ideler duyumdan ve düşünümünden (zihin işlemlerinden) gelir.⁸⁹ Ancak unutulmamalıdır ki, bilgilerin nasıl oluştuğunu ve nereden geldiğini derinlemesine araştıran Locke, bilginin bütün malzemesinin deneyden geldiğini savunur. Bilginin nereden geldiği ile ilgili bir soruya şu şekilde cevap verir: *"Bunu tek sözcükle deneyden diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de oradan türetilmiştir. Anlığımızı düşüncenin bütün gereçleriyle donatan şey, ya dışsal duyulur şeyler üzerinde ya da zihnimizin algıladığımız ya da düşündüğümüz şeylerle ilgili olarak yaptığı içsel işlemlere yönelik gözlemlerdir. Bunlar, hem edinmiş olduğumuz hem de doğal olarak edinebileceğimiz bütün idelerin kendinden fışkırdığı iki bilgi kaynağıdır."*⁹⁰

İdelere gelince, Locke'a göre *"İdelerin kaynaklarından biri duyum nesneleridir."*⁹¹ Duyular ilk olarak duyu organları ile algılanan tikel nesnelere yönelir. Sıcak, soğuk, acı, tatlı ve bunun gibi idelerle diğer idelerin nitelikleri elde edilir. Anlığa bu şekilde iletilen bu işleme Locke duyum adını verir.⁹² Dolayısıyla nesneler bu kaynakla zihinde ide şekline dönüşmektedir. Bu işlemde baştan sona kadar duyular etkin bir rol oynar.

⁸⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 481-482.

⁸⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 97.

⁸⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 97.

⁹⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 97-98.

⁹¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 98.

⁹² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 98.

“İdelerin öteki kaynağı zihnimizdeki işlemlerdir.”⁹³ İdelerin bu kaynağı zihnin kendi içinde yaptığı işlemlerden oluşmaktadır. Algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, uslamlama, bilme, isteme gibi edimler bu tarz işlemlere örnek gösterilebilir. Bu kaynak herkesin kendi içinde olduğundan buna içsel duyu adı da verilir. Locke, diğer kaynağa duyum adını verirken bu kaynağa düşünüm adının verilmesini uygun bulur. Duyumun malzemesi dışsal nesneler iken düşünümün malzemesi zihnin kendi iç işlemleridir.⁹⁴ Yani temelde Locke, idelerin duyum veya düşünümünden meydana geldiğini iddia eder ve bu kaynakları açıklamaya girişir. Locke ideler için şu ifadeleri kullanır: “Bütün idelerimiz bu iki kaynağın birisinden gelir. Ben anlıkta, bu iki kaynaktan alınanların dışında herhangi bir idenin bulunabileceğini sanmıyorum. Dışsal nesneler, zihne, hepsi de kendilerinin bizde ürettiği değişik algılar olan, duyulur ideleri sağlar, zihin de anlığa kendi işlemlerinin idelerini sağlar.”⁹⁵ Francis Bacon, bilginin kaynağını duyum ve refleksiyon şeklinde ikiye ayırarak ele almıştı. Locke da Bacon’ın yolunu takip eder ve ideleri duyum ve refleksiyon olarak ikiye ayırır.

Bir çocuğun dünyaya ilk gelişindeki ve gelişimindeki durum incelendiği zaman, çocuğun bilgilerle donanması aşama aşama gerçekleşir. Hatta bazı ideler hayatının ileriki aşamalarında tanınabilir. Çocukluğunda istiridye ve ananas tatmamış bir kimsede bu özel tatların ideleri de bulunmaz. Diğer ideler de örneğin kırmızı ve yeşil ideleri de kendiliğinden ortaya çıkmaz.⁹⁶ “...Nasıl ki bir manzaraya bakmayan ya da bir saatin parçalarını dikkatle incelemeyen bir kimse, manzaranın ya da saat parçalarının bütün özel idelerini edinemezse, o da, düşüncelerini zihninin işlemleri üzerine çevirip onları dikkatle incelemedikçe bütün o işlemlerin açık ve seçik idelerini edinemez.”⁹⁷

“Düşünüm ideleri sonra gelir, çünkü dikkati gerektirir.”⁹⁸ İnsanoğlu doğduğu zamandan sonraki ilk yıllarını dışarıyı seyrederek ve dikkatini dağıtarak geçirir. Amaç

⁹³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 98.

⁹⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 98-99.

⁹⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 99.

⁹⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 100.

⁹⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 101.

⁹⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 101.

fenomenleri tanımaktır. Daha olgun yaşlara gelmeden kolay kolay düşünöme geçemezler. Hatta kimileri düşünüm aşamasına hiç geçemez.⁹⁹

İdeler üzerinde zihin düşünmeye başlar ve yeni ideler takımı oluşturur. Bütün bilgilerin kaynağı bu şekilde oluşturulur. Bu, bizim izlenimlerimizi almaya yatkın oluşumuzdandır ve insan düşüncesinin ilk yeteneğı bu şekilde meydana gelir. Bu düşünce bir temeldir ve insanın bir şeyler bulmaya ya da keşfetmeye yönelik ilk adımıdır. Dolayısıyla zihin, spekülâtif alanlarda bile idelerin ötesine geçemez, sınırını aşamaz.¹⁰⁰ Çünkü zihinde var olan her şey idelerden ibarettir.

Locke'un yolu bir çeşit ideler yoludur. İdelerin merkezini ise, gördüğümüz üzere, deneyim oluşturur. Deneyimin iki şekli vardır. Bunlar: Sensation ve reflection'dur; yani dış duyum ve iç duyumdur. Tüm ideler duyular yoluyla elde edilir. İçsel deneyim ideler üzerine düşünömdür. Bu düşünüm sadece zihnin kendi işlemlerinin farkına varmasıdır. Zihnin işlem yapabilmesi için zihne idelerin verilebilmesi gerekir. Bu ideler, duyular aracılığıyla dışarıdan gelir. Dolayısıyla herhangi bir ideye ulaşmamış olan zihin boş bir levha gibidir ya da Tabula Rasa'dır.¹⁰¹ John Locke ideler anlayışı ve Tabula Rasa yaklaşımı ile insan zihninde deneyim ve tecrübeden başka hiçbir ide bulunmadığını iddia etmiştir. Bu anlamda Descartes ile tam bir zıtlık içerisindedir. Descartes'a göre insan doğuştan bir takım bilgi ya da ilkelerle dünyaya gelir. John Locke bu düşünceyi kabul etmemiştir. Dolayısıyla John Locke'un epistemolojisi, Descartes'ın epistemolojisinin bir eleştirisidir.

İnsanların sahip oldukları tüm ideler duyuma ve düşünöme göre oluşmaktadır. Bu ideler zihin tarafından pasif bir şekilde elde edilir öncelikle. Bu idelerin bazıları iç duyum, bazıları dış duyum, bazıları ise her ikisinin işbirliği ile elde edilir. İdeler ya yalındır ya da karmaşıktır. Duyular sayesinde elde edinilen idelerden yola çıkarak zihin, akıl yürüterek başka yalın ideler meydana getirebilir. Karmaşık ya da bileşik ideleri, zihin pasif olarak ele almaz. Bileşik ideler, yalın idelerden yola çıkılarak,

⁹⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 101.

¹⁰⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 107.

¹⁰¹ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 44.

bunların bir birikimi olarak elde edinilir. Zihin, ideler üzerinde işlemler yaparak, bunlar arasında bağlantı kurar.¹⁰²

Locke, bilgilerimizin doğasını ya da özünü kavrayabilmemiz için ideleri ikiye ayırır. Bunlar: Basit ve karmaşık (kompleks) idelerdir. Basit ideler, başka idelerle birleşmemiş olanlardır. Onlar tek biçimli görünümündedir. Basit ideler açık ve seçik algılardan meydana gelir. Bütün bilgimizin ekipmanları olan bu basit ideler duyum ve düşünüm yoluyla elde edinilir. Anlık, basit ideleri karmaşık ideler yapabilir istediği zaman. Ancak basit idelerin oluşturulmasında anlık tamamıyla pasif durumdadır. En gelişmiş olan anlık bile bu basit idelere müdahalede bulunamaz.¹⁰³

Basit ideler başka idelere ayrıştırılamayan idelerdir. Bilginin temel malzemesini basit ideler oluşturur. Bileşik ideler ise üç farklı biçimde kendini gösterir. Bunlar: birleşme ile karşılaştırma ile ve soyutlama ile. Aynı türden ideleri bir araya getirerek oluşturulan ideler birleştirme faaliyeti ile şekillenen idelerdir. Zihnin iki ideyi yan yana getirip, onları zaman, mekan, derece gibi özellikleri açısından kıyaslayarak oluşturduğu ideler karşılaştırma faaliyeti ile oluşturulur. Soyutlama yolu ile oluşturulan ideler ise, bir ideyi birlikte bulunduğu, ondan ayrılmaz olan diğer idelerden ayırarak meydana getirilmesidir.¹⁰⁴ Ancak bu bileşik ideler üzerine işlem yapabilmek, basit ideleri gerektirir. Çünkü bileşik ideler, basit idelerin bir araya getirilmesinden oluşturulan idelerdir.

“...Bütün basit ideler yalnızca duyum ve düşünümünden elde edilmişlerdir. Öyle ki, en yakından tanıdığımız ve en iyi bildiğimiz şeylerde bile geniş kavramlarımız bu yalın idelerin ötesinde geçemez. İlişkide bulunduğumuz şeylere en uzak gibi görünen ve düşünüm yoluyla kendimizde algıladığımız ya da duyum yoluyla başka nesnelerde bulduğumuz her şeyi sonsuzca aşan şeylerde bile, başlangıçta duyum ya da düşünümünden edindiğimiz basit idelerden başka bir şey bulamayız; nitekim bu,

¹⁰² Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 48-49.

¹⁰³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 108-109.

¹⁰⁴ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 331-332.

*meleklerin, özellikle de Tanrı'nın kendisinin bizdeki karmaşık idelerinden açıkça görülür.”*¹⁰⁵

Basit ideler ise, diğer başka idelerle karışmamış olan idelerdir. Basit ideler; homojendir, bölünemez ve analiz edilemez, açıklanamaz ve tanımlanamaz. Basit ideleri deneyimleyen kişilere bu ideler aktarılamaz. Basit ideler bilginin ya da düşüncenin en önemli malzemesi konumundadır. Basit ideler, diğer basit ideleri yok edemez. Basit ideler yoktan var edilemez. Basit idelerin tamamı duyum veya refleksiyondan gelir.¹⁰⁶

Basit idelerin bir kısmı hem duyum hem de refleksiyon tarafından üretilmiştir. Bunlar: Haz, acı, kaygı, güç, mevcudiyet, birlik ideleridir. Haz ve acı ideleri yalnızca ruha veya bedene ait olan ideler değildir. Bu ideler neredeyse diğer tüm idelerle beraber olan idelerdir. En derin ve en kalıcı izlenim, hatıra ya da olaylarda haz ve acı ideleri en önemli rolü oynar.¹⁰⁷

Duyu verilerinden elde edilen idelerin zihne yerleşmesi ile ilgili olarak Locke, dört yol ayırır. Bunlardan: “Birincisi, bunlardan kimileri zihnimize ancak tek duyu yoluyla gelir. İkincisi, zihne birden çok duyu yoluyla girenler vardır. Üçüncüsü, yalnız düşünümle gelenler vardır. Dördüncüsü, yollarını kendileri açanlar da vardır ve bunlar zihne duyum ve düşünümün bütün yollarıyla önerilmiştir.”¹⁰⁸ Tek duyu yoluyla zihne giren idelere bakıldığında; ana renkler ve onların karışımlarından oluşan ara renkler ve ışık yalnızca göz yoluyla zihne ulaşır. Gürültü, ses, tat ve kokular ağız, kulak ve burun yoluyla zihne ulaşır. Dokunmaya yönelik en önemli nitelikler ise sıcak, soğuk ve katılıktır.¹⁰⁹ Dokunmayla elde edilen katılık idesi dirençten doğar.¹¹⁰ Locke’a göre katılık: “...Birbirine doğru giden iki cismin birbirine yaklaşmasını önleyen...”¹¹¹

¹⁰⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 217-218.

¹⁰⁶ Jean Didier, *John Locke*, (çev: Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 19.

¹⁰⁷ Didier, *John Locke*, s. 14.

¹⁰⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 110.

¹⁰⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 111.

¹¹⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 112.

¹¹¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 112.

şeydir. Birden çok duyu yoluyla elde edinilen ideler: uzay, uzam, şekil, durgunluk ve devim ideleridir. Bu ideler görme ve dokunma duyuları ile zihne yerleşir.¹¹²

Zihnin dış dünyadaki nesneleri algılama, duyumlama dışında bir de kendi iç işlemleri vardır. Burada zihin dikkatini kendisine yönlendirir. Zihin, dışsal nesnelerden ya da şeylerden elde ettiği izlenimler üzerinde kendi içinde iç işlem yapar ve burada başka ideler edinir. Bu iç işlem sonucunda iki önemli eylem vardır. Bunlar: algılama ya da düşünme ve istenç ya da istemedir. Bunlar düşünümünden elde edilir.¹¹³

İstenç ve anlama iki güçtür. Bir devimi durdurma ya da tersini yapmaya istenç denir. Bu gücün edimsel uygulamasına istem denir. Bu eylemin başlatılması durumuna istençli denir.¹¹⁴ “Algılama gücüne anlık deriz. Anlığın bir eylemi olarak gördüğümüz algılama üç türdür: 1. Zihnimizdeki idelerin algılanması. 2. İmlerin imlemlerinin algılanması. 3. İdelerimiz arasındaki bağlantının ya da karşıtlığın, uyuşmanın ya da uyuşmamanın algılanması. Bütün bu algı türleri anlama gücüne, yeni algılayıcı güce, yüklenmiştir, oysa alışkanlık yüzünden yalnızca son ikisini anladığımızı söyleriz.”¹¹⁵

Düşünümünden elde edilen ilk ve basit ide algılamadır. Algılama idesinin bazen düşünme olarak adlandırıldığı da görülür. Algılama esnasında zihin pasiftir.¹¹⁶ Algılama yetisi hayvanlar ile onlardan daha aşağı düzeyde olan varlıkları birbirinden ayırır.¹¹⁷ Locke’a göre tüm hayvanlarda az veya çok bir miktarda algılama yetisi vardır.¹¹⁸ Algılama, bilgiye ulaşmada bir giriş kapısı olarak düşünülebilir. Locke, hayvanlar ile daha aşağı seviyede bulunan canlılar arasında ayrımın algılama yetisinden kaynaklandığını düşünmektedir.¹¹⁹

Zihin kendi içine döndüğü zaman ilk ortaya çıkan şey düşünmedir. Düşünme sayesinde zihin, seçik ideler elde eder. Düşünmenin çok sayıda kipi vardır. Örneğin; anımsama. Anımsama, idenin yeniden ortaya çıkmasıdır. Şayet bu anımsama işlemi

¹¹² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 115-116.

¹¹³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 116.

¹¹⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 178-179.

¹¹⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 179.

¹¹⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 129.

¹¹⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 132.

¹¹⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 133.

¹¹⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 133.

uğraşıp çabalayarak gerçeklemişse bu uğraşarak anımsamadır. Bir diğeri iç gözlemdir. Buna göre anımsanan şey uzun süre dikkatli inceleme altında tutulur. Diğer kipler: düşlem, dikkat, dikkatini yoğunlaştırma veya irdeleme vb.dir.¹²⁰

İdelerimiz arasında en basit olanı sayı idesidir. Sayı ideleri insan düşüncesine en yakın olan idelerdendir. Çünkü her şeye uygulanır. Sayıları birbirine ekleyerek onların kiplerinin karmaşık ideleri elde edilebilir. Örneğin on iki birimi birleştirerek düzenlediğimizde bir düzinenin karmaşık idesini bulmuş oluruz. Sayının basit kipleri diğer kipler arasında en seçik olanlardır. Sayı idesi uzamın idelerinden daha fazla açık ve seçiktir. Sayıların farklı kipleri zihinde değişikliğe uğramaz.¹²¹ Hayvanlarda sayı idesi yoktur. Öyle ki: “...Hayvanlar sadece duyularının onlara sunduğu tikel idealarla muhakeme yapar. Bu yüzden, hayvanlarda sayı ideası yoktur: yavrularını sayamazlar. Locke’a hayvanlarda birtakım içgüdüler olduğu itirazı yöneltildiğinde cevabı şu olmuştur: “Kitabımı hayvanların davranışlarını açıklamak için yazmadım.””¹²²

Ayırt etme ve seçme yetisi zihnin önemli yetilerindendir. İdelerin aynılığı ya da farklılığı ayırt etme yetisi sayesinde kazanılır. İdelerin iyi ayırt edilebilmeleri onların açıklık ve seçikliğine bağlıdır. İdeler üzerinde karşılaştırma yapmak da zihnin önemli yetilerindendir. Hayvanlar da karşılaştırma yapabilir. Ancak onların karşılaştırmaları insanlarda olduğu gibi gelişmiş değildir. Zihnin bir başka önemli yetisi birleştirmedir. Birleştirme yetisi sayesinde karmaşık ideler meydana gelir. Birleştirme, duyum ve düşünümünden elde edilen ideleri bir araya getirme işlemidir. İnsanlarındaki kadar olmasa da hayvanlarda da birleştirme yetisi vardır. Zihnin bir başka yetisi soyutlamadır. Burada genelleme söz konusudur. Tikel varlıklardan elde edilen ideler, tüm türü temsil eder. Hayvanlarda soyutlama yetisi yoktur.¹²³ Bir genelleme olarak düşünülebilen soyutlama yetisi karmaşık ideleri andırır.

Locke’un bir kısmını saydığı zihnin sayılan bu yetileri genellikle basit idelere uygulanır ve bunlar dereceli olarak ilerler. Bu basit ideler karmaşık idelere göre daha

¹²⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 170-171.

¹²¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 166-167.

¹²² Didier, *John Locke*, s. 17.

¹²³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 137-140.

açık, kesin ve seçiktir. Locke'un bahsettiği yetilerdeki bu işlemler düşünümünden meydana getirilmiştir. Dolayısıyla bunlar duyumun sade ya da yalın ideleridir.¹²⁴

Zihin, duyum ve düşünümünden elde ettiği basit ideleri saklayarak bilgiye doğru bir hamle gerçekleştirir. Bu hamle iki yoldan yapılır. Bunlardan birincisi iç gözlemdir. Buna göre zihin, kendine gelen ideyi edimsel olarak göz önünde tutar. İkincisi ise, zihne işlendikten sonra gözden kaybolan ya da bir kenara atılan ideleri yeniden canlandırma gücü ya da hamlesidir. Bu güç ya da hamle adeta idelerin deposu olan bellek gibidir. Zihnin bir depoya ya da ambara gereksinimi vardır. Çünkü insan zihni her şeyi her anda görüp kavrayamaz. Bellekte ya da ambarda ideleri yeniden canlandırma işi bir resim yapma yetisi ya da işlemi gibidir. Bu işlemin bazıları kolay, bazıları zor, bazıları canlı ya da silik olabilir.¹²⁵ Bu belleğe yerleşen idelere dikkat ve yineleme yardımcı olur. Bu ideler arasında en önemlileri haz ve acı idelerinin eşlik ettiği idelerdir. Çünkü duyular ilk başta bu idelere yakın olan idelere tepki gösterir ve bu ideler gelecek adına uyarı oluşturur. Bunlara karşılık renk ideleri silik olan ideler arasındadır. Çünkü yinelemenin durmasıyla birlikte bu ideler de yok olur.¹²⁶ *“Fakat bütün idelerimizde, en derin işlenmiş olanlarda ve en sağlam belleklerde bulunanlarda bile, sürekli bir bozulma görünür; öyle ki, bunlar, duyuların yeni yeni uygulamalarıyla ya da onların ilk ortaya çıkışlarına neden olan türden nesneler üzerindeki düşünümümlerle ara sıra yenilenmezlerse kazılmış şeyler silinir ve sonunda görülecek bir şey kalmaz.”*¹²⁷

Duyum ve düşünümün bütün yollarıyla zihne yerleşen basit ideler vardır. Bunlar: acı ve sıkıntı, güç, var oluş, birliktir. Bunlar haz ya da hoşlanmadan veyahut da onların karşıtlarından oluşur. Bu sayılanlar hepsi olmasa da basit idelerin en önemlileridir. Zihin tüm basit ideleri duyum ve düşünüm yoluyla edinir.¹²⁸

Haz ve acı duyum ve düşünümünden elde edilen en önemli iki idedir. Bu ideler tasvir edilemez ve tanımlanamaz. Ancak deneyler vasıtasıyla bilinebilir. İyi ve kötü

¹²⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 142.

¹²⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 134.

¹²⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 134-135.

¹²⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 135.

¹²⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 116-118.

buradan doğar. Kötülüğü uzaklaştıran şeye iyi denir. Acıyı ortaya çıkartan ve hazzı azaltan şey de kötüdür. Bunlar zihnin farklı durumlarıdır. Bütün tutkular iyi ve kötüden gelir. Haz ve acıdan doğan diğer önemli kipler şunlardır: sevgi, nefret, arzu, sevinç, üzüntü, umut, korku, umutsuzluk, kızgınlık, kıskançlık. Kızgınlık ve kıskançlık herkeste bulunmaz. Çünkü bu iki idede öç alma niyeti vardır. Acı ve hazdan doğan diğer tüm tutkular herkeste bulunur.¹²⁹

Locke, güç idesinin nasıl edinildiğini sorar ve bu ideyi araştırmaya koyulur. Güç idesi ona göre basit idelerin bir kısmının değişiminden doğar. Örneğin; ateşle altını eritme gücü, sıvının dönüştürme gücü vardır. Güç, algılanabilir idelerdeki değişim olarak düşünülebilir. İki türlü güç vardır: etkin güç ve edilgin güç. Bu güç Tanrı'ya ve tinlere atfedilebilir. Salt cisimler etkin güç sağlamaz. Bütün güçler düşünme ve devinmedir. Duran bir cisim pasif olduğundan bize etkin güç vermez, o edilgin bir güçtür.¹³⁰

Açlık ve sıcaklık ideleri, bebekler daha anne karnındayken vardır, der Locke. Ancak bunların doğuştan gelmediğini söyler. Bu ideler bebeklerin ilk idelerindendir ve bebek bu ideleri hayatı boyunca taşır.¹³¹ Diğer idelerde olduğu gibi açlık ve sıcaklık ideleri de doğuştan gelmez. Bebekler bu ideleri anne karnındayken öğrenir. Bu bahsedilen idelerin hayat boyunca devam etmesinin sebebi sürekli duyulanması ve anımsanmasıdır.

Locke'a göre idelerin bir kısmı açık ve seçik iken bir kısmı da karanlık ve bulanıktır. Bu ayrım başlangıçta görmeyle açıklanabilir. Daha iyi bir ışık ortamında algılanamayan, gözlemlenemeyen şeye nasıl ki 'karanlık' diyorsak, bu durum zihnin algılaması için de aynıdır. Zihin inceleme ihtiyacı hissettiği şeyi bellekte saklar ve bunları zihne sunarsa bu tarz ideler açık idelerdir. İdelerdeki karanlığın nedeni duyu organlarındaki duyarsızlık ya da yetersizlikten ileri gelir. Bu durumda izlenimler silik olarak belleğe kazınır. İdelerin seçik olması ise, zihnin bir ideyi diğer idelerden net olarak ayırması demektir. Bir idenin seçik ide olması bulanık ide olmasının tam

¹²⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 172-175.

¹³⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 175-178.

¹³¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 130.

zıttıdır. Kimi zaman idelerin bulanıklığı onların adlarından kaynaklanır. O ide, başka bir adla da isimlendirilebiliyor ya da adlandırılabilir ise bu durum onu bulanık ide yapar. Bu durumda idelerin seçik olması özelliği kaybolmuştur.¹³²

Locke basit ideleri anlattıktan sonra karmaşık idelere geçer. Basit idelerin oluşumunda zihin pasif durumda iken, karmaşık idelerde zihin aktif durumdaydı. Bütün karmaşık ideler basit idelerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.¹³³ Zihin burada pasif kalmayarak, kendi gücüyle kendi elde ettiği ideleri birleştirir ve yeni karmaşık ideler meydana getirir.¹³⁴

Karmaşık idelerin sayıları ve çeşitleri sonsuzdur ancak Locke bunları yine de üç başlık altında incelemeyi uygun bulur. Bunlar: kipler, cisimler ve bağıntılardır. Kipler, kendi kendine var olma ihtimali olmayan karmaşık idelerdir. Üçgen, minnet gibi sözcükler bu türdendir. Burada yeni sözcükler yapmak yerine eski sözcüklere yeni bir anlam vermek ve o sözcükleri yeni anlamda kullanmak söz konusudur. Locke, kipleri de kendi içinde basit kipler ve karışık kipler olmak üzere ikiye ayırır. Basit kipler, başka idelerle karışmayan kiplerdir. Karışık kipler ise birçok farklı idenin birleşiminden meydana gelir.¹³⁵ Locke'un bahsettiği bu 'kip'ler bazı kitaplarda 'modüs' veya 'mod' olarak geçmektedir. "*Modlar, kendilerinden kaim olmayan, üçgen, kadirşinaslık ve cinayet gibi, sadece cevherlerin ilineklerinden ve teessürlerinden [affections] ibaret olan karmaşık idealardır. Tek bir yalın ideanın sınırları içine alınabilen modlar yalındır; örneğin, düzine. Farklı türden yalın idealardan müteşekkil modlar ise karmadır [mixte]; örneğin, güzellik.*"¹³⁶ Kiplerin meydana gelebilmesi için yalın idelerin bir araya gelmesi gerekmektedir.

Locke 'un karmaşık ideleri ayırdığı diğer başlık bağıntıdır. Bağıntı "...bir idenin bir başkasıyla birlikte incelenmesinden ya da karşılaştırılmasından oluşur."¹³⁷ Bağıntı idesi bir mukayese etmedir. Cevher idesi veya ideasına göre daha açık ve

¹³² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 250-253.

¹³³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 143.

¹³⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 144.

¹³⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 144-145.

¹³⁶ Didier, *John Locke*, s. 19.

¹³⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 146.

seçiktir. Bağlantı idelerindeki yalın ideler cevher idesine göre daha rahat bir şekilde tanınıp anlaşılabilir.¹³⁸

Karmaşık idelerin öteki başlığı olan cisimlere Locke tözler adını verir. Töz ideleri kendi kendilerine var olan basit idelerin birleşiminden doğar. Tözlerin iki tür idesi vardır. Bunlar: tek tözlerin idesi ve toplu tözlerin idesidir.¹³⁹ Dolayısıyla burada ‘cisim’ ler ile ‘töz’ ler aynı manada kullanıştır. Kimi kaynaklarda bu konu için yalnızca ‘töz’ ler ya da yalnızca ‘cisim’ ler olarak bahis konusu yapılır. Tek tözlerin idesi “...*bir insan ya da bir koyun idesi gibi, ayrı varoluşlarıyla ikincisi de bir ordu ya da koyun sürüsü gibi, bunlardan birçoğunu birlikte bulunduran idelerdir; çünkü böyle bir araya gelmiş birçok tözün toplu idelerinden her biri de bir insanın ya da bir birimin idesi gibi tek ide oluşturur.*”¹⁴⁰

Düşünen bir yaratık olarak insandaki bellek, algılamanın hemen sonrasında gelir zorunluluk açısından. Ancak belleklerimiz yardım olmadan bilgiye erişim mümkün olmayacaktır. Locke’a göre belleğin iki kusuru vardır. Bunlardan birincisi unutmak, ikincisi ise yavaşlıktır. Unutmak, belleğin ideyi tamamen yitirmesidir. İdeler yitirildiği zaman bilgiye giden süreç tıkanmış olmaktadır. Belleğin ikinci kusuru belleğin yavaş çalışabilmesi durumudur. Yani belleğin gerektiği hızda çalışmamasıdır. Eğer bu yavaş çalışma durumu önemli ya da büyük bir oranda ise Locke buna ahmaklık adını verir.¹⁴¹ Locke’a göre zorunluluk açısından ilk sırada algı ya da algılama yeteneği gelir. İkinci sırada ise bellek gelir. Algılama yeteneğinden elde edilen ideler, bellek ya da ambarda muhafaza edilir, depolanır.

Bulanıklığa sebep olan üç kusur vardır. Birincisi karmaşık idenin az sayıda basit idelerle yapılmasıdır. İkincisi karmaşık ideleri oluşturan basit idelerin birbirine karışmasıdır. Üçüncüsü ise idelerin değişken ve belirsiz olmasıdır. Bazı ideler çok karmaşık bölümlerden yapıldığı için bellek onları tek isim altında kolay bir şekilde saklayamaz. Bu durum konuşma ve tartışmalarda sık sık yaşanır ve bulanıklığa sebep

¹³⁸ Didier, *John Locke*, s. 31.

¹³⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 145.

¹⁴⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 145.

¹⁴¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 136.

olur.¹⁴² Bundan dolayı karmaşık ideleri meydana getirilirken kullanılan basit idelerin ‘karanlık’ olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde belirsizlik ya da anlamsızlık ortaya çıkar.

Locke’un epistemolojisindeki ide öğretisi biraz da dil felsefesinin sınırlarına dahil olmaktadır. Çünkü anlamı analiz edebilmek için, anlamın bütünü göz önünde tutarak, anlamın parçalarını incelemek gerekmektedir. Sözcükleri anlamlı kılan yere bakıldığı zaman da orada sözcükleri sözcük yapan şeyin kipler, özellikle de karışık kipler olduğu görülmektedir. Locke bu yöntemle sözcüklerin zihne ait olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla sözcüklerin anlamları zihin dışında başka bir gerçekliğe başvurmadan sadece zihin araştırılarak öğrenilebilir.¹⁴³

1.2.3. Bilginin Farklı Dereceleri, Dayanakları ve Kesinlik Kriterleri

Locke, bilginin farklı derecelerini incelemeyi önce bilginin farklı anlamlarını ele alır. Zihnin doğrularla donanması konusunda elde edilen birimlere bilgi denir. Edimsel ya da alışkısal bilgi zihnin şimdiki görüşüdür. Bir şeylerin bilinmesi demek, o bir şeylerin belleğe yerleştirilmesi demektir. Locke buna alışkısal bilgi der. Bu şekilde bütün doğruların bilindiği söylenebilir. Alışkısal bilgi iki katmanlıdır. Birincisi, ideler arasındaki bağıntıyı edimsel olarak algılanabilen şekilde belleğe yerleştirilen doğrularla ilgilidir. İkincisi, zihnin bir defa inandığı ve bunu kanıtsız olarak sakladığı doğrularla ilgilidir. Örneğin bir üçgenin iç açılarının ölçüsünün toplamının iki dik açığa eşit olduğunun tanıtlanmasını unutan bir kimse, buna rağmen, bu bilginin doğru olduğunu bilir. Locke, bunu gerçek bilgi olarak görür. Matematikteki tikel tanıtlanmaların bilgisi bu yoldan elde edilir.¹⁴⁴

Locke’a göre bilgi ideler arasında uyuma ya da uyumamanın algısıdır. Bu uyuma olduğu müddetçe bilgilerimiz doğrudur. Uyuma konusunda uygunluğuna güvenebileceğimiz iki tür ide vardır. Bunlar: basit ideler ve cisimler dışında bütün karmaşık idelerdir. Matematiksel bilgilerin gerçekliği buradan gelir. Bu tür bilgiler hem kesin hem gerçek bilgileridir. Ahlaksal ve matematiksel ideler ilk örnekleridir;

¹⁴² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 253-254.

¹⁴³ Hamdi Bravo, “Locke’un Soyut Genel İde Anlayışı”, *FLSF Dergisi*, Sayı 10, Isparta, 2010, s. 113.

¹⁴⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 359-361.

upuygundur, tam idelerdir. Ahlaksal ideler, insanlar bunları kendileri isimlendirdi diye bunların doğruluk ve kesinliği kaybolmaz. İdelerimiz ilk örneklere ne kadar yakın ve uygun olursa o oranda bilgilerimiz gerçektir.¹⁴⁵ Bilgilerimiz, idealarımız ile şeylerin realitesi arasındaki uygunluğa göre gerçektir.¹⁴⁶

Locke’a göre bilginin ihtimalleri ve dayanakları konusunda ele alınan önermeler kesin değildir. Biz, bunlar hakkında şüphe götürmez bilgilerden yoksunuz şu durumda. Bu önermelerin doğru olma ihtimallerinin farklı olduğunu söyler Locke. Bazı önermeler kesinlik sınırına çok yakın iken kimisi de bu sınırdan epey uzaktır.¹⁴⁷

Fiziksel şeyler, ihtimallere açık bir alandır. Bu durumda ihtimal görünürdeki hakikattir. Dolayısıyla salt zihin bilgiye ve kesinliğe sahip değildir. Salt zihin, inanca, kanıya, kabule sahiptir.¹⁴⁸ Matematik, evrensel olarak geçerli ispatlar yapmaya elverişli olduğundan, kesinlik matematiğe özeldir. Fizikte, ihtimali durumlar söz konusudur. Tıpta ise fenomenlerin sebepleri bilinmediğinden empirik olmaya mahkumdur.¹⁴⁹ Bilebileceğimiz şeylerin ve anlığımızın sınırı olsa da bilmemiz gereken şeyleri bilebiliriz.¹⁵⁰

Tanrı’nın var oluşu dışındaki şeylerin bilgisi duyu deneyimleri yoluyla elde ediliyorsa eğer usa ne gerek var diye bir soru sorulabilir. Bilgilerimizin büyük bir çoğunluğu çıkarıma ve ara idelere bağlıdır. Bunların doğruluğunu, kesinliğini, olasılığını tespit eden şey ustur.¹⁵¹ Bunun için empirist düşünürler duylardan ve onların verilerinden faydalanırken akıllı ve aklın yaptıklarını bir kenara atmaz. Çünkü duyu verileriyle toplanan veriler ya da bilgiler akıl yoluyla zihne yerleştirilir ve anlamlandırılır. Yine akıl yoluyla mevcut olan idelerden başka ideler çıkarma yoluna gidilir.

¹⁴⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 387-393.

¹⁴⁶ Didier, *John Locke*, s. 42.

¹⁴⁷ Woolhouse, *John Locke*, s. 119.

¹⁴⁸ Didier, *John Locke*, s. 48.

¹⁴⁹ Didier, *John Locke*, s. 49.

¹⁵⁰ Woolhouse, *John Locke*, s. 121.

¹⁵¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 464-465.

Usta dört derece vardır. Birincisi kanıtları bulmaktır. İkincisi verileri ya da kanıtları düzenli ve yöntemli bir şekilde zihne yerleştirmek ve bunları uygun bir sıralamaya koymaktır. Üçüncüsü, idelerin bağlantılarını algılamaktır. Dördüncüsü ve sonuncusu ise doğru bir sonuç çıkarmaktır. Bunların içerisinde en önemlisi, birincisi olan, kanıtları bulmaktır.¹⁵²

Locke'a göre üç algı tarzı vardır. Bunlar bizi farklı bilgi derecelerine ulaştırır. O bilgi dereceleri ise sezgisel bilgi, ispata dayanan bilgi ve duyusal bilgidir. Sezgisel bilgi en açık ve kesin bilgidir. Herhangi başka bir idenin arabuluculuğu olmaksızın, dolaysız olarak elde edilen bilgidir. Altının sekiz olmadığı, karenin daire olmadığını hemen biliriz. İspata dayanan bilgi ise idelerin kendi içerisindeki işlemlerden yola çıkılarak elde edilen dolaylı bilgidir. Bu bilginin edinilmesinde daima bir kuşku vardır. Kesinlik açısından ispata dayanan bilgi, sezgisel bilgiye göre daha alt düzeydedir. Duyusal bilgi ise tam manasıyla bilgi sayılmaz. Dolayısıyla kesinlik taşımaz.¹⁵³ Sezgisel bilgi var olduğumuzun kesinliğini verirken; kanıtlayıcı bilgi başka şeylerin var olduğu bilgisini verir.¹⁵⁴ Sezgisel bilgi aracısız olarak elde edilen açık-seçik ve kesin olan bilgidir. Bu tarz bilgilerden şüphe edilmez. Ancak ispata dayanan bilgi içerisinde kuşkuyu barındırır. İspata dayanan bilgiler usavurma ya da akıl yürütme yoluyla oluşturulmuş yeni bilgilerdir. Bu bilginin her bir adımını sezgisel bilgi oluşturur. Locke'a göre Tanrı'nın varlığı gibi açık-seçik olmayan bilgilere, ispata dayanan bilgi aracılığıyla ulaşılmaya çalışılır.

Bu durumda var oluşun üç katmanlı bilgisi vardır. Bunlar: sezgiyle elde edilenler, tanıtlamayla elde edilenler ve duyularla elde edilenlerdir. Kendi var oluşumuz hakkındaki bilgimiz sezgiseldir. Kanıtlamaya ihtiyaç duymaz. Her şeyden kuşku duyulsa bile kendi var oluşumuzdan kuşku duyamayız.¹⁵⁵

Sezgisel bilgi, zihnin ideler arasındaki uyuşmanın dolaysız olarak algılamasıdır. Gözün ışığı algılaması, üçün ikiden büyük olması, üçün ikiyle birin toplamı olması bu bilgiye örnektir. Bu tür bilgiler basit sezgiyle elde edilir. Bu tür

¹⁵² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 465.

¹⁵³ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 55-57.

¹⁵⁴ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 57.

¹⁵⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 422.

bilgiler en açık ve en güvenilir bilgilerdir. Bilgilerdeki tüm güvenilirlik ve apaçıklık bu sezgiye bağlıdır.¹⁵⁶ Çünkü zihin bu tür bilgileri aracısız olarak algılar.

Bilginin dereceleri olarak sezgisel bilgiden sonra tanıtılmalı bilgiler vardır. Bu bilgiler sezgisel bilgide olduğu gibi dolaysız değil, dolaylı olarak vardır. İdeler arasında uyuma ya da uyuşmama algılanan her yerde bilgi bulunur. Bu ideler arasındaki uyumayı gösteren aracı idelere kanıtlar denir. Bunların açık ve seçik olarak algılanmasına da tanıtılma adı verilir. Bu yolla elde edilen bilgiler kesindir. Ancak sezgisel bilgi kadar açık ve parlak olmadığı söylenebilir.¹⁵⁷ Çünkü sezgisel bilgide bir aracı ya da kanıt olmadan doğrudan doğruya bir kavrayış söz konusudur.

İspata dayalı bilgi, ideler arasındaki bağdaşma veya bağdaşmazlığın aracı ideler vasıtasıyla algılanması, bilinmesidir.¹⁵⁸ Aracı idelerden yola çıkılarak bir akıl yürütme söz konusudur ispata dayalı bilgide. “*Aracı delillerle kesinleştirilse de, ne tümüyle sezgisel bilgi kadar açık ve parlaktır, ne de o kadar çabuk onay alır.*”¹⁵⁹

Sezgisel ve tanıtılmalı bilgi dışında bilginin dereceleri olarak duyuşsal bilgi de vardır. Bu bilgiler tikel şeylerin var oluşunun bilgisidir. Sezgisel ve tanıtılmalı bilgilerin dışında kalanlar ya inançtır ya kanıdır. Bunlar genel doğru ya da önermelerde bilgi olarak değerlendirilmese de, bilginin dereceleri anlamında bir tür bilgidir.¹⁶⁰ İnsanın ve Tanrı'nın mevcudiyeti dışında kalan bütün şeylerin bilgisi duyuşsal aracılığı ile edinilir. Duyu bilgisi şüphenin aşılmasının sağlayan apaçıklığa yakın bir kesinlik sağlar. Ancak bu kesinlik algılandığı müddetçe vardır. Bir zaman sonra o mevcudiyet mevcut olmayabilir. Duyu aracılığıyla elde edilen verilerin önceki var oluşu ile sonraki var oluşu hakkında zorunlu bir bağlantı yoktur. Bunun için duyu verileri ile sağlanan bilgilerde mutlak bir kesinlik yoktur, bu bilgiler ihtimal dahilindedir.¹⁶¹ Algılanan şeylerin algılanmadığı durumlarda imkanlar kümesi olarak düşünülmesi Hume'un ve

¹⁵⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 362.

¹⁵⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 363-364.

¹⁵⁸ Didier, *John Locke*, s. 36.

¹⁵⁹ John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, (çev: Meral Delikara Topçu), 2. Cilt, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 190.

¹⁶⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 367-368.

¹⁶¹ Didier, *John Locke*, s. 41.

J. Stuart Mill'in fenomenalizm düşüncesini derinden etkilemiştir.¹⁶² Bu imkanlar kümesi hadisesini Hume ve Mill'den daha önce Berkeley daha açık olarak vurgulamıştır.

Son tahlilde toparlayacak olursak Locke'un kesinlik kriterine göre kabul ettiği üç tür bilgi vardır. Bunlar: Sezgisel, tanıtlayıcı ve duyusal bilgidir. Sezgisel bilgi, bilginin en üst mertebesine karşılık gelir. Bu bilgide bir şeyleri kanıtlama amacı güdülmez. Tıpkı gözün ışığı görmesi gibi, hakikat ona yönelmekle kavranılır. Sezgisel bilgilere erişilemediği zaman bazı aracı bilgileri kullanmak gerekir. Bu bilgiye kanıtlayıcı bilgi adı verilir. Üçüncü bilgi türü olan duyusal bilgi ise hiçbir kesinlik taşımaz.¹⁶³ Sezgisel bilgi kesin olan bir bilgi türüdür ve doğrudan doğruya aracısız olarak elde edilir. Kanıtlayıcı bilgi; kanıtlama, açıklama çabası güder. Duyusal bilgide ise kesinlik yoktur.

İdeler olmadığı sürece bilgiler de olmaz. Dolayısıyla bilgiler ideleri aşamaz. Bilgiler ya sezgisel ya tanıtılamalı ya da duyusal yoldan kazanılır. Duyusal bilgi sezgisel ve tanıtılamalı bilgiden daha dar kapsamlıdır. Sezgisel ve tanıtılamalı bilgiler tüm idelerin tüm bağıntılarını kapsamaz.¹⁶⁴

Locke'a göre bilgi iki idenin uyuşmasının ya da uyuşmamasının algılanmasıdır. Bilgi, algının olduğu yerde vardır. Bütün bilgiler idelerde toplanır. İdelerin bahsedilen uyuşması dört çeşittir. Bunlar: özdeşlik ya da başkalık, bağıntı, birlikte var oluş ya da zorunlu bağlantı ve gerçek var oluşturma. İdelerin uyuşması ile ilgili ilk çeşit özdeşlik veya başkalıktır. Bu çeşit ya da tür olmazsa, bilgi de akıl yürütme de imgeleme de seçik düşünce de var olamaz. Dolayısıyla bu, zorunlu bir çeşittir. Mantıkçılar bu çeşidi, bir şeyin neyse o olduğunu, aynı şeyin hem olması hem olmaması olanaksızdır kuralı olarak ifade ederler. Bu çeşit, tikel ideler üzerinde uygulanır. Bu çeşit ya tür sayesinde bir idenin başka bir ide olmadığı bilinebilir. Uyuşmanın ikinci türü bağıntıdır. Eşit tabanlı iki üçgenin eşit olması buna örnektir. Bu tür, Locke'a göre görelilik olarak da ifade edilir. Burada iki ide arasında bağıntı algılanır.

¹⁶² Didier, *John Locke*, s. 42.

¹⁶³ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 333.

¹⁶⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 369-370.

Üçüncü çeşit birlikte var oluşturmaz. Aynı öznenin nesnelere yönelik birlikte var olmasına dayanır. Demirde mıknatısın çekim gücü olduğunu söylemek buna örnektir. Dördüncü tür gerçek var oluşturmaz. ‘Tanrı vardır’ bir gerçek var oluşu gösterir.¹⁶⁵ Locke’un idelerin uyuşup uyuşmamasına bağlı olarak ayırdığı dört türden ilki olan özdeşlik ya da başkalık türü, aklın ilkelerinden olan özdeşlik ilkesi ile birebir aynıdır.

Locke’a göre bilgi, ideler arasındaki belli bir ilişkiye dair bir algıdır. İdeler arasındaki bu ilişki ya da bağlantı dört farklı şekilde açıklanabilir. Bunlardan birincisi özdeşliktir. Bundan bir idenin ne olduğu ve o idenin başka idelerden farklılığı anlaşılmalıdır. İkincisi, idelerin ilişkisi ile ilgilidir. Bu ilişkiye göre idelerin bazılarının diğerleriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncüsü, birlikte varoluş ya da zorunlu bağıntıdır. Buna göre bileşik ideleri oluşturan basit ideler anlaşılmalıdır. Son olarak dördüncüsü ise dış dünyadaki bir şeyle olan bağıntıların bilgisidir. Bu son tür var oluşla ilgili bir bilgiye ulaştırılır. Bu var oluş gerçek bir varlığın bilgisidir.¹⁶⁶

Önermeler oluşturulurken, o önermeyi oluşturan terimlerin önceden bilindiği ve anlaşıldığı varsayılır. Eğer bu terimler bilinmezse, oluşturulan o önermeler anlamsız bir ses yığını olarak kalır. Bu da kelimelerle oynamak anlamına gelir.¹⁶⁷ Dolayısıyla terimler bilinmediği zaman önermeler anlaşılmaz. Böyle bir durumda bilgi oluşmaz. Önermelerin anlamlı olabilmesi için ya terimlerin bilinmesi gerekir ya da terimleri açıklayan ya da tanımlayan ifadelerin önermede bulunması gerekir.

Locke’a göre bazı önermeler bilgimizi arttırmaz. Bunların tümel önermeler olduğunu söyler. Örneğin; özdeşlik önermeleri. Özdeşlik önermeleri ilk bakışta bilgi vermez. ‘Bir şey neyse odur.’, ‘Borç borçtur.’, ‘Hak haktır.’, ‘Yanlış yanlıştır.’ tarzındaki önermeler böyledir.¹⁶⁸ Bilgi bu şekilde ortaya çıkmaz. Aracı ideler bulunmalı ve bunlar da düzenlenmelidir. Ancak bu şekilde ideler arasında uyuşma ya da uyuşmama görülebilir. Dolayısıyla ancak böyle oluşturulan önermeler öğreticidir.¹⁶⁹ Özdeş önermeler olanı aynı şekilde tekrarlar. Bilgimizi arttıran

¹⁶⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 356-359.

¹⁶⁶ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 332-333.

¹⁶⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 419.

¹⁶⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 416-417.

¹⁶⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 417.

önermeler, özdeş önermelerin ötesine geçebilmeyi başarmış önermelerdir. Bunun için aracı önermelere ihtiyaç duyulur.

“...İçi boş önermelerden bir başka türü de karmaşık idenin bir bölümüne tümün adının yüklendiği durumdur; bu, tanımlanan sözcüğün tanımının bir bölümüyle yüklenmesidir. Bunlar cinsin türe ya da daha kapsamlı terimlerin daha az kapsamlı terimlere yüklendiği durumlardır. Gerçekten örneğin, “Kurşun bir madendir.” önermesi, ‘kurşun’ adının imlediği karmaşık ideyi bilen bir kimse için, hangi bilişiyi, hangi bilgiyi içerir? ‘Maden’ teriminin imlediği karmaşık ideyi oluşturan bütün yalın ideler, onun daha önce kavranmış ve ‘kurşun’ adıyla imlemiş olduğu şeylerden başkaları değildir. Gerçekte ‘maden’ sözcüğünün imlemini bilen ve kurşun sözcüğününkini bilmeyen birisi için, kurşunun maden olduğunu söylemek bu sözcüğün imlemini açıklamanın kısa yoludur; çünkü bu o kimseye onun çok ağır, eriyebilir, işlenebilir bir cisim olduğunu söyleyerek basit ideleri sayıp dökmeden, bunları hep birden anlatmaktadır.”¹⁷⁰ Bu şekilde daha az kapsayıcı olarak yapılan, tanımlama yoluyla oluşturulan önermeler de bilimizi arttırmaz tıpkı özdeş önermelerde olduğu gibi.

Olasılık, Locke’a göre bilginin eksikliğini tamamlar. Olasılığın iki dayanağı olduğunu söyler. Birincisi, bir şeyin kendi bilgi, gözlem ve deneyimimize uygun olmasıdır. İkincisi bilgi, gözlem ve deneylerle ilgili başkalarının tanıklığıdır. Başkalarının tanıklığında şu noktalar göz önünde bulundurulmalıdır: Sayı, bütünlük, tanığın kavrayış derecesi, bir kitabın tanık gösterildiği durumda yazarın amacı, bölümlerin bağdaşması ve bağıntı durumları, karşı tanıklık.¹⁷¹

Bilgisizliğin nedenleri araştırıldığı zaman bunun üç eksiklikten kaynaklandığını düşünür Locke. Bunlar: idelerin eksikliği, ideler arasında görülebilen bağların eksikliği, ideleri izleme ve incelemedeki eksiklik. Bilgisizliğin nedenlerinden ilki idelerin eksikliğinden kaynaklanır. İnsanlarda idesi olmayan şeylerin varlığı ya da sayısı hiç de azımsanacak türden değildir. Biz o ideleri kavramadığımız ya da kavrayamadığımız zaman onların bulunmadığını söyleyemeyiz. Çünkü bunu

¹⁷⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 417-418.

¹⁷¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 452-453.

söylemek, gözleri görmeyen birisinin renk idelerinin olmadığını söylemek ile aynı manayı taşır. Dünyanın bilinen ve görünen kısmı ile bizim bilebileceğimiz ya da bilebildiğimiz kısımları göz önünde getirildiğinde ne kadar büyük bir bilgisizlik içinde olduğumuzu anlarız. İnsanların henüz bilmediği sonsuz sayıda veya türde bitkiler, hayvanlar ve varlıklar vardır. Burada bazı cisimlerin ya da varlıkların oldukça küçük olması, insanların onlara erişmesini mümkün kılmamaktadır. Bundan dolayı Locke, bilimsel bilgiye ulaşılabileceğinden kuşku duyar. Yine ona göre cisimlerin bilimi yoktur. Çünkü cisimlerin tam ve upuygun idelerini elde edemiyoruz. Durum böyle olunca çok iyi bildiğimizi sandığımız şeyler bile bu durumda kusurlu ve eksik sayılmaktadır. Birtakım cisimlerin seçik idesine sahip olabiliriz. Ancak Locke, bu cisimlerin upuygun idelerinin bulunduğu şüphe duyar. Bilimsel bilginin söz konusu olabilmesi için upuygun idelerin bulunması şarttır. Bilgisizliğin ikinci nedeni, ideler arasındaki bağlantı eksikliğinden kaynaklanır. Kesin ve tümel bilgiye varabilmek için bu bağlantının olması gerekmektedir. Bilgisizliğin üçüncü nedeni idelerimizi izlemeyişimizdir. Çünkü ideler izlenmediği zaman bunları bize gösterecek aracı ideler olmayacağı için bilgisiz kalırız. Birçok insanın matematiksel doğrular hakkındaki bilgisizliği, onları inceleme, izleme ve karşılaştırma gayretinin yokluğundan ya da eksikliğinden kaynaklanır. İdeleri izleme anlamındaki en büyük engel kelimelerin doğru kullanılmamasıdır Locke’a göre.¹⁷² Dolayısıyla zihnimizde upuygun olarak idesi bulunmayan şeyleri incelemek, onlar hakkında değerlendirmeler yapmak hatayı kaçınılmaz kılar. Zihnimizde upuygun olarak idesi bulunmayan şeyleri ‘bilgi’ olarak kabul etmek bilgisizliğin en büyük sebebidir.

Locke, bilginin nasıl ve ne şekilde olduğunu araştırırken, aynı zamanda, doğal olarak, dile de çok önem verir. Özneci dil anlayışını benimser. Sözcüklerin zihnin dışında başka bir yerde olamayacağını iddia eder. Sözcükler, zihindeki idelerin yerini tutar. Dolayısıyla sözcüklerin anlamı, zihindeki idelerden meydana gelir. Aslında bu konu felsefe tarihinde tümeller problemi olarak bilinir. Locke, bu konuda nominalist bir anlayış takip eder. Dolayısıyla Locke’a göre var olanlar yalnızca tikellerdir. Tümeller yoktur; onlar sadece anlamayı kolaylaştırmak için ya da sınıflama için

¹⁷² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 380-386.

kullanılan ve gerçek olarak var olmayan uydurma icatlardır.¹⁷³ Bunun için genellik ya da tümeller söz konusu değildir.

*“Bilgi açık ve seçik idelerin karşılaştırılmasından gelir.”*¹⁷⁴ Locke’a göre bilgilerimizi geliştirmek için birtakım ilkelere körü körüne bağlanmamak ve örtük bir inançla bunları kabul etmemek gerekir. Bilgiyi geliştirmenin en etkili yöntemi açık, seçik ve tam ideler toplamaktır. Bu şekilde ideler incelenip karşılaştırılarak daha doğru ve daha açık bilgiler elde edinilir. Bilgileri arttırmak için ayrıca soyut idelerin de incelenmesi gerekir. Çünkü kesin doğrular bu idelerin bağıntıları üzerine inşa edilmiştir. Bu konuda matematiğe ve matematikle uğraşanlara başvurmak yerinde olur. Bu sayede tanıtlamalı olarak gösterilen ara ideler ayrılır, incelenir ve bir düzene sokulabilir. Ahlaksal bilgiler de matematikteki gibi tanıtlamaya dayalı idi. Buna göre ideler arasında bağlantı ve uyumlar açık olarak tespit edildiği sürece kesin, gerçek ve genel doğrular elde edilebilir.¹⁷⁵ Nesnelerin bilgisine bakıldığı zaman, şeylerin bilgisi sezgisel veya tanıtlamalı olarak bilinmez. Onlar sadece ve sadece deneyle, duyumla bilinebilir.

Bilgimizi genişletmenin iki yolu vardır. Bunlardan birincisi karmaşık ideleri meydana getiren basit idelerin zihnimizde açık ve seçik olması gerektiğidir. Bilgiler idelerden daha fazla bir şey ifade etmediğinden kusurlu, bulanık, karanlık idelerden bilgi olması umulamaz. Bilgiyi genişletmenin ikinci yolu ise ara ideleri bulma yeteneğidir. Ara ideler, idelerin ne oranda uyuşup uyuşmadığını gösterir. Matematiksel bilgiler buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁶

“Bir sözcüğün imlediği seçik idenin bilinmediği ya da düşünülmediği ve idenin içermediği bir şeyin bildirilmediği ya da yadsınmadığı her durumda düşüncelerimiz yalnızca seslere bağlanmıştır ve gerçek doğruya da yanlışa da ulaşamaz. Bu kuralın iyi izlenmesi bizi, boş eğlence ve tartışmalardan belki de büyük ölçüde kurtarabilir ve gerçek ve doğruyu ararken çekeceğimiz sıkıntıları ve düşeceğimiz yanılgıları çok

¹⁷³ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 286.

¹⁷⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 442.

¹⁷⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 444-445.

¹⁷⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 448-449.

azaltabilir.”¹⁷⁷ İnsanların bazı durumlarda yanılmalarının sebebi bilgilerden değil, yargılardan kaynaklanır. İnsanların yanlış yargılara varmasının farklı sebepleri olabilir. Bunlar arasında aşırı tutku, önyargı, tembellik sayılabilir. Ayrıca aracı ideye sahip olmama ya da onu doğru tespit edememe ya da bu ideyi kullanma becerisine sahip olamama da bu sebepler arasında gösterilebilir.

Bilgi kesin olan doğruluktur. Yanlışlık bilginin kusuru değildir. Yanlışlık, doğru olmayanın onaylanmasıdır. İnsanların bilgi edinirken olasılığa uymayan şeyleri kabul etmelerini Locke şu faktörlere indirger: Kanıt yetersizliği, kanıtları kullanma yeteneğinin yetersizliği, onları görme istencinin yetersizliği, yanlış olasılık kuramları. Bunlardan ilk üçü açık olarak anlaşılırken dördüncü faktörün üzerinde durmak gerekir. Yanlış olasılık kuramları ya da ölçülerini Locke kendi içinde dörde ayırır. Bunlardan birincisi kendilerinden kesin ve açık olmayıp kuşkulu ve yanlış olan önermelerin ilke yapılmasıdır. İkincisi, hazır varsayımlardır. Üçüncüsü, ağır basan tutkular ve eğilimlerdir. Dördüncüsü ise yetkedir. Bu son maddeye takılıp kalan çok fazla insan olduğunu söyler Locke. Bu madde ortak kabul görmüş görüş ve fikirlere dayanır.¹⁷⁸ *“Sanki dürüst ya da okumuş kimseler yanılmazlarmış ya da doğruluk oy çokluğuyla kararlaştırılmış gibi; fakat çok kimsenin karar vermesi için bunlar yeterlidir. Eğer dünyadaki ünlüleri, bilginleri ve parti liderlerini yöneten gizli güdülerini görebilseydik, bunlara onayladıkları ve savundukları öğretileri kabul ettiren şeyin salt doğruluk sevgisi olmadığını anlayabilirdik.”*¹⁷⁹

İnsan bilgisinin kapsamı düşünüldüğünde Locke, bilimi üçe ayırır. Bunlar: Fizik, kılğı, göstergebilim ya da imlerin öğretisi. Fizik bilimi derken burada yalnızca özdeksel şeyleri anlamaz. Doğa felsefesini de fizik biliminin içine alır. Burada kurgusal doğruluk söz konusudur. İkincisi kılğıdır. Bu, iyiyi, güzeli, yararlıyı elde etmek için güçlerin ve fiillerin iyi ve doğru kullanılması sanatıdır. Etik, bu bilim içine girer. Burada amaç sadece kurgusal bilgi değildir. Eylemlerin, davranışların doğruluğu, haklılığı da bu bilim içine girer. Üçüncüsü olan göstergebilim ya da imlerin öğretisinden kasıt ise mantıktır. Buradaki amaç, zihnin varlığı kavraması ve bunu

¹⁷⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 421.

¹⁷⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 485-494.

¹⁷⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 494.

başkalarına iletmesidir. Burada ideler ima edilmektedir. İdelerin imleri düzenli seslerdir. Bunun için bilginin en önemli araçları ideler ve sözcüklerdir.¹⁸⁰

İnsanlar birileriyle tartışırken, kendi düşüncelerini karşı tarafa kabul ettirebilmek için dört tür kanıtlama kullanabilir. Bunlardan birincisi ad verecundiam'dır. Yani isim yapmış kişilerin görüşlerine başvurmak, onlardan istifade etmektir. İkincisi ad ignorantiam'dır. Yani karşısındaki kişiye kendi kanıtlarını kabul ettirmeye veya daha iyisini buldurmaya zorlamaktır. Üçüncüsü ad hominem'dir. Yani karşısındaki kendi ilke ya da varsayımlarından yola çıkarak çıkan sonuçlarla karşı tarafı sıkıştırmaktır. Dördüncüsü ise ad iudicium'dur. Yani bilginin veya olasılığın temellerinden çıkartılan kanıtların kullanılması işidir. Bu son kanıtlama diğerlerine göre daha etkili, öğretici ve bilgi yolunda ilerletici olandır.¹⁸¹

Tartışmada ya da doğru bilgiyi elde etmede birtakım engeller vardır. Bağnazlık bunlardan biridir. Locke'a göre bağnazlık: *"...Us ya da Tanrısal açınlamaya dayanmayıp, coşkulu ve kendini beğenmiş bir beynin dar görüşlülüğünden doğmuş olduğu için, bir kez kök saldığı yerde, insanların davranışlarının usun ya da açınlamanın ya da ikisinin birden yaptığından daha güçlü biçimde etkiler, çünkü insanlarda kendi içlerinden gelen itkilere uyma eğilimi çok büyüktür..."*¹⁸² Bağnazlık, temelsiz olarak bir bilgiye ya da inanca inanma eğilimi olduğu için, doğru bilgiye ulaşma konusunda engel teşkil eder.

Aynı bağlamda Locke şunları söyleyerek bağnazlığı kinayeli bir şekilde şöyle eleştirmekte ve ona yol açan artı nedenler üzerinde durmaktadır: *"Olağanüstü bir şeye duyulan sevgi, esinlenmişliğin ve bilginin ortak ve doğal yolları üzerine çıkmış olmanın haz ve utkusu insanın tembelliğini, bilgisizliğini ve kendini beğenmişliğini öylesine pohpohlar ki, insanlar bir kez bu yoldan, dolaysız açınlamanın, araştırmaz aydınlanmanın, kanıtsız ve incelemesiz güvenmenin esrikliğine kapıldığı zaman onları bunlardan ayırmak çok zordur. Onlar için us yok olmuştur, çünkü usun üstüne çıkmışlardır; ı ışık anlıklarına akıtılmıştır, yanılmış olamazlar; orada her şey gün gibi*

¹⁸⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 495-496.

¹⁸¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 473.

¹⁸² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 480-481.

aydınlıktır ve kolayca görülebilir; her şey kendisi görünür, kendi açıklığı dışında bir kanıt gerektirmez; onlar kendilerini içten devindiren Tanrı'nın elini ve tinin itkilerini duyumsarlar ve duyumsadıkları şeyde yanılmış olamazlar.”¹⁸³

Locke’a göre doğruyu doğru olduğu için sevenlerin sayısı oldukça azdır. Doğru sevgisi zorunludur. Bu ise eldeki kanıtlara bağlıdır. Eldeki kanıtlara dayanmadan önermelere güvenmek ve onlara yetki vermek doğru sevgisinden sapmadır. Doğruluk bizim tutku, ilgi ve beğenilerimize göre oluşmaz.¹⁸⁴

1.2.4. Nitelikler ve Tözler

Locke, ide anlayışını açıklıkla ifade etmek amacıyla nesnelere bazı nitelikler yükler. Bu niteliklere birincil nitelikler ve ikincil nitelikler adını verir. Birincil nitelikler, nesnelerin bizatihi kendinde olan özellikleridir, nesnelerden ayrılamazlar. İkincil nitelikler ise nesnelerin bizatihi kendilerinde bulunmayan, insanların sonradan nesnelere yükledikleri özellikleri ifade eder. Örneğin bir kartopunun yuvarlak olması ya da hareketli olması birincil nitelikte bir özelliktir. Kartopuna dokunduğumuzda onun soğuk olduğunu algılamamız ise ikincil nitelikler kapsamına girer. Birincil nitelikler nesneye ait nitelikler olarak nesnel ideler iken; ikincil nitelikler renk, ses, tat, koku vs. gibi özelliklere sahip öznel idelerdir. Locke, bu ayrımı ile gerçeklik ile görünüş arasındaki ayrımı amaçlamıştır.¹⁸⁵

Locke, idelerin doğasının daha iyi anlaşılabilmesi için zihindeki ide veya algıları ve cisimdeki değişimleri ayırt eder.¹⁸⁶ Dolayısıyla “*İdeler zihinde, nitelikler cisimlerde*.”¹⁸⁷ Locke, ideleri ve nitelikleri şu şekilde tanımlar: “*Zihnin kendisinde algıladığı ya da algının, düşüncenin ya da anlığın dolaysız nesnesi olan her şeye ide diyorum; zihnimizde herhangi bir ide üretme gücünü de, gücün bulunduğu nesnenin niteliği diyorum. Böylece bir kartopunun bizde ak, soğuk ve yuvarlak ideleri üretme gücü olduğuna göre, bizde bu ideleri üreten güçlere, kartopundaki biçimleriyle, nitelikler diyorum; bunlar anlığımızdaki duyular ya da algılar olduğu zaman da*

¹⁸³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 481.

¹⁸⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 478-480.

¹⁸⁵ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 51-52.

¹⁸⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 120.

¹⁸⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 120.

*bunlara ideler diyorum; bu idelerden kimi kez şeylerin kendindeymiş gibi söz ettiğimde, onları bizde yaratan nesnelerin niteliklerinden söz etmek istediğim anlaşılmalıdır.”*¹⁸⁸

Karmaşık ideleri oluşturan cisimsel tözlerin üç türlü idesi vardır. Bunlar: Birincil niteliklerin ideleri, ikincil niteliklerin ideleri ve üçüncül niteliklerin ideleridir. Birincil nitelikleri duyularımızla algılarız ve o cisimler algılanmadığı zaman da mevcuttur. İkincil nitelikler, birincil niteliklere bağlıdır ve duyular vasıtasıyla farklı ideler üretme gücüdür. Üçüncül nitelikler ise birincil niteliklerdeki değişmeye uğrama yeteneğidir.¹⁸⁹

Locke’a göre birincil nitelikler “...cisim ne durumda bulunursa bulunsun, ondan sonuna dek ayrılamaz olanlarıdır...”¹⁹⁰ Bir buğday tanesi düşünüldüğü zaman, onun bir katılığı, uzamı, kılığı ve devingenliği vardır.¹⁹¹ “Bizde basit ideler ürettiklerini gözlemleyebildiğimizi düşündüğüm bu katılık, uzam, kılık, devim ya da durgunluk ve sayı niteliklerine cismin temel ya da birincil nitelikleri diyorum.”¹⁹² Birincil nitelikler nesnede mevcut olan nesnel niteliklerdir.

Birincil nitelikler; cisim hangi durumda bulunursa bulunsun, hangi koşulla yüz yüze gelirse gelsin, kesinlikle cisimden ayrılamaz. Cisim, kendisine uygulanan tüm güçlere karşın kendisini korur. Algılanabilecek durumda olan tüm cisimleri duyu organları algılar. Birincil nitelikler cisimleri cisim yapan niteliklerdir. Onlar olmadan hiçbir şey cisim ismini taşıyamaz.¹⁹³ Dolayısıyla birincil nitelikler bozulmaz ve kendi özelliğinden bir şey kaybetmez. Çünkü cisimler ile birincil nitelikler birbirine yapışıktır. “Birincil niteliklerin öyle bir tabiatı vardır ki, duyularımız onları, algılanan maddenin her kısmında yakalar. Birincil nitelikler, cisimlerin kalıcı, ortadan kaldırılamaz, ilk ve kurucu nitelikleridir.”¹⁹⁴

¹⁸⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 120-121.

¹⁸⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 208.

¹⁹⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 121.

¹⁹¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 121.

¹⁹² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 121.

¹⁹³ Hamdi Bravo, “Locke ve Berkeley’de Birincil Ve İkincil Nitelikler Meselesi”, *FLSF Dergisi*, Sayı 5, Isparta, 2008, s. 62.

¹⁹⁴ Didier, *John Locke*, s. 11.

Birincil nitelikler arasında olan katılık özelliği, birincil nitelikler arasından en önemli özelliktir. Çarpışan birden çok cismin birbirine geçmesine engel olan şey bu katılık özelliğidir. Katılık, aynı zamanda mukavemetin kaynağıdır.¹⁹⁵ Birincil niteliklerin hemen hemen diğer tüm özellikleri bu katılık özelliğinin gölgesinde kalır.

İkincil nitelikler ise, birincil niteliklere ve duyumlara bağlıdır. İkincil niteliklerin ideleri oluşturma potansiyeli vardır. Bu potansiyel, nesnelerin birincil nitelikleri sayesinde gerçekleştirilir. Bundan dolayı birincil nitelikler var olmadan, ikincil niteliklerin varlığından bahsedilemez.¹⁹⁶ İkincil nitelikler duyu verileri ile elde edilen nitelikler olduğundan, bunlar kişiye özgü bir karakter taşır. Dolayısıyla duyular veya duyumlama yeteneği ortadan kalktığı zaman, ikincil nitelikler de önemini yitirmiş olur.

İkincil nitelikleri Locke şu şekilde tanımlar: “...Gerçekte cisimlerin kendilerinde bulunan bir şeyler değil de, cisimlerin birincil nitelikleriyle, yani onlardan oylum, şekil, yapı ve devimleriyle bizde renkler, sesler, tatlar ve benzeri duyular üreten güçler olan niteliklerdir. Bunlara ikincil nitelikler diyorum.”¹⁹⁷ Bunun için ikincil niteliklerin bizatihi, münferit olarak kendi var oluşlarından bahsedilemez. Didier’nin ifadeleriyle “İkincil Nitelikler, cisimlerde reel olarak bulunmaz; cisimlerde sadece, bizde ikincil niteliklerin algısına yol açma kudreti vardır. Güneş ışınlarının balmumu üzerinde ürettiği beyazlık nasıl ki bizatihi balmumunda var olan bir şey değilse, sıcaklık da bizatihi güneşte bulunmaz. Görünüşler, duyuların hangi menzile uzandığına bağlı olarak değişir: kırmızı bir cisimcik, mikroskop altında saydam ve renksiz görünür. İkincil nitelikler, algılanmadıklarında herhangi bir yerde var olan şeyler değildir.”¹⁹⁸ İkincil nitelikler algılarımızı konu alan niteliklerdir. Dolayısıyla birincil nitelikler var olmadan ikincil nitelikler var olamaz.

Locke’a göre birincil nitelikler, dünyadaki şeylerin gerçek özelliğidir. Birincil niteliklere ait düşünceler gerçeğin ta kendisidir. Mesela kare bir nesne gördüğümüzde,

¹⁹⁵ Didier, *John Locke*, s. 11-12.

¹⁹⁶ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 296.

¹⁹⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 121-122.

¹⁹⁸ Didier, *John Locke*, s. 12.

nesnenin gerçekliği de karedir. Ancak kırmızı bir kare gördüğümüzde, gerçek olan kırmızı değildir. Çünkü gerçek nesneler renksizdir. Renklere ait duyular, nesnelerin mikroskobik dokuları ile bizim görme duyumuz arasındaki etkileşimden doğar.¹⁹⁹ İkincil nitelikler, cisimleri birbirinden ayırt etmeye yarayan niteliklerdir. İkincil nitelikler basit güçlerdir. Bu güçler birincil niteliklere bağlıdır.²⁰⁰ İkincil nitelikler; renkler, kokular, tatlar, sesler ve diğer duyulanabilir nitelikler için söylenebilir. Bunlar; oylum, şekil, doku ve devinime, yani birincil niteliklere bağlıdır.²⁰¹ Birincil nitelikler, belirtildiği gibi, nesnelerin kendilerinde mevcuttur. Nesnelerde esasen ikincil nitelik özellikleri yoktur. İkincil nitelikler insanların nesnelere sonradan yüklediği özelliklerdir.

Birincil ve ikincil nitelikler ayrımı ve tanımı yapıldıktan sonra yapılması ya da sorulması gereken cisimlerin bizde bulunan ideleri nasıl ürettikleri ya da elde ettikleridir. Locke, buna cevap olarak itme gücünü verir. Bu itme gücü sınırlarımız ya da can ruhları vasıtasıyla beyinde veya duyum merkezinde özel ideler yaratır.²⁰²

Locke, birincil ve ikincil nitelikler dışında bir de üçüncül niteliklerden bahseder. Üçüncül nitelikler “...*cismin birincil niteliklerinin özel yapısı nedeniyle ondan bulunan ve başka bir cismin oylum, şekil, doku ve deviminde değişme yaparak, onun bizim duyularımızı eskisine göre değişik biçimde etkilemesini sağlayan güçtür. Böylece güneşte mumu ağartan ve ateşte kurşunu eriten bir güç vardır. Bunlara genellikle güçler adı verilir.*”²⁰³ “...*Ve bu güçler birincil niteliklerin değişik kiplerinden doğar.*”²⁰⁴ Bunun için de birincil niteliklere bağlıdır. “Locke üçüncül niteliklerle, duyularımızın modifikasyonlarından, başkalaşımlarından sonuç olarak bizim çıkardığımız, cisimlerin etkiler veya değişimler üretme ya da onları alma

¹⁹⁹ Nigel Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (çev: Güçlü Ateşoğlu), 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 137-138.

²⁰⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 207-208.

²⁰¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 123.

²⁰² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 122.

²⁰³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 127.

²⁰⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 127.

kudretini kast eder.”²⁰⁵ Kısaca denebilir ki, üçüncül nitelikler birincil niteliklerin özellik değiştirmesidir. Bunu da, “töz” görüşüyle izah eder.

Locke, ‘töz’ ün tanımını kendi ifadeleri ile şu şekilde açıklamıştır: “...*Basit idelerin kendi başlarına nasıl bir var oluş gösterebildiklerini kavrayamadığımız için, bunların, üzerinde var oldukları ve bunların nedeni olan bir dayanak bulunduğu düşünmeye alışmışızdır, buna da töz diyoruz.*”²⁰⁶ Locke idelerle tözler arasındaki bağlantıyı şu şekilde kurmuştur: “... ‘Töz’ adını verdiğimiz ide, var olduğunu gördüğümüz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan var olabileceklerine inanmadığımız nitelikleri taşıdığı varsayılan ve bilinmeyen bir şey olup, bu taşıyıcılık ve dayanaklık niteliğini imlemek üzere ona töz diyoruz.”²⁰⁷ Bu demektir ki, Locke, tözleri, idelerin kaynağı olarak, onların bir gücü ya da dayanağı olarak görmektedir.

Böylece Locke, birincil ve ikincil nitelikler ayrımını yaptıktan sonra, birincil niteliklerin temelde neye ya da nereye dayandığını araştırır. Bu dayanağı “töz” olarak adlandırır. Bunun için Locke’un töz anlayışı ontolojik açıdan ziyade epistemolojik açıdan değerlendirilmelidir. Bizdeki yalın ideleri yaratma kapasitesindeki niteliklerin dayanağı olarak tözü gösterir. Tanrı idesi, töz idesine benzer. Ancak Tanrı idesi açık ve seçik değildir. Tözün tam olarak ne olduğu bilinemez. Tözün ne olduğu tam olarak bilinemez ise, birincil niteliklerin tam olarak neye dayandığı ve nihayetinde insan bilgisinin nereye kadar uzandığı da bilinemez.²⁰⁸

Ancak Locke’un, tözü (cevheri) bilinemez kabul etmesine bakarak, onu rasyonel düşünme ve incelemelerin dışında tuttuğu şeklinde bir görüş ileri sürülemez. Çünkü Locke’a göre bir şeyin bilinemez olduğunu iddia etmekle, o şeyi akledilebilir varlıkların dışında tutmak aynı anlama gelmez.²⁰⁹

Locke, Descartes’ta olduğu gibi üç töz olduğunu kabul eder. Bunlar: Tanrı, ruh ve maddedir. Ona göre, Tanrı bizi bunları bilebilecek yapıda yaratmıştır. Ancak,

²⁰⁵ Didier, *John Locke*, s. 13.

²⁰⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 203.

²⁰⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 204.

²⁰⁸ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 52-54.

²⁰⁹ İsmail Çetin, “John Locke’un Cevher Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, Bursa, 1998, s. 386.

Locke, cevher (töz) konusunda cevherin tam olarak bilinemeyeceğini de birkaç yerde yazmıştır. Bunun için biz cevherin var olduğunu bilsek de, onun mahiyetini tam olarak bilemeyiz. Dolayısıyla Locke'un töz anlayışı ontolojik ve epistemolojik olarak birbirine geçmiş bir konumdur.

Descartes'a göre sonlu cevherler olan madde ve ruhun temel nitelikleri vardı. Bunlar ise uzam ve düşünmek idi. Uzam olmadan maddenin, düşünme olmadan ruhun olamayacağını iddia etmişti. Locke bu anlayışa karşı çıkararak uzam olmadan maddenin, düşünme olmadan da ruhun var olabileceğini savunur.²¹⁰

Locke'un, maddi olan tözle maddi olmayan tözün birleşip birleşmeyeceğinin bilinmemesini söylemesi kişisel kimlik ya da benlik hakkında sorunlara yol açabilir.²¹¹ Çünkü Descartes'ta benlik ya da kişisel kimlik denen şey, ruh ile bedenin birleşmesinden ve bunların etkileşiminden meydana gelmekteydi. Ancak Locke, Descartes'ın bu 'kişisel kimlik' tanımını ters yüz etmiştir.

1.2.5. Tanrı'nın Bilgisi ve İman

Tanrı her ne kadar ideleri doğuştan zihnimize kazımamış olsa da biz Tanrı'nın var olduğunu kesinlikle bilebiliriz. O, kendini tanıksız bırakmaz. O'nu bilmenin birçok yolu vardır. Tanrı, öncesiz sonrasızdır ve en güçlü varlıktır. Evreni yaratan, düşünmeyen bir varlık olamaz. Düşünmeyen varlık düşünce üretemez.²¹² Dolayısıyla dünya materyalistlerin sandığı gibi sadece maddeden oluşmaz. Evreni madde yaratamaz. Evreni yaratanın düşünen olması gerekir. Oysaki madde düşünmez. Evreni yaratan özdeksel bir şey olamayacağı için yaratıcının Tanrı olduğu açık olarak görülmektedir.

²¹⁰ Çetin, "John Locke", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 218.

²¹¹ Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke-Hume ve Berkeley)*, (çev: Tuncay İmamoğlu, Celal Büyük), Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 42.

²¹² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 422-426.

Yaratılış kavranabilir bir şeydir. Çünkü ezeli-ebedi olmayan, başlangıcı olan her şeyin birileri tarafından üretilmiş ya da yaratılmış olması gerekir. Çünkü cisim tek başına hiçbir şey üretemez.²¹³

Locke'a göre Tanrı insanı yaratırken kendi varlığını keşfedebilecek düzeyde yaratmıştır. Bunun için aklın ışığı Tanrı'nın var olduğunu bilebilir. O'nun varlığı açık bir gerçektir ve bu matematiksel kesinlik gibidir. Bazı insanların Tanrı'nın bilgisine ve mevcudiyetine ulaşamamasının sebebi akıllarını doğru ve yerinde kullanmamalarından kaynaklanır.²¹⁴

Tanrı'nın mevcudiyeti ispatlama yoluyla gösterilebilir. Çünkü Tanrı idesi doğuştan değildir, ancak ispat yöntemi ile bilinebilir. Tanrı'nın mevcudiyeti akıl yoluyla keşfedilebilen en kolay hakikattir. Tanrı'nın mevcudiyetinin açıklığı ile matematiksel bilgi ve ispatların mevcudiyetinin açıklığı birbirine denktir. Bu açık-seçikliği kendimiz üzerine düşünerek, benliğimiz üzerine refleksiyon yaparak görebiliriz. Tanrı'nın mevcudiyeti gözle görünmez, ancak O'nun bize verdiği ya da sağladığı bilgiler aracılığıyla O'nun varlığı görülebilir ya da hissedilebilir hale gelir.²¹⁵ Ayrıca Locke'a göre ontolojik argümanın bir geçerliliği yoktur, ontolojik argüman yanlış olarak değerlendirilir. Çünkü yalnızca ontolojik argüman, Tanrı'nın mevcudiyetinin yegane sebebi sayılamaz. Siyamlılar ve Çinli'lerde Tanrı idesi bulunmaz.²¹⁶

Metafizik bir varlık olan Tanrı'nın var olduğu doğal bilme yetileri ile bilinebilir. Bu, dış duyumla duyulur varlıklardan, iç duyumla da kendi içinde olup biten idealar kullanılarak gerçekleştirilebilir. Bundan dolayı, Tanrı'nın varlığı konusundaki sahip olunan bilginin kaynağı tecrübedir.²¹⁷ Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı empirik yollara dayanarak ispatlama yoluyla açık ve seçik olarak bilinebilir. Tanrı'nın var olduğunun bilinmesi, insanın bilebileceği en doğal hakikatler arasındadır.

²¹³ Didier, *John Locke*, s. 39-40.

²¹⁴ Çetin, "John Locke", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 232.

²¹⁵ Didier, *John Locke*, s. 39.

²¹⁶ Didier, *John Locke*, s. 40.

²¹⁷ Çetin, "John Locke", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 234.

Locke’a göre Tanrı’nın varlığı, diğer bilgilerimiz gibi, empirik olarak bilinebilir. Ona göre Tanrı’nın varlığı doğrudan ya da aracısız olarak bilinemez. Tanrı’nın varlığı bilgisi doğuştan da gelmez.²¹⁸ Emprist olan Locke’a göre doğuştan ideler söz konusu olmadığı için, doğuştan Tanrı’nın varlığı ile ilgili ideler de söz konusu değildir. Bu anlamda Locke’un epistemolojisi ile etik görüşleri bazı yerlerde tutarsızlık gösterse de burada bir tutarlılık vardır.

Locke, Tanrı’ya inanır ve Tanrı inancını rasyonel temellere dayandırır. Buna göre her insana verilen aklın ışığı sayesinde Tanrı’nın var olduğu bilinebilir. Tanrı, bize, kendisini bilebilmemiz için gerekli araçları vermiştir. Ona göre Tanrı’nın var oluşu ile ilgili olan bilgi, kanıtlayıcı bilgi türüne karşılık gelir. Zihin burada elde etmesi gereken ideleri aracı idelerle elde edinir. Tanrı’nın var oluşunun bilinmesi için gereken bu aracı ide sonsuzluk idesidir. Sonsuzluk idesi dışında Tanrı’nın var oluşunun bilinebilmesi için bazı farklı ideler de söz konusudur. Bu ideler iç duyum ya da düşünümünden elde edilen basit idelerdir. O halde Tanrı’nın var oluşuna ait bilgi, sonsuzluk idesinin ve düşünümün veya iç duyumun elde ettiği basit idelerin sentezinin bir sonucudur.²¹⁹ Yeni doğan bir insanın, bu ideleri edinip bir araya getirmesi ve ispatlama yolunu kullanması mümkün değildir.

Locke’a göre bizim ve Tanrı’nın varoluşu dışındaki bir şeylerin bilgileri ancak duyumlar vasıtasıyla edinilebilir.²²⁰ “Duyularımız aracılığıyla dışımızda var olan şeyler üzerinde elde ettiğimiz bilgi sezgisel bilgimiz ya da zihnimizin açık ve soyut ideleri üzerinde usumuzu kullanarak yaptığımız çıkarımlar gibi tümüyle kesin bilgiler olmasa da yine de bu, bilgi adını hak eden bir güven içerir.”²²¹ Özdeksel varlıkların var oluşu yalnızca duyulardan elde edinilir.²²² Duyusal bilgilerin kesinliği yoktur. Duyusal yoldan toplanan veriler olasılık anlamı taşır.²²³

Ruhlar konusunda ise, zihnimizde ruhların ideleri olmasına rağmen, biz onların var oluşunu bilemeyiz. Bizim sadece ruhlara inanma gibi eğilim ve dayanaklarımız

²¹⁸ Çetin, “John Locke”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 232.

²¹⁹ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 298-299.

²²⁰ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 432-433.

²²¹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 434.

²²² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 434-435.

²²³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 438-439.

vardır. Ancak duyularımız onları algılamadığı için bunların tikel var oluşlarını bilemeyiz. Bu konuda inançsal açıklıkla yetinilmesi gerekir. Çünkü bu konuda tümel ve kesin önermeler öne sürmek insanın sınırlarının aşan bir olaydır. Bizler onların var oluşlarını büyük olasılıkla kabul ederiz.²²⁴ Duyu verileri ile ispatlayamayız.

*“Duyuların bulamadığı şeyler için olasılığın en önemli kuralı benzeşimdir.”*²²⁵

Bu alan tanıklığa elverişli değildir ve duyu-deneyimleri vasıtasıyla algılanamazlar. Locke bunu ikiye ayırır. Birincisi tinler, melekler, cinler gibi varlıkların var oluşları. İkincisi ise nedenlerini bilmediğimiz doğa kanunlarının işleyiş biçimi. Buradaki bütün olasılıkların dayanaklarını benzeşim yoluyla çıkartılabilir. Benzeşim kuralları derece olarak insandan çok daha üstün bir varlığı gerekli kılar. Bu Tanrı’dır. Burada kuşkuyla yer yoktur. Apaçıklık söz konusudur. Bunun özel adı ise açınlamadır. Tanrı’dan gelen açınlamanın doğruluğundan kesinlikle şüpheye düşemeyiz. Tanrısai açınlama olmayan başka bir açınlamaya inanılırsa bunun adı bağnazlıktır.²²⁶ Locke ‘açınlama’ kavramını ana eserinde yazar. Açınlama Tanrı’dan gelen bir bilgidir. Açınlama ile gelen bilgilerde şüphe yoktur, bu bilgiler açık-seçik olarak bilinebilir. Bunun için açınlamanın konusu ve kaynağı yalnızca Tanrı’ya dayandırılmalıdır. *“...Açık sezgisel bilgimize karşı olan hiçbir önerme Tanrısai açınlama olarak kabul edilemez ya da o türden önermeler için uygun görülen onaylamayı elde edemez.”*²²⁷ Tanrısai açınlama ile bilinen önermeler apaçıktır. *“Açınlama usun açık kanıtları karşısında kabul edilemez.”*²²⁸ Açınlama insanlara doğruyu göstermenin bir yoludur.²²⁹ *“Locke bizlere insanın doğadaki yerinin rasyonel bir şekilde algılanmasıyla gerçek bir Hristiyan gibi yaşanılacağını göstermek istemişti.”*²³⁰ Buradaki ‘rasyonel’ ifadesinden kasıt şudur: Aklın açık ve seçik olarak bize bildirdiği bilgi ve idelerin ötesinde hiçbir hakikat yoktur. Tanrısai açınlama bu açıklık ve seçikliğe uygun olmalıdır. Eğer Tanrısai açınlama ile aklın açık ve seçik olarak gösterdiği bilgiler arasında bir tezatlık ya da uyuşmazlık söz konusu olursa, aklın gösterdiği bilgiler doğru olarak kabul edilmelidir.

²²⁴ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 449-440.

²²⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 461.

²²⁶ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 461-463.

²²⁷ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 476.

²²⁸ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 476.

²²⁹ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 474.

²³⁰ Dunn, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, s. 13.

İman ile aklın sınırlarının nerede ayrılacağı ya da ayrılması gerektiği Locke'un kafasını karıştıran önemli sorulardan biridir. İdelerimiz eksik ya da kusurlu olduğundan ötürü aklımızı kullanarak bilgiye ulaşamayacağımız durumlar vardır. İdelerimize dayanarak harekete geçen aklın kavrayamayacağı durumlarda imana ve vahye başvurmak, iman ile aklın birbirine tezat olduğunu göstermez.²³¹

Locke'a göre iman ile akıl birbirinden tamamen bağımsız şeyler değildir. Vahiy de akıl tarafından incelenmelidir. Bağnazlık üstünde duran Locke, bağnazlığı akıldan bağımsız olarak benimsenen iman olarak ifade eder. Bağnaz kişi, vahyi aklın yardımı ya da desteği olmadan açıklamaya çalışan kişidir. Böyle kişiler yalnızca temelsiz faraziyeler ortaya atabilir.²³² Locke'a göre imanı ya da vahyi akla başvurmadan açıklamaya çalışma çabası bağnazlığın en önemli belirtisidir. Bu çaba insanları yanlış yola sevk edebileceği gibi, insanların tutarsız faraziyelere varmasına sebep olur. Bu da en nihayetinde tutarsız ve geçersiz akıl yürütmelere neden olur.

Bu durumda Locke'a göre gerçek vahiyle aklın çıkarımları arasında bir çelişki olamaz. Eğer sezgisel bilgiyle uyuşmayan bir iddiada bulunulursa, bu durumda o, ilahi bir vahiy olarak kabul edilemez. Çünkü vahiy, aklın apaçık hakikatlerine aykırı bir hüküm bildiremez.²³³ Dolayısıyla gerçek vahiy aklın kılavuzluğunda ortaya çıkmaktadır.

İnsanların vahye ihtiyaç duymasının sebebine gelince, Locke'a göre bunun en önemli sebebi insana verilmiş olan yetilerin sınırlı olmasıdır. İnsanın sınırlı yetisi kainatta var olan her şeyi bilemez. Bizi bu sınırların ötesine taşıyabilecek bir desteğe ihtiyaç vardır. Bu da vahiydir. İnsanın kendi yetilerini aşan başka bir konu da dini ibadet ve bunların uygulamalarıdır. Bunlar da vahye dayanmak zorundadır. Bu ve benzeri konularda aklın söyleyebilecek pek az söz vardır. Ancak vahiy olarak insanlara sunulan bir hükmün gerçekten Tanrı'ya ait olup olmadığını akıl bilebilir yalnızca. Böylelikle gerçek vahiy ile insanların uydurdukları birbirinden ayrılabilir.²³⁴

²³¹ Woolhouse, *John Locke*, s. 145-146.

²³² Woolhouse, *John Locke*, s. 489.

²³³ Çetin, "John Locke", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 228.

²³⁴ Çetin, "John Locke", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 226-227.

Aklın üstündeki şeyler açınılandıkları zaman inanın objeleri konumuna gelir. İnanın konusu usa zıt olmayan şeylerle ilgili olan açınılamalardır. Açınlama, aklın faraziyelerinden üstün olmalıdır. Bunun için aklın karar veremediği ya da şüpheye düştüğü durumlarda açınlamaya bakmak gerekmektedir. Ancak akılsal konularla inançsal konular arasına sınır çekilmezse bağnazlıklar, aşırılıklar meydana gelir. Locke'a göre insanlığı bölen ve neredeyse bütün dinleri dolduran saçmalıklar büyük oranda akla başvurulacağına inançsal konulara başvurulmasından ileri gelir. Böyle insanlar akla başvurmayıp, boş inançlara sarılmışlardır.²³⁵ Bu noktada Locke'a göre dindeki bağnazlıktan, dindeki aşırılıklardan ve saçmalıklardan kurtulmak için önce usa başvurmak gerekir. Usun cevaplayamadığı antiözdeksel konularda ise zıt olmayacak şekilde Tanrısal açınlamaya başvurulmalıdır.

1.2.6. Ahlakın Bilgisi

John Locke'un ahlak felsefesine bakıldığı zaman onun ahlak felsefesinde deneyime hiç yer yoktur. Ahlak konusunda ahlaki yasalardan söz eder. Yasalar var olmadıkça ahlaki iyi ve kötü belirlenemez. İnsanların eylemlerin doğruluk veya yanlışlığını belirleyebilmek için başvurdukları üç çeşit yasalari vardır. Bunlar: Tanrısal yasa, yurttaşlık yasası ve düşünce ya da saygınlık yasasıdır. En üstün yasa Tanrısal yasadır. Günah ve sevap kriterlerine bağlıdır. Yurttaşlık yasasında eylemlerin suç olup olamayacağı belirlenmeye çalışılır. Düşünce ya da saygınlık yasasında ise kriter erdem ve kötülüktür. Bu son iki yasanın Tanrısal yasaya uydurulması beklenir. İnsanlar kendi aklı ile bu ahlaksal yasalari bilebilir.²³⁶ Locke, bilgi kuramında emprist bir tavır takınırken ahlak konusunda tam tersi bir tavır alır. Bu sebeple Locke'un epistemolojisi ile etiği birbiri ile tutarsızlık gösterir. Ona göre ahlak, matematiksel önermeler gibi açık ve kesindir.²³⁷

Locke, ahlaki normların detayına girmeden ahlaki duyguların konumunu temellendirirken, dini ve metafiziksel zemine başvurmaksızın bir ahlak anlayışı geliştirme yoluna gider.²³⁸ Duyuların somut bir ölçüsü olmadığı için ahlaki konularda

²³⁵ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 477-478.

²³⁶ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 483.

²³⁷ Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s. 484.

²³⁸ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke-Hume ve Berkeley)*, s. 44.

birtakım karışıklıkların yaşanması olasıdır. Bu karışıklıkların önlenmesi ya da en azından anlaşmazlıkların biraz da olsa giderilebilmesi için Locke, ahlakın kanıtlanabilir olduğunu iddia etmiştir.²³⁹ Locke’a göre etik kesin bilim olarak kabul görmüştür. Matematikte olduğu gibi ahlaki ilke ve önermeler de kanıtlanabilir. Adil olan ile olmayanın ölçüsü dedüksiyon yoluyla tespit edilebilir.²⁴⁰

Ahlak bilinci doğuştan var olmaz. Bu durum, farklı ülkelerde farklı şekilde tezahür eder. Ancak Locke’a göre her yerde ve her zaman var olan tek bir ahlak biçimi vardır. O da, Hristiyanların Kutsal Kitap’ında belirtilen ve doğa yasalarıyla talep edilen biçimdir.²⁴¹ Hristiyan Kutsal Kitap’ında olduğu şekliyle ahlakın temelleri atılır Locke’a göre.

Locke’a göre erdem doğuştan gelmez. Onun faydalı bir şey olması doğuştan olmasından değil, genel kabul görmesinden kaynaklanır. Buradan yola çıkarak iyilik ve kötülük kavramları Locke’a göre haz ve acı kavramlarına tekabül eder.²⁴² Çünkü Locke’un ahlak anlayışı haz ve acı terimleri üzerine şekillendirilir. Ancak buradaki haz ve acı anlayışı Epikürcü ya da hedonist anlayıştaki gibi bir haz ve acı anlayışı değildir.

Locke’un ahlak felsefesi, benliğin hazzına indirgenerek, insanın belli bir amaca veya iyiye yönelmesini neredeyse dışarıda bırakır. Onun ahlak felsefesi kendi ifadesiyle ‘huzursuzluk duygusu’ na dayanmaktadır. Bu ise hazzı isteyip, acıdan uzak durmak anlamına gelir. O halde bir şeylerin iyi ya da kötü olması haz ve acıya göre şekillenir. Dolayısıyla John Locke’un ahlak felsefesi pragmatik bir özellik taşımaktadır.²⁴³

²³⁹ Dunn, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, s. 107.

²⁴⁰ Didier, *John Locke*, s. 57-58.

²⁴¹ Dunn, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, s. 87-88.

²⁴² Didier, *John Locke*, s. 56.

²⁴³ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke-Hume ve Berkeley)*, s. 45-46.

İKİNCİ BÖLÜM

BERKELEY'İN BİLGİ ANLAYIŞI

İkinci bölüm iki ana kısma ayrılmıştır. Birincisi Berkeley'in Akademik Hayatı ve Eserleri'dir. Bu bölümde Berkeley'in akademik yaşantısı anlatıldıktan sonra birkaç önemli eseri orijinal isimleri ve tarihleri ile birlikte verilmiştir. İkinci ana bölüm ise Berkeley'in Bilgi Anlayışı'dır. Burada Berkeley'in bilgi öğretisini altı ara başlığa ayırarak tartışmayı uygun gördük. Bunlar ise: Felsefesinin Temelleri, Var olmak ve Algılanmak İlişkisi, Nitelikler, Madde ve Maddi Töz Anlayışı, İdelerin Bilgisi, Ruh ve Sebep-Sonuç İlişkisi, Tanrı'nın Bilgisi'dir.

2.1. Berkeley'in Akademik Hayatı ve Eserleri

Berkeley 12 Mart 1685 tarihinde İrlanda'nın Kilkenny bölgesinde dünyaya gelmiştir. Bir protestan olarak yetiştirilmiş ve 1700'de felsefe, bilim ve ilahiyat çalışmaları için Trinity Koleji'ne başlamıştır. Daha otuz yaşına varmadan zihninde idealist dünyanın çerçevesini çizmeye başlamıştır. “*Bu ortamda genç Berkeley, Descartes, Malebranche, Gassendi; Leibniz, Hobbes ve Locke’u okudu ve tartıştı. Berkeley kendini Descartes, Bacon, Boyle ve Newton ile birlikte ‘yeni bilimciler’den olarak niteledi.*”²⁴⁴

Lisansını 1704'te Trinity Koleji'nde, masterını ise 1707'de tamamladı ve Trinity Koleji'nde çalışmaya başladı. 1709'da din adamlığı onandı. On yedi yıl öğretim üyeliği yapmıştır. Yunanca ve İbranice derslerine girmiştir. Akademik hayatını 1720'ye kadar sürdürmüştür. Bu süre zarfında üç ana eserini yazıp yayınladı. Bunlar:

Yeni Bir Görme Yetisine Doğru (An Essay Towards a New Theory of Vision)
(1709)

²⁴⁴ Hacı Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Elis Yayınları, Ankara, 2003, s. 47.

İnsan Bilgisinin İlkelerine Dair Bir Deneme (A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge) (1710)

Hylas ve Philonous Arasında Geçen Üç Diyalog (Three Dialogues Between Hylas and Philonous) (1713)

1710 Ve 1714 yıllarında Fransa ve İtalya'ya seyahatler düzenlemiştir. Fransa'da Malebranche ile tanıştığı ve aralarında şiddetli tartışmalar geçtiği söylenir. 1721'de *Harekete Dair* adlı eseri yayınlanmıştır. Bu eserinde kendi idealizmini ya da immateryalizmini ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca; görü, mekan ve mesafe kavramlarını da incelemiştir.

Berkeley'in kendine ait bir kolej kurma hayali vardı. Ancak İngiliz hükümetinden yeterli desteği alamayınca, okul kurmanın pratikte zor olduğunu anlayıp, kendini yeniden metafiziksel ve bilimsel konulara vermiştir. 1734'te yeniden memleketi İrlanda'ya dönmüş, ardından 1752 yazında eşi ve çocuklarıyla Oxford'da kalmaya başlamıştır. Sağlık durumu kötüye giden Berkeley, Oxford'da 14 Ocak 1753 tarihinde altmış sekiz yaşında ölmüştür.

Yeni Bir Görme Teorisine Doğru adlı eserinde, Berkeley, görme ile dokunma arasında karşılaştırma yapar. Görme duyusunun zihnin dışında olmadığını vurgular. Ona göre nesnelerin evrensel dilini görme duyusu oluşturur. *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde Berkeley, immateryalizmi ve idealizmi konu edinir. İdeleri, bilginin konusu yapar. *Hylas ve Philonous Arasında Üç Konuşma* adlı eserinde, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme*'de yazdıklarını ya da anlattıklarını ayrıntılı olarak işler. Eserin yazılış amacı, *Deneme*'nin yayınlandığı zamanlarda pek hoş karşılanmamış olmasıdır.²⁴⁵ Berkeley'in ana eseri ve çalışmamızda da en çok üzerinde duracağımız eseri *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme* adlı eseridir. Çalışmamızı ilgilendiren epistemoloji ile alakalı düşüncelerini temelde bu eserde ortaya koymuştur.

²⁴⁵ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 334.

Berkeley, Locke'un *Deneme*'sinden oldukça etkilenmiştir. Hatta bunu açıkça ifade eder. Locke'un *Deneme*'si kendi memleketi olan İngiltere'den ziyade daha çok İrlanda'da Dublin akademi camiasında epeyce tanınmış ve eleştirilmiştir. O yıllar, Berkeley'in üniversite eğitimi aldığı yıllara tekabül eder.²⁴⁶

2.2. Berkeley'in Bilgi Anlayışı

Berkeley'in bilgi anlayışına girmeden önce Berkeley felsefesinin çıkış noktalarını yakalayabilmek için ilk olarak Felsefesinin Temelleri adı altında bir ara başlıkla konumuza giriş yapmayı uygun bulduk. Bu alt başlıkta Berkeley'in öğretisini oluştururken Locke'dan nasıl ve ne şekilde etkilenmiş olabileceği tartışılmıştır. Ardından sistematik bir sıra takip edilerek bu bölüm toplam altı alt başlıkta incelenmiştir.

2.2.1. Felsefesinin Temelleri

Berkeley, felsefesini oluştururken John Locke'tan etkilenmiştir. Ona göre var olmak, algılanmış olmaktır. Öğretileri birincil ve ikincil nitelikler ayrımı üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla görünüş-gerçeklik ilişkisi Locke'ta olduğu gibi Berkeley'de de büyük önem taşımaktadır. Locke'un ikincil niteliklerini aynen kabul etmiş, ancak birincil nitelikler üzerine ciddi eleştirilerde bulunmuştur. "*Berkeley, bizim asla mekanı ya da büyüklüğü algılamadığımızı: sadece şeyleri farklı perspektiflerden gördüğümüzde, şeylerin farklı vizyonlarına veya görümlerine veya algılarına sahip olduğumuzu savunur. Biz 'uzaklık' ı görmeyiz; nesnelerin uzaklığı bize deneyimimiz tarafından telkin edilir.*"²⁴⁷ O, idelerden bağımsız nesnenin var olamayacağını öne sürerek maddeyi ve maddeci anlayışı reddeder.

Berkeley, tözün temelde bilinemeyeceğini öne süren Locke'u bu konuda eleştirmiştir. Locke, ikincil niteliklerin temelinde bir nevi 'madde' yattığını öne sürmüştür. Berkeley'e göre töz veya madde algılanmadıkları için bunların varlığından söz edilemez. Locke'da hem idelerin varlığı hem de maddenin varlığı söz konusuydu. Ardılı olan Berkeley de Locke gibi empristtir, ancak, Berkeley tam bir ide yanlısıdır

²⁴⁶ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 64.

²⁴⁷ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 69.

ve maddenin bizatihi varlığını inkar eder. Onun için düşünce tarihinde Berkeley immateryalist olarak bilinir.

Berkeley, bazen bir idealist bazen de bir immateryalist olarak tanımlanabilir. Görünüş ile gerçeklik arasındaki ilişki çoğu filozofta olduğu gibi Berkeley için de önemlidir. Ona göre filozofların çoğu bu ilişkinin nasıl olduğu konusunda yanılmaktadır. Özellikle John Locke, ona göre hatalıydı.²⁴⁸

Burada belirtelim ki, Berkeley’i tam olarak anlayıp yorumlayabilmek için John Locke’un iyi anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla Berkeley’i anlamak, John Locke’u anlamaktan geçmektedir.

Berkeley’in sistemi baştan sona metafiziksel öğelerle doludur. Locke’da durum böyle değildi. Dolayısıyla Berkeley’in felsefesi Locke’un felsefesine göre oldukça soyut kalmaktadır. Berkeley’in metafizik sistemini incelemeye başlamadan önce metafizik kavramının ne olduğu hakkında kısaca birkaç açıklama yapmak gerekir.

Metafizik, bilimin uğraşmadığı ya da uğraşmadığı soru ve sorunlarla karşılaşır. Metafizik, içerik ve kapsam olarak geniş olduğu gibi, problemi genel, kuşatıcı ve daha köktenci bir anlayışla ele alır.²⁴⁹ Metafizik, İlkçağ Yunan felsefesinden Kant’a kadar geçen süreçte ‘bilimlerin kraliçesi’ olarak adlandırılmıştır. Metafizik; metodu, ilkeleri, öğeleri, yaklaşımı ve özel konumu olması itibarıyla kapsamlı sistematik bilgi sahası olarak görülmüştür. Yine bu dönemde metafizik kavramına oldukça fazla önem atfedilmiş; olumlu anlam ve fonksiyonlar yüklenmiştir. Bundan dolayı metafiziğe, felsefenin diğer disiplinlerine nazaran, oldukça özel bir önem verilmiştir.²⁵⁰ İlkçağ felsefesinden beri asırlar boyu egemen olan metafizik, aydınlanma felsefesiyle beraber eski önemini kaybetmiş, felsefenin merkezine farklı disiplin, öğreti ve akımlar dahil olmuştur. “*Metafizikte idealizm, her şeyin kendisinden hareketle açıklanabildiği temel gerçekliğin, maddi değil de, zihinsel olduğu teorisi*dir.”²⁵¹ Dolayısıyla Berkeley’in tam bir metafizikçi olduğu iddia edilebilir. Bu

²⁴⁸ Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 137.

²⁴⁹ Açıkoğ, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 38.

²⁵⁰ Açıkoğ, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 27.

²⁵¹ Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, İkinci Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 208.

açından Berkeley'in çizgisi, çağdaşı olan diğer düşünörlere göre oldukça soyut kalmaktadır.

Berkeley, Locke'un metafiziğinin hatalı olduğunu ve gerçeklere ışık tutmadığını iddia etmiştir. Bunun yerine gerçeklikle ve gerçekliğin doğası ile ilgili yeni bir öğreti teklifinde bulunmuştur.²⁵² Locke'un sistemi ve tezi insanı "...Şüpheli itirazlar karşısında çaresiz bırakmaktadır. İşte bunlardan dolayı, her ne kadar Berkeley bir dönem Locke etkisinde kalsa ve hatta kimi çıkış noktaları onun emprist sisteminden alınmış olsa da, Locke emprist düalizminin ileri sürdüğü açıklamaların yanlış ve yararsız olduğu iddiasındadır. Bu iddiasını da metafiziksel bir sistem yapısı bütünlüğünde ana iki eserinde, İlkeler ve Diyaloglar dışa açar."²⁵³

Berkeley'e göre Locke sisteminin öne sürdüğü dış dünyanın varlığı tezini ispatlamak mümkün değildir. Mademki algıladığımız şeyleri biliyoruz. Öyleyse nasıl oluyor da dış dünyanın varlığı tezini kesin bir şekilde kabul edebiliyoruz Berkeley'e göre. Locke bu itiraza yanıt olarak, ideaların sebeplerinin mevcut olduğunu ve bunların kişinin kontrolü dışında olacağını ileri sürerek Berkeley'e yanıt verir.²⁵⁴ Berkeley bu itirazla bir nevi birincil nitelikleri eleştirmiştir. "...Berkeley ile Locke arasında söz konusu edilebilecek başlıca ana ayrım; Locke söz konusu olduğunda, nitelikler objedeyken, idealar zihindedir. Berkeley'de ise, fiziksel objenin bütün nitelikleri deneyler sonucu elde edilen veya deneyleri içeren ideaların üstünde hiçbir önem ve işleve sahip değildir."²⁵⁵

Berkeley'in sisteminde dini-metafizik motifler yoğunluktadır. Locke'un emprizminden hareket edip, onun felsefesini idealizme taşımıştır. İdealist bir temel üzerine immateryalist ve spritüalist bir noktaya varmıştır. Locke'a göre tasarımların bilinç dışındaki şeylerle uygunluğu bilinemiyordu. Dolayısıyla dış dünyanın varlığı konusu Locke'ta havada kalmış bir konudur. Bu durum ise Berkeley'in maddeyi

²⁵² Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 205-206.

²⁵³ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 100.

²⁵⁴ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 99-100.

²⁵⁵ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 146.

ortadan kaldırma fikrine zemin hazırlamıştır.²⁵⁶ Bunun için Berkeley'nin empirizmi Locke'un empirizmine bir polemik niteliği taşımaktadır.

2.2.2. Var Olmak ve Algılanmak İlişkisi

Berkeley'e göre düşündüğümüz, hayal ettiğimiz, tahayyül ettiğimiz, deneyimlediğimiz her şey yalnızca zihinde var olabilir, gerçekte değil. Dünyadaki her şey, nesne vs. insanların sahip olduğu düşüncelerden ya da o düşüncelerin toplamından ibarettir, bunun ötesinde bir var oluş söz konusu değildir. Bunun için Berkeley var olmayı algılanmakla eşdeğer tutmaktadır.

Bir odada “masa vardır” önermesi kurulduğu zaman, odada hiç kimse yokken bile masanın var olduğunu söylemek doğru olabilir. Ancak der Berkeley, o odaya girecek olan kişi o masayı algılar. Düşünmeyen şeylerin algılanmaları ya da var oluşları anlaşılmazdır. Çünkü onların esse'leri, percipi'dir.²⁵⁷

Berkeley şöyle demektedir: “*Duyu nesneleri ancak algılandıklarında var olurlar, öyleyse bahçedeki ağaçlar, oturma odasındaki sandalyeler onları algılayan biri olduğu sürece vardır. Odadaki tüm mobilyalar gözlerimi yummamla birlikte yok olup gider, gözlerimi açar açmaz yeniden yaratılırlar.*”²⁵⁸ Nesneler, algılanmadığı zaman onların var olduklarının bilgisini elde edemeyiz. Çünkü insan sadece kendi zihin içeriklerini bilebilir. Ayrıca nesnelerin algılandıkları zaman var olmaları, onların algılanmadığı zaman var olduğunu göstermez.²⁵⁹ Dolayısıyla nesneler algılanmadığı zaman insan zihninde ‘ide’ olarak mevcut olamaz. Bu konuda Berkeley şunları söyler: “*Ancak biz algılamazken onları algılayan başka tinler olabileceğinden, yalnızca bizim tarafımızdan algılanırken var oldukları, bunun dışında var olmadıkları sonucuna varamayız.*”²⁶⁰ “*...Duyularla algılanan şeyler doğrudan doğruya (immediately) algılanırlar; doğrudan doğruya algılanan şeylerse fikirlerdir; ve fikirler zihinsiz var*

²⁵⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, On Beşinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 302.

²⁵⁷ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi (Berkeley-Hume)*, Cilt 5, Bölüm B, (çev: Aziz Yardımlı), İkinci Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 28.

²⁵⁸ George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Levent Özşar), 2. Basım, Biblos Kitabevi, Bursa, 2015, s. 84-85.

²⁵⁹ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 344.

²⁶⁰ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 88-89.

olamazlar; onun için, onların varlığı algılanmalarından ibarettir...”²⁶¹ Çünkü algılanan şeylerin varlığı, onlar yalnızca algılandığı sürece vardır.

Duyumlanan objeler, duyular aracılığı ile algılanır. Duyular yoluyla algılanan bu nesneler ideler ya da ideallerdir. İdeler veya idealar, nesnelerin zihindeki resimlerini temsil ederler. Bu ideler algılanmadan var olamaz. Dolayısıyla insan zihninden bağımsız olan varlıklar algılanamaz. İnsan zihninden farklı olarak var olan nesneler olsa olsa ayrı bir varlık kategorisinde değerlendirilebilir.

Nesnelerin, dağların, ırmakların vs. algılanmalarından farklı olarak onların gerçek varlığının olması insanlarda genel olarak kabul görmüş bir anlayıştır. Bu anlayışa ne kadar güvenilirse güvenilsin, ne kadar inanılırsa inanılsın bu anlayışın açık bir çelişki olduğu aşîkardır.²⁶² Fenomenler aleminin algılanmadan var olması mümkün değildir, bu bir çelişkidir Berkeley’e göre. “...Cisimlerin vs. olmadan var olması olanaklı olsa bile bunu kabul etmek zorunlu olarak pek tehlikeli bir kanı olurdu; çünkü bu, Tanrı’nın hiçbir gerekçe olmadan bütünüyle yararsız olan, hiçbir amaca hizmet etmeyen sayısız nesne yarattığını varsaymaktır.”²⁶³ Çünkü kainatta yaratılan ve algılanan her şey bir hizmete yöneliktir Berkeley’e göre.

Var olan her şeyin sadece zihinde var olması, spekülâtif olarak düşünülmüş bir ‘nosyon’dur. Bu teze göre etrafımızdaki kağıt, kalem, dağ, taş gibi objeleri nasıl değerlendirmek gerekir? Yoksa bunlar bir halüsinasyon ürünü müdür? Berkeley’e göre bu objeleri ‘duyulur’ alana ya da ‘algı’ alanına dahil ettiğimiz sürece bu ve benzeri objeler hakkında şüpheye düşmeyiz.²⁶⁴

Berkeley’e göre “...duyu ile algılanan düşünmeyen varlıkların algılanmadan ayrı bir var oluşları yok, dolayısıyla da eyleyen, düşünen, onları algılayan, yer

²⁶¹ George Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, (çev: K. Sahir Sel), İkinci Basım, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996, s. 94.

²⁶² Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 47-48.

²⁶³ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 62.

²⁶⁴ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 100-101.

*kaplamayan, bölünmez tözlerden ya da tinlerden başka bir yerde var olamazlar.”*²⁶⁵

*“...Duyulur olup da zihin dışında var olan herhangi bir şey olamaz.”*²⁶⁶

Kirazın yumuşaklık, sululuk, kırmızılık, mayhoşluk gibi duyumları vardır. Bu duyumlar yok sayılırsa kiraz ortadan kalkmış olur. Kiraz, duyumlarla vardır; duyumlardan ayrı bir varlık değildir. Kiraz, duyulur izlenimlerin bileşiminden meydana gelir.²⁶⁷

Berkeley’e göre zihin dışında ayrı olarak düşünülen, münferit olarak var olan bir dış dünya düşünülemez. Dolayısıyla o, *“J. Locke’un aksine gerçekliği maddi dünyadan alıp zihin dünyasına taşımaya çalışmıştır. Onun kabul ettiği idealar sonlu veya sonsuz bir şekilde sadece zihinlerde var olabilir.”*²⁶⁸

Ancak Berkeley için algılamamanın dışında bir cisimler dünyası yok. Ama algının olması için algılayan bir varlığın da olması gerekir. Nesneler yalnız tasarımlar ise, bu tasarımların kendisinde bulunduğu bir varlığın da olması gerektir. Tasarımlara (idelere) sahip olan varlık da ancak bir ruh olabilir. Berkeley’in cisimleri tasarımlar içinde eritmesi, onu zorunlu olarak ‘yalnız tasarımlayan, düşünen tözlerin, yani ancak ruhi tözlerin var olabileceği’ anlayışına vardırmaştır. ‘Gerçek varlığı olanlar ancak ruhlar ile bunların ideleridir.’ demek de bir spiritüalizmdir.²⁶⁹ Berkeley ayrı bir madde dünyasını reddettiği için bu anlayışını desteklemek amacıyla spiritüalizme sıkı sıkıya sarılmıştır. Yalnızca ruh gibi şeylerin gerçek dünyada bağımsız olarak var olabileceğini iddia etmiştir.

Berkeley, nesnelerin zihnin dışında var olduklarını kabul eder aslında. Bunu deneyimle görür. Ben algılamadığım zaman nesneler başka zihinler tarafından algılanır. Nesneler ya da eşyalar ben doğmadan önce var olduğu gibi ben yok olduktan sonra da var olmaya devam edecektir der Berkeley.²⁷⁰ Ancak, onları var kabul etmek,

²⁶⁵ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 128.

²⁶⁶ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 72.

²⁶⁷ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 122.

²⁶⁸ Ahmet Erhan Şekerci, “İdealist Bir İmmateryalist Olarak George Berkeley”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 245.

²⁶⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 305.

²⁷⁰ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 94-95.

onların bir mevcudiyetinden bahsetmek demek, onları algılamakla eşdeğerdir. Dolayısıyla zihinde duyumlanan şeyleri algılamamakla, o şeyin var olmaması aynı anlamda kullanılır Berkeley’de. “...Hiçbir idea onu algılamayan bir usta olmaktan başka türlü var olamaz.”²⁷¹ Düşünmeyen şeyler anlıktan bağımsız olarak var olamaz.

Madde düşünen bir şey değildir. O halde “...düşüncesiz (*unthinking*) bir varlığın, bir zihin tarafından algılanmaksızın var olabileceğini farz etmek hem mutlak olarak imkansız, hem de açık bir çelişkidir.”²⁷² Berkeley Diyalog ya da Konuşma adlı eserinde zihinde maddeye dair bir nosyon bulunmadığı için ve bu nosyonun bir çelişki yaratacağını düşündüğü için maddeyi inkar eder.²⁷³ Ayrıca yine Berkeley, aynı eserinde maddeye inanmak için bir sebebin olmadığını söyler.²⁷⁴ “...Madde ne idiği bilinmeyen bir şeydir (eğer ona bir şey demek caizse); bütün duyulur niteliklerden tamamen soyulup sıyrılmıştır ve ne duyu ile algılanır, ne de zihinde kavranır.”²⁷⁵ Tipik bir immateryalist ve idealist olan Berkeley, algının dışında farklı bir dünyanın mevcudiyetini kabul etseydi kendisiyle çelişirdi. Dolayısıyla argümanları tutarsız ve geçersiz olurdu.

Eğer madde varsa biz onu nasıl algılayabiliriz? Doğrudan mı, dolaylı olarak mı? Ayrıca madde var ise ve dolaysız olarak algılanabiliyor ise hangi duyularla algılanabilir? Madde bir obje midir, dayanak mıdır, neden midir, araç mıdır, vesile midir? diye sorar Berkeley.²⁷⁶ Ona göre ilinekleri olmayan bir cevher düşünülemez.²⁷⁷ Akıl ve vahiy de maddenin var olduğunu göstermez.²⁷⁸ Bunun için ne olduğu, hangi amaçla var olduğu bilinmeyen bir şeyi kabul etmek haddi aşmaktır Berkeley’ye göre.²⁷⁹

“Berkeley, maddeyi ve maddenin bizatihi kendi doğasını zihne bağımlı hale getirmek suretiyle tabloyu tamamen tersine çevirme düşüncesine sahip olan

²⁷¹ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 73-74.

²⁷² Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 115.

²⁷³ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 97.

²⁷⁴ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 98.

²⁷⁵ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 139.

²⁷⁶ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 80.

²⁷⁷ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 81.

²⁷⁸ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 83.

²⁷⁹ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 84.

muhtemelen ilk kişiydi.”²⁸⁰ Berkeley’i Berkeley yapan en önemli özellik, maddeyi kabul etmemesidir denilse, yanlış bir değerlendirme yapılmış olmayacaktır. Berkeley’in bu görüşü, çağdaşları ve çevresi tarafından genellikle hoş ya da normal bir durum olarak karşılanmamıştır.

2.2.3. Nitelikler

Locke, birincil ve ikincil nitelikler ayrımı yapmıştı. Bu niteliklerin özellikleri birbirinden farklıydı. Oysaki Berkeley nitelikler konusunda öyle düşünmez. Berkeley’e göre ikincil niteliklere atfedilen özellikler birincil niteliklere de yüklenebilir.

Berkeley, birincil ve ikincil nitelikler arasında ayırım yapanların olduğunu söyleyerek Locke’u hedef alır. Birincil niteliklerde özdeksel özellikler söz konusu idi. Burada yer kaplama, sertlik, mukavemet gibi cisimsel tözün özellikleri mevcuttur. Ancak Berkeley cisimsel töz diye bir şeyin olmadığını iddia eder ve bunu kabul etmenin çelişki doğuracağını ileri sürer.²⁸¹ “...Bütün öteki niteliklerden soyutlanmış bir yer kaplama, biçim, devinim düşünülemez.”²⁸² Us olmadan yer kaplama nihayetinde bir hiçtir.²⁸³ Dolayısıyla ‘us’ tarafından algılanmadığı sürece onlar yoktur.

Nitelikler, yalnızca ‘us’ ta var olan duyumlar ya da idealardır.²⁸⁴ Birincil nitelikler de ikincil nitelikler kadar algıya bağımlıdır.²⁸⁵ Berkeley’e göre birincil nitelikler algıdan bağımsız olarak düşünülemez. Dolayısıyla nitelikler insan zihninden ayrı bir şey olarak mevcut olamaz.

Berkeley nitelikler hakkında şunları ifade eder: “Sonuç olarak, senin ikincil niteliklere karşı kandırıcı kabul ettiğin kanıtlar aynen, hiçbir zorlamaya gerek olmaksızın birincil niteliklere karşı da geçerlidir. Ayrıca, eğer duyularına güveniyorsan, bütün duyulur niteliklerin birlikte var oldukları (co-exist), ya da

²⁸⁰ Bryan Magee, *Büyük Filozoflar (Platon’dan Wittgenstein’a Batı Felsefesi)*, (çev: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, s. 139.

²⁸¹ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 52.

²⁸² Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 54.

²⁸³ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 54.

²⁸⁴ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 115.

²⁸⁵ Copleston, *Felsefe Tarihi (Berkeley-Hume)*, s. 31.

*duyulara aynı yerde bulunuyorlarmış gibi göründükleri besbelli değil midir? Onların bir hareketi, ya da bir şekli bütün görülebilir ve dokunabilir niteliklerden soyulmuş olarak gösterdikleri hiç olmuş mudur?”*²⁸⁶ Duyuların objesinin zihninde var olabilmesi açık bir çelişkidir.²⁸⁷ Niteliklerin ikisi de duyu verilerini ilgilendiren bir konudur. Bunun için Berkeley’e göre, Locke’un kabul ettiği anlamda birincil nitelikleri kabul etmek, içerisinde zıtlık barındırmaktadır.

Locke, birincil ve ikincil nitelikler arasında sınır koyan bir ayırım yapmıştır. Berkeley, bu iki nitelik hakkında böyle sınırın var olamayacağını iddia ederek Locke’un keskin hatlarla ayırdığı bu ayırma kriterini eleştirmiştir. İkincil niteliklere uygulanan bütün özelliklerin birincil nitelikler için de geçerli olduğu vurgulayarak, nitelikler arasındaki ayrımı kaldırmıştır. Bu durum niteliklerin birbirine karışmasına neden olmuştur.

2.2.4. Madde ve Maddi Töz Anlayışı

Locke, maddi tözü, ne olduğunu bilmediğimiz bir şey olarak tanımlamıştı. Maddi tözün, niteliklerin dayanağı veya taşıyıcısı olduğunu iddia etmişti. Berkeley’e göre maddi tözü bu şekilde ifade etmek tamamen metaforik bir şeydir ve empirik bir anlam taşımaz. Varlık kavramından daha soyut ve anlaşılmasa başka bir ide yoktur. Dolayısıyla maddi töz var olamaz.²⁸⁸ Berkeley’in maddeyi inkar eden bu argümanı anlamdan hareket eden argümandır.

Berkeley bu konuda şunları söyler: “Benimle maddeciler arasındaki sorun, şeylerin şu ya da bu kişinin zihni dışında gerçek bir varlığa sahip olup olmadıkları değil, Tanrı tarafından algılanmış olmaktan ayrı mutlak bir varlığa sahip olup olmadıklarıdır. Gerçi, kimi dinsizler ve filozoflar bunun böyle olduğunu ileri sürmüşlerdir; ama, Tanrı hakkında kafasında kutsal kitaplara uygun nosyonlar taşıyan bir kimse başka bir görüşte olacaktır.”²⁸⁹ Berkeley bu sözleri ile maddeyi

²⁸⁶ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 40.

²⁸⁷ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 42.

²⁸⁸ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 342.

²⁸⁹ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 101.

cevher ya da töz olarak kabul eden Descartes gibi filozofları eleştirmiştir. Maddenin bizatihi töz olamayacağını açık bir dille reddetmiştir.

Berkeley'e göre maddi töz yanlış bir çıkarımdan ibarettir.²⁹⁰ Duyumlar, duyusu olmayan bir şeyde olamaz. Algılamak, algılanan bir şeye bağımlıdır. Var olmak algılamak ya da algılanmaktır.²⁹¹ Locke gibi emprist olan Berkeley için de duyu verileri ön plandadır. Ancak Berkeley, Locke'un kabul ettiği maddi töz anlayışını kabul etmez. Çünkü var olmak, algılanmış olmaktır.

Maddenin özniteliği yer kaplamaktır. Bunu kabul edenler özdeğin us olmadan da var olduğunu kabul etmek zorundadır. Berkeley'e göre us olmadan cisimler, töz bilinemez, açıklanamaz. Yine Berkeley'e göre bilinemeyen, açıklanamayan, bizde idesi bulunmayan bir şey var kabul etmek tezatlık barındırır. Berkeley şöyle devam eder: "...Ne olduğunu bilmediğimiz, niçin var olduğunu bilmediğimiz bir şey konusunda tartışmakta bir yarar görmem."²⁹² diyerek Berkeley her türlü maddi tözü reddeder.

"'Cisimsel töz düşünebilir mi düşünemez mi?', 'Özdek sonsuza dek bölünebilir mi bölünemez mi?', 'Cisimsel töz, tını nasıl etkiler?'-, bunlar, bunlara benzer incelemeler her çağda filozoflara sonsuz bir eğlence sağlamış bulunmaktadır. Gelgelelim, özdeğin var oluşuna bağlı olduklarından, ilkelerimize dayanarak artık bu incelemeler yersizdir."²⁹³ Cisimsel töz hakkında iddia edilen tüm soru ve sorunlar cevapsız kalmaktadır Berkeley'e göre.

"Madde, ya da maddi cevher filozofların icat ettikleri terimlerdir; ve onlar tarafından kullanıla kullanıla bir çeşit bağımsızlık, ya da bir zihni tarafından algılanmış olmaktan ayrı bir varlık kazanmışlardır: ama, hiçbir zaman halk ağzında kullanılmazlar, ya da kullanılsalar bile dolaysız duyu objelerini göstermek için kullanılırlar. O halde, bütün özel şeylerin adları yanında duyulur, cevher, cisim, nesne (stuff) ve benzeri terimler muhafaza edildiği sürece madde kelimesi de halkın dilinden

²⁹⁰ Zelyüt; Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume), s. 74.

²⁹¹ Copleston, Felsefe Tarihi (Berkeley-Hume), s. 30.

²⁹² Berkeley, İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme, s. 115.

²⁹³ Berkeley, İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme, s. 121.

*hiçbir zaman eksik olmayacaktır, diye düşünebilir. Felsefe diline (philosophical discourses) gelince, en iyisi bunu oradan bütün bütün atmak gibi görünüyor; çünkü, bu genel anlamlı bulanık terimin kullanılması kadar zihnin tanrıtanımazlığı (atheism) olan sapık eğilimi kışkırtıp güçlendiren bir başka şey daha belki de hiç yoktur.”*²⁹⁴ Berkeley’e göre maddi töz, asırlar boyunca filozoflar tarafından sık sık dile getirildiği için, bu durum bir gelenek halini almıştır. Maddi töz, filozoflar tarafından dış dünya kandırmacasını temellendirmek için kanıt olarak ileri sürülen, ama aslında tam olarak ne olduğu bilinmeyen, saçma bir argümandır. Berkeley’e göre maddi tözü kabul etmek demek, materyalizme hatta ateizme giden yolu açmak demektir. Bunun için Berkeley’e göre maddi töz kesinlikle kabul edilemez.

2.2.5. İdelerin Bilgisi, Ruh ve Sebep-Sonuç İlişkisi

Locke, hem maddenin varoluşunu hem de ruhun var oluşunu kabul etmiştir. Ancak Berkeley, maddenin var oluşunu kabul etmemiştir. Berkeley ruh ile ideler arasında bağlantı kurmuştur.

Berkeley’e göre ideler bağımsız olarak var değildir. İdeler var olabilmek için bir zihne ya da ruha ihtiyaç duyar. Bu durumda ideler ruh ya da zihinlere bağımlıdır. Bir töz olarak kabul edilen ruh, var olmak için hiçbir şeye muhtaç değildir.²⁹⁵ Dolayısıyla maddenin bir töz olamayacağını iddia eden Berkeley, ruhun töz olabileceğini kabul eder.

Berkeley’e göre insanlarda ruh idesi olmasa da, bir ruh tezahürü olduğu için ‘ruh’ anlamsız değildir. Bu sözcük tanımlanıp anlamlı bir şekilde kullanılabilir. Ruh basittir, parçalara ayrılamadığı için parçaları da bulunmaz. Ruh, cisimsel olmayan, gayri fiziki bir şeydir. Bunun için de yer kaplamaz. O, ölümsüzdür; yok olup gitmez.²⁹⁶ Berkeley, ruh ile zihin, bilinç ve algı konusunda bağlantı kurar.

Görme yetisi ile ışığın, renklerin vs. ideleri; dokunma yetisi ile sertlik-yumuşaklık, sıcak-soğuk; koku alma yetisi ile kokular; işitme yetisi ile farklı tonlara

²⁹⁴ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 140-141.

²⁹⁵ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 357.

²⁹⁶ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 358.

ait sesler elde edinilir ve bütün bunlar usa aktarılır. Böylece bunlar tek bir şey olurlar. Örneğin, bir elma, bir taş, bir ağaç, bir kitap vs. bu şekilde oluşturulur. Böylelikle buradan yola çıkarak sevinç, üzüntü, sevgi, nefret, hoş giden veya gitmeyen tutkular uyanır. Bilginin nesnelerinin bu çeşitliliği üzerine farklı işlemler yapan bir şey vardır. Bu şey, us, tin, ruh veya kendim olarak adlandırılır. İdeler bunun içinde var olur ve onunla algılanır. İdenin var oluşu onun algılanmasına bağlıdır.²⁹⁷ Bunun için de algılanmayan bir şeyin idesi yoktur. Dolayısıyla idelerimiz us olmadan var olmaz. Berkeley bu konuda şunları söyler: “*Çalışma odamda olmuş olsam onu algılayabilirdim ya da başka bir tin şimdi onu algılamaktadır. Bir koku vardı demek koklanmayı belirtir; bir ses vardı demek, sesin duyulduğunu belirtir; bir renk, bir biçim vardı demek, bunlar görme ve dokunma yetisiyle algılandı demektir. Bunlardan, böyle sözlerden anlayabildiğim yalnızca budur. Düşünmeyen şeylerin saltık varlığı konusunda onların algılanmasıyla herhangi bir ilişki kurmadan söylenenler, bence bütünüyle anlaşılmaz ... düşünmeyen şeylerin onları algılayan usların ya da düşünen şeylerin dışında herhangi bir varlıklarının olması da olanaksızdır.*”²⁹⁸ Düşünmeyen şeyler, düşünen şeyler tarafından algılanmadıkça onların bir mevcudiyetinden bahsetmez olanaksızdır.

Berkeley, insan bilgisini ideaların bilgisi ve tinlerin bilgisi olmak üzere iki gruba ayırır. İdeaların bilgisi, biri düşünülür diğeri de gerçek şeyleri temsil eder. Buradaki gerçek şeylerin us olmadan var olduğunu kabul etmek, çok tehlikeli yanımlara düşmektir Berkeley için. Kuşkuculuğun temeli tam da bu noktada yatmaktadır.²⁹⁹ Bu konuda Berkeley şunları ifade eder: “...Onlar us olmadan var olan şeyleri ya da ilk örnekleri gösteren işaretler ya da imgeler olarak görülürlerse bütünüyle kuşkuculuğa sürükleniriz. Biz şeylerin gerçek niteliklerini değil; ancak görünümlerini görürüz. Bir şeyin yer kaplamasının, biçiminin ya da deviniminin, gerçekten, saltık olarak ya da kendinde ne olduğunu bilebilmek bizim için

²⁹⁷ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 44-46.

²⁹⁸ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 47.

²⁹⁹ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 122.

olanaksızdır. Onları ancak duyularımızla ilişkisi oranında ya da duyularımızla ilişkisinde biliriz.”³⁰⁰

Berkeley, idelerle sözcükler arasında bir bağ kurar. İdeler, sözcüklerin yerini tutar. Ancak sözcüklerin yerini tutmayan ideler, saçmalıklara ve ne olduğu belli olmayan konuşmalara sebep olur. Konuşmanın anlamlı olabilmesi için sözcükler belli bir ideye karşılık gelmelidir. Bunun için Berkeley, kendisini kendi ideleriyle sınırlama yoluna gider. Bundan dolayı da soyut idelerin var oluşunu reddeder. Onun buradaki hedefi Locke’tur. Çünkü, Locke, tikel idelerden genel idelere ulaşmayı soyutlama yeteneği ile açıklıyordu. Berkeley, soyut ideler oluşturmanın hem gerekli olmadığını hem de mümkün olmadığını savunur.³⁰¹

Sözcüklerin insanları yanlış yönlendirmelerini önlemek amacıyla “*Yapmamız gereken yalnızca sözcüklerin perdesini kaldırmak, bilginin en saf ağacını tutmak; bu ağacın meyvesi yetkindir, elimizin erişebileceği yerdedir.”³⁰²* Bilgiye ulaşmak için: “*Bilginin ilk ilkelerini sözcüklerin yol açtığı sıkıntıdan, sözcüklerin yarattığı yanılsamadan temizlemeye özen göstermedikçe onlar üzerine hiçbir sonucu olmayan sonsuz sayıda akıl yürütme yapabilir, sonuçlardan sonuçlar çıkarabiliriz; ancak daha bilge olamayız.”³⁰³* diyerek öncelikle sözcüklerin doğru kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tanrı, insana ‘bilgi’ yi yerleştirdikten sonra, insanın ‘bilgi’ ye ulaşamayacağı bir atmosferde ‘bilgi’ yi görmesi Berkeley’e göre çok tuhaftır. Ayrıca Tanrı’nın da bu tür bir saçmalığı istemesi düşünülemez. Bazı filozoflar gerçek bilgiye giden yolu bazı spekülasyonlarla tıkaşmışlardır.³⁰⁴ Berkeley, Platon ve Platon taraftarlarını bu düşünce ile üstü kapalı olarak eleştirmiştir; idealar alemine ulaşmanın zorluğunun çok da mantıklı olmadığını dile getirmeye çalışmıştır. Çünkü Berkeley’e göre bilgiye –tıpkı Descartes’ta olduğu gibi- açık ve seçik olarak ya da net ve şeffaf olarak erişilmelidir.

³⁰⁰ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 123.

³⁰¹ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 349-350.

³⁰² Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 41.

³⁰³ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 41-42.

³⁰⁴ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 117.

Berkeley, bazı noktalarda insanların yanıldığını nasıl açıklamaktadır? Daha doğrusu yanılmalarımızın sebebi nedir? Berkeley'e göre gerçeklik ile deneyimlerimiz birbiri ile çelişmez. Suyun içinde bir kürek gördüğümüz zaman kürek kırıkmiş gibi görünebilir. Bu probleme realist olan Locke'un cevabı şöyle olur: Kürek gerçekte düzdür, ancak suyun içinde kırık görünür. Berkeley için durum biraz farklıdır. Berkeley için kırık bir kürek düşüncesine sahibiz, ancak, suya uzanıp küreğe dokunduğumuz zaman küreğin kırık olmadığını fark ederiz.³⁰⁵ Bu konuyu, Berkeley tam olarak izah edemez. Berkeley'in bu problematik üzerine olan açıklamaları bir tezatlık taşır.

Berkeley, John Locke ile üç noktada kesişir. Birincisi, idelerimize neden olan her şey idelerimizden veya kendi zihin içeriklerimizden oluşur. İkincisi, idelerimiz doğuştan gelmez, bütün ideler algısal deneyimden meydana gelir. Üçüncü olarak, bütün bilgiler, deneyim yoluyla kazanılan idelerden oluşmak durumundadır.³⁰⁶ Bu üç hususta Berkeley, Locke'u takip etmiştir.

Berkeley, zorunlu sebep-sonuç ilişkisini kabul etmez. Çünkü, doğanın yaratıcısı olan aşkın Ruh ya da Tanrı, evrenin olağan akışına müdahale edebilir. Berkeley'e göre bu tarz müdahaleler sonucu oluşan olağandışı şeylere mucize adı verilir. Mucizeler, Tanrı'nın sonsuz bilgisi ve gücünün bir göstergesidir.³⁰⁷ Bunun için her zaman aynı nedenler aynı sonuçları vermeyebilir.

Berkeley'e göre bilimin bize gösterdiği nedensellik anlayışı problemlidir. Örneğin; ateş mumu eritir, dediğimiz zaman buradaki mumun erimesine sebep olan şey ateş değildir. Erime, yalnızca sıcak denen şeye eşlik eder. Bunun için nedensellik bize bir şey göstermez. Sahip olduğumuz bütün bilgiler bizim tek tek elde ettiğimiz deneyimlerimizin bilgisidir ya da toplamıdır.³⁰⁸ Platon'un deyişiyle fenomenler dünyası ya da duyulur dünya bize nedenselliği göstermediği gibi bir tözün var olduğunu da göstermez.

³⁰⁵ Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 140-141.

³⁰⁶ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 348.

³⁰⁷ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 111.

³⁰⁸ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 74.

Berkeley ve Hume'dan çok önce Sextus Empiricus ve Gazali, kozaliteye ya da nedenselliğe, psikolojik bir genelleme olarak bakmıştır. Bu nedensellik ilişkisini 'biraradalık' ve 'ardışıklık' olarak değerlendirmişlerdir. Bu tarihi birikim üzerine Berkeley ve Hume 'idealar teorisi' çerçevesinde kendi anlayışlarını öne sürmüşlerdir.³⁰⁹ Berkeley'e göre "...her şeyi bilen, kuşatan ve zihinlerimizde belirli bir tarzda sergileyen; bizim tarafımızdan doğa kanunları diye adlandırılıp; bu kanunları bir düzene sokup kurala bağlayan zaman üstü, aşkın, ezeli ve ebedi bir Zihin (Mind) olmalıdır."³¹⁰ Berkeley, nedenselliğin düzenli ardışıklıktan kaynaklandığını düşünmez. Nedensellik konusunda gerçek neden etkin tinlerdir.³¹¹ Emprik yollarla elde edilen idelerin anlamlandırılması, düzenlenmesi için aşkın olan bir şeye ihtiyaç vardır. Bu da sonsuz ruhtur.

2.2.6. Tanrı'nın Bilgisi

Berkeley'e göre filozofların akıl ve ruhtan ayrı olarak faal bir sebep aramaları boşunadır. Filozofların ereksel nedeni kullanırken Tanrı'yı göz önünde tutmaları ve ön plana almaları filozoflara yaraşır bir harekettir yine Berkeley'e göre. Bu yöntemle pekala insanlara yararlı olan şeyler çıkartılabilir. Hatta doğanın genel yasaları da ortaya çıkartılabilir. Çıkarılan bu bilgilerden tümdengelim yoluyla daha farklı bilgiler oluşturulabilir. Bu bilgilerden de genel kurallar meydana getirilebilir.³¹²

Berkeley'in spiritüalist anlayışına göre tasarımların bir nedeni olmalıdır. Bu neden maddi olamayacağı için manevi bir şeydir. Bu, sonsuz ruhtur, Tanrı'dır.³¹³ Tanrı'nın tasarımlarına uygun olanlar doğru tasarımlardır.³¹⁴ Tanrı sonsuzdur, yanılmaz.

Berkeley'e göre zihindeki ideler ortalama bir insanın düşündüğü gibi ise ve bunlar keyfi olarak oluşturulmamış ise bunlara sebep olan şey Tanrı'dır.³¹⁵ Berkeley,

³⁰⁹ Açıkoğ, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 69.

³¹⁰ Açıkoğ, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 70.

³¹¹ Copleston, *Felsefe Tarihi (Berkeley-Hume)*, s. 57.

³¹² Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 142-143.

³¹³ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 305.

³¹⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 305.

³¹⁵ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 359.

düşüncelerimizdeki var oluşun sürekliliğini Tanrı ile açıklar. Nesnelerin düşüncelerimizde var oluşunun sebebi, Tanrı'nın onları sürekli algılamasındandır.

Berkeley “ *Olmak ilkesinin algılanmak anlamına gelişinin algılayacak birini ima ettiğini düşünüyordu. Algı kavramı zorunlu olarak özne (ruh) kavramıyla bağlantılıdır. Algılayacak biri olmalıdır. Bu özne için var olmanın algılamak anlamına geldiği doğrudur; esse algılama ile eşdeğerdir. İşte burası insan bilincinin, öznenin sahneye çıktığı yerdir. Fakat, tüm gerçekliği kapsayan bir başka bilinç daha vardır, Berkeley'e göre, algılanabilen her şeyi daima algılayan bir bilinç. Bu Tanrı'dır. Öyleyse Tanrı her şeye güç verendir. Şu halde, esse percipiye eşittir: Her şey Tanrı tarafından algılandığı müddetçe var olur.*³¹⁶ Buna göre algılanmak, önce Tanrı tarafından algılanma özelliği taşımaktadır.

Şeylerin varlığı Tanrı'nın varlığına bağlı olup doğadaki şeylerin düzenliliğinin sebebi Tanrı'dır.³¹⁷ Bu durumda nihai hakikat maddesel değil, tinseldir, ruhsaldır. Dolayısıyla nihai hakikat Tanrı'dır. Fenomenler algılanmadığında da onların var olmaya devam etmesi Tanrı'nın onları devamlı ya da sürekli algılamasıyla izah edilebilir.³¹⁸ Berkeley maddenin yerine Tanrı'yı yerleştirir. Töz, her şeyin sebebinin altında yatan nihai sebep, son halka ya da daha doğrusu ilk neden olduğuna göre, Berkeley'de tözün Tanrı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nesnelerin sürekli var olması ya da sürekli algılanması, Tanrı onları devamlı algıladığı içindir.

Berkeley bu konuda şunu söyler: “...*Duyulur şeyler gerçekten vardırırlar ve gerçekten var olduklarına göre, zorunlu olarak, sonsuz bir zihin tarafından algılanmaktadır: öyleyse sonsuz bir zihin, ya da Tanrı vardır...*”³¹⁹ Evrensel anlamda düzeni sağlayan ve bu insanlara bu düzeni anlama yetisi veren özel bir varlık mevcuttur. Bu özel varlık Tanrı'dır. İnsanların eylemde bulunmaları ve hayatlarını yönlendirmeleri bu özel varlığın ilkelerine göre gerçekleştirilir.³²⁰ Berkeley evrendeki

³¹⁶ Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (çev: Emrah Akbaş, Şule Mutlu), 3. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, s. 296.

³¹⁷ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 75.

³¹⁸ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 76.

³¹⁹ Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, s. 67.

³²⁰ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 110-111.

süreci ya da işleyişi, Tanrısal olarak bu şekilde izah eder. Tanrı'nın algısı her şeyin üstündedir. Duyulur şeyler var ise, ki var, onlar varlığını Tanrı'ya borçludur.

Algılanan her şey Tanrı'nın bir işareti ya da sonucudur.³²¹ Berkeley'e göre düşünen birinin Tanrı'nın varlığını apaçık olarak görmemesi diye bir şey söz konusu olamaz. Çünkü biz O'nda yaşıyoruz, O'nda deviniriz. Hatta varlığımız O'ndadır.³²² Tanrı'nın var oluşu insanın var oluşuna göre daha açık olarak algılanır.³²³ Düşünen birinin Tanrı'nın varlığını görmemesi mümkün değildir.

Tanrı'nın varlığını göremeyen, hissedemeyenler için Berkeley şunları söyler: *“Tanrıtanımazlığı ya da Maniheizmi destekleyen birinin bulunması, yalnızca dikkat ya da kavrayış eksikliğindendir.”*³²⁴ *“Hristiyan ülkelerde yaşayan sürüyle aylak ya da işi gücü olan insanın yalnızca miskin, korkunç bir aldırışsızlık yüzünden tanrıtanımazlığın batağına gömülmesi korkunç bir şeydir.”*³²⁵ Dolayısıyla Berkeley ateizme karşı hiç hayat hakkı tanımayarak, ateist olanların dikkatinden, kavrayışından hatta zekasından şüphe etmeye başlar.

Berkeley'in sisteminde Tanrı'nın önemini kavramak demek, onun tüm felsefesini anlamak demektir. Ortaya koyduğu fikirler ve yürüttüğü çalışmalar dini bir amaç uğruna oldukça iyi kurgulanmıştır. Geleneksel din alimlerine göre onu farklı kılan şey, ucu bucağı görünmeyen Tanrı kanıtlamalarına girmemiş olmasıdır. Yalnızca gerekliliğe dayanan bir Tanrı anlayışı ortaya koymuştur *İlkeler ve Diyaloglar*'da. Yani sisteminde bir amaç ve düzene dayanan bir Tanrı anlayışı vardır. Bir teoloji kitabı gibi belli ya da gerekli argümanlar bir araya getirilmemiştir. Sadece belli sonuçlar üzerinden bir Tanrı anlayışı inşa edilmiştir.³²⁶

Berkeley din kökenli bir ahlak anlayışı savunduğu için onun ahlak anlayışı ile din anlayışı doğrudan birbiri ile ilişkilidir. Bunun için Tanrı inancının olmadığı

³²¹ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 185.

³²² Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 185.

³²³ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 183.

³²⁴ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 190.

³²⁵ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 191.

³²⁶ Şekerci, “İdealist Bir İmmateryalist Olarak George Berkeley”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 256.

toplumlarda ahlaki sarsıntılar meydana geleceğini düşünmektedir. Kendi yaşadığı dönemdeki sarsıntıların sebepleri olarak rasyonalizmi, kartezyen düşünceyi, Locke ile süregelen modernleşme sürecindeki tabiat algısını görür. Ona göre bu sebepler insanı Tanrı ile insanlık arasındaki ikilemde bırakır. Bu ise Tanrı anlayışını zedeler ve ateist fikirlerin yaygınlaşmasına neden olur. Ve dolayısıyla da ahlaki düzen ve ilkelerin temelleri sarsılır. Berkeley'e göre insanların dine karşı tarafsız ya da kayıtsız kalması dikkat ve kavrayış eksikliğinden kaynaklanır.³²⁷ Düşünen, algılayan, aklını kullanan herkes Tanrı'nın varlığını ve O'nun yarattığı düzeni, işleyişi ve devamlılığı görür.

³²⁷ Şekerci, “İdealist Bir İmmateryalist Olarak George Berkeley”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 260.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DAVID HUME'UN BİLGİ ANLAYIŞI

Üçüncü bölüm iki ana kısma ayrılmıştır. Birinci kısım Hume'un Hayatından Önemli Kesitler ve Eserleri'dir. Çok ayrıntıya girilmeden bizim için önemli olan hayatından bilinmesi gerekenler verildikten sonra konumuz için önemli olan eserlerinden bahsedilmiştir. İkinci ana kısım ise: David Hume'un Bilgi Anlayışı'dır. Bu kısım ise dört alt başlığa indirgenerek tartışılmıştır. Bunlar: İdeler ve İzlenimler, Tasarım Çeşitleri ve Birbirleriyle İlişkisi, Nedensellik, Tanrı'nın ve Dinin Bilgisi'dir.

3.1. Hume'un Hayatından Önemli Kesitler ve Eserleri

David Hume 1711-1776 yılları arasında yaşamış önemli filozoflardan biridir. Eserlerini İngilizce yazmıştır. Ancak kendisi bir İngiliz değil İskoç'tur. Alman aydınlanmasında nasıl ki Kant zirvede yer alıyorsa, İskoç aydınlanmasında da David Hume zirvede yer alır. Locke'un başlattığı İngiliz aydınlanmasının en büyük temsilcisi olan David Hume, 1711'de Edinsburg'da orta halli bir çiftlik sahibinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İskoçyalı düşünür, babasını çok küçük yaşta kaybettiği için kendisini annesi yetiştirmiştir. Ailesi hukuk okumasını istemiş, ancak o, tarih, felsefe ve edebiyatla ilgilenmiştir. 12 yaşında Edingburg Üniversitesi'ne girmiştir. Klasik diller ve felsefe eğitimi aldıktan sonra 15 yaşında okulu bitirmiştir. 1729 yılında fazla okumaktan kaynaklanan bir ruhsal bunalım geçirmiştir. *“Hume, dört yıl süren bunalımların eksik olmadığı bir hastalığa tutulunca kendini felsefeye daha çok vermiştir. Sadece sınıksız bir disiplinle sağlığını yeniden elde eder. Onun tedavisinden biri de, kendini günde birkaç saat felsefi teemmüllere adanmasıdır.”*³²⁸

Hume felsefe tarihinin en önemli olduğu kadar en çekici simalarından biridir. Yıllarca yaşadığı Fransa'da “Lo bon David”, doğduğu yer olan Edinburg'da “Aziz David” olarak bilinir. Yaşamını geçirdiği Edinsburg'daki sokağın adı St. David Street'tir. En iyi eserlerinden bazılarını daha çok gençken yazmıştır. Daha 18 yaşındayken *İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme* adlı büyük ve ihtilal yaratan ünlü

³²⁸ Wilhelm Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, (çev: Sedat Umran), 5. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 206.

kitabını kaleme almıştır. Kitap ilk yayınlandığı zamanlarda pek ilgi görmemiş hatta anlaşılammıştır. Kendi deyimiyle kitap adeta ölü doğmuştur. Bu nedenle o, yaklaşık 30 yaşlarında kitabı daha anlaşılır ve çekici hale getirebilmek için, kitabını yeniden kaleme almıştır. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* ve *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserler kaleme almıştır.

Treatise olarak bildiğimiz *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eseri Hume'un bütün felsefesinin özünü barındırdığından, akademik anlamda yaşamı boyunca Hume'un başına dert açmış bir eseridir. Hume, ana eserini anlamak isteyenler için Malebranche'ın *Hakikatin Araştırılması* adlı eserini okumalarını istemiştir. Hume'un bu ana eserinin ilk üç bölümünü Descartes'ın eğitim gördüğü Cizvit Koleji'nin kütüphanesinde yazmış, ardından İngiltere'ye dönerek kitabını tamamlamıştır. 1739-1740 yıllarında kitabı yayınlamıştır. Bu kitabı yüzünden bazı çevrelerce dinsizlikle suçlanmıştır. 1744'te Edinsburg Üniversitesi'ndeki ahlak felsefesi kürsüsüne başvurmuş, ancak bu kitabı gerekçe gösterilerek dinsizlikle suçlanıp başvurusu kabul edilmemiştir. Bu olay üzerine zedelenen itibarını yeniden kazanmak amacıyla etliye sütlüye karışmadan *Ahlak ve Siyaset Üstüne Denemeler* adlı kitabını 1741-1742 yıllarında yayınlamıştır. 1751'de yayınladığı *Ahlak İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma* adlı yapıtıyla hak ettiği ilgiyi görmüştür.

Hume, profesör olmak istediği üniversitede, din konusundaki düşünceleri nedeniyle akademik camiaya kabul edilmemiş ve o da kütüphane görevlisi olarak çalışmıştır aynı üniversitede ve yaşadığı sürece onun değeri anlaşılammıştır.³²⁹

Kırk yaşlarında *İngiltere Tarihi*'ni yazmıştır. *Büyük Britanya Tarihi* adı da verilir. Bu eseri yüz yıl boyunca standart bir kitap haline getirilmiştir. Bu eser, hemen hemen yüz yıl boyunca en çok okunan kitaplar arasına girmeyi başarmıştır. Bazı kitaplarda kendisinin tarihçi David Hume olarak anılmasının sebebi budur. Hayattayken bir iktisatçı ve denemeci olarak ünlenmiştir. İktisat biliminin kurucularından sayılan Adam Smith'in en yakın dostları arasındadır. Kendisi de para üstüne bazı özgün kuramlar geliştirmiştir. Hume'un, çağının entelektüellerinden

³²⁹ Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 164.

Adam Smith, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau ile arkadaşlıkları vardır. Ancak 1776'daki ölümünden sonra bir filozof olarak ün kazanmıştır. Tanrı'nın varlığıyla ilgili en çok rağbet gören ve gizli gizli çalıştığı eseri olan *Din Üstüne* adlı kitabı ölümünden üç yıl sonra 1779 yılında yayınlanmıştır. Bazıları Hume'un bu kitabını başyapıt olarak kabul etmiştir.

Doğal Din Üstüne Diyaloglar adlı eserinde Hume din felsefesi adına önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Bu eserinde teologların dini açıklarken felsefeyi kendi amaçlarına uydurmak için kullandıklarını iddia etmiştir. Felsefeyi, dini rasyonel temellere oturtmak için kullandıklarını savunur. Hume, inançsal konuların akılla temellendirilemeyeceğini düşünür.³³⁰

David Hume 1767'de Londra'da bakan yardımcılığı gibi önemli bir göreve getirilmiştir. 1769'da doğduğu kente giden Hume, orada 1776 yılında yaşama veda etmiştir. O, bağırsak hastalığı yüzünden ölmek üzereyken bile dostlarını her zamanki neşesi ve güler yüzlülüğü ile karşılamıştır. Hume öldüğünde mezarının başında kendini şöyle anlatan bir yazı vardır: “*Yumuşak huylu, doğasına egemen, açık, sosyal, neşeli, dostluğa kendini adamaya yetenekli, düşmanlık karşısında soğukkanlı ve bütün duygusal tepkilerinde ılımlı bir insandım. Sonsuz üne karşı, sevgim, benim bütün yaşamıma yön vermiştir. Bu sırada sık sık düştüğüm mutsuzluklarda bile, mizacım bozulmamış ve kendime olan inancım hiç kaybolmamıştır.*”³³¹

3.2. David Hume'un Bilgi Anlayışı

David Hume'un Bilgi Anlayışı isimli ikinci ana kısımda Hume'un bilgi öğretisini daha kolay anlayabilmek ve tartışabilmek adına sistematik bir sıra takip edilmiştir. Hiç kuşku yok ki, Hume, felsefesini ideler ve izlenimler ayrımından yola çıkarak meydana getirmiştir. Biz de bu hiyerarşiye uyarak bu bölüme İdeler ve İzlenimler alt başlığı ile başlamayı uygun gördük. Bu bölüm toplamda dört alt başlığa ayrılmıştır.

³³⁰ Ali Taşkın, “David Hume”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 284.

³³¹ Aydın, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, s. 159.

3.2.1. İdeler ve İzlenimler

David Hume, zihnın tüm içeriklerini oluşturan materyallere algı adını verir. Algıların iki formu vardır: İzlenimler ve ideler. İde, izlenimin bir kopyasıdır. İde ile izlenim arasında derece farkı vardır. Örneğin bedende bir acının hissedilmesi bir izlenim, bu acının ya da duyumun hatırası ise idedir.³³² Duyumlarımız yoluyla elde edilen zihindeki ilk görüntü izlenimdir. İdelerin olabilmesi için öncelikle izlenimin var olması gerekmektedir. Dolayısıyla, izlenimler olmadan ideler var olamaz. John Locke ve Berkeley gibi emprist olan David Hume için de doğuştan ideler söz konusu değildir. Doğuştan idelerin olabilmesi için öncelikle izlenimin olması gerekir. Yeni doğan bir insanın zihninde izlenimler hemen oluşamayacağından, o insanın zihni boş bir levha gibidir. Locke'un ifadesiyle Tabula Rasa'dır.

Hume bilgiden kesin olanın bilgisini anlar ve bilgiyi "olasılığın" karşısında konumlandırır. Bilgi üç şekilde sınırlanabilir. Bunlar duyu izlenimleri, duyu yoluyla algılanan nitelikler arasındaki ilgili "sezgiler" ve belirli ide ilişkileridir.³³³ Hume bilginin sınırlarını gösterdikten sonra bilgi görüşünü geliştirmek için ideler teorisini oluşturur. İdeler teorisi, onun terminolojisinde algılar teorisine karşılık gelir. O, öncelikle canlı ve güçlü olan algılardan söz eder. Bunlar bir anda soğukluk nedeniyle titreme, bir nesneyi duyumlama, kızgınlık hissetme gibi algı örnekleridir. Ayrıca Hume ikinci türden algılardan da bahseder. Örneğin bizim üşümek veya titremek dışında, üşümeyle ilgili düşünceler oluşturabileceğimiz zamanlar olur. Bu tarz ikinci türden algılara Hume ideler adını verir.

*"İnsan zihninin bütün algıları, benim ideler ve izlenimler adını vereceğim, iki türe ayrılır."*³³⁴ Diyen Hume, ideler derken düşünceleri veya zihin içeriklerini, izlenimler derken de duyu deneyimlerini veya algı içeriklerini kast eder. Bu durumda benim tahayyül etmek gibi zihinsel işlemlerim ideleri, benim bir şeyi görmem, işitmem gibi duyulma faaliyetlerim ise izlenimleri temsil eder. İkisi arasındaki en önemli farklılık, bir güç ve canlılık farklılığıdır. İzlenimler daha güçlü ve canlı iken, ideler

³³² Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 82-83.

³³³ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 60-61.

³³⁴ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1997, s. 61.

soluk ve daha az canlıdır.³³⁵ İdelerimiz, canlı izlenimlerimizin soluklaşmış halleridir. Kökü izlenimlerimizde olmayan hiçbir idemiz olamaz.³³⁶ Başka bir deyişle bizim bütün idelerimizin kaynağında izlenimlerimiz bulunur. İzlenimlere niçin izlenimler dediğini Hume şu şekilde açıklar: “...Bütün zihin algılarını, güçlülük ya da canlılıklarına göre, iki sınıf ya da türe ayırabiliriz. Daha az güçlü ve canlı olanlar genellikle düşünceler ya da idealar diye adlandırılır. Öteki tür için bizim dilimizde ve birçok başka dilde hazır bir ad yok; çünkü sanırım bunları, felsefi amaçlar dışında, genel bir terim ya da ad altında toplama gerekliliği duyulmamıştır. Bundan dolayı, biz biraz serbest davranalım ve bunlara, kelimeyi genel kullanımından biraz farklı bir anlamda kullanarak, izlenimler diyelim.”³³⁷

Hume’a göre insan zihninin tüm algıları izlenim ve tasarım ya da izlenim ve ideler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ikisi arasındaki en önemli fark güçlülük ve canlılık derecesinden kaynaklanmaktadır. İlk olarak izlenim zihnimize çok etkili bir şekilde girer. İdeler veya tasarımlar ise izlenimlerden elde edilenlerin soluk işaretleridir. İzlenim ve ide arasındaki fark duyumlama ve düşünme arasındaki fark ile aynıdır. Tasarımlar ve izlenimler bazen birbirine yaklaşırsa da bunlar tamamen birbirinden farklıdır.³³⁸ Tasarımlar izlenimlerin temsilini ifade eder.

Bir şeyler düşünüldüğü zaman bu düşünülen şeyler üzerindeki zihinsel faaliyet ya da işlemlere ide adını verir Hume. İzlenimler ise görülen, işitilen vs. şeylerin algılama faaliyeti olarak anlaşılmaktadır. İdeler ve izlenimler arasında güç ve canlılık farkı her zaman vurgulanması gereken en önemli noktadır. İdeler, izlenimlerden biraz daha soğuk, biraz daha az canlı ve biraz daha az güçlüdür. İdeler, izlenimlerle sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla ideler izlenimlere bağlı durumdadır. Hume, basit-kompleks ayrımını hem idelere hem de izlenimlere uygular. Buna göre basit ideler bölünemeyen idelerdir. Örnek olarak elmanın tadı, kokusu, rengi verilebilir. Bu tarz basit idelerden kompleks idelere zihin birtakım işlemler sonucu yükselebilir.

³³⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 61.

³³⁶ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 307.

³³⁷ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (çev: Oruç Aruoba), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 13-14.

³³⁸ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 17.

İzlenimlerin meydana gelişinde zihin pasif ve alıcı durumdadır. Ancak basit idelerden kompleks idelere geçiş yaparken zihin aktif bir rol oynar.³³⁹ Dolayısıyla Hume ideler ve izlenimler ayrımını basit ve kompleks ayrımıyla destekler. Kompleks idelerde zihin, yaratıcı bir etkiye sahiptir.

3.2.2. Tasarım Çeşitleri ve Birbirleriyle İlişkisi

Hume, tasarım-izlenim konusunu daha da açıklığa kavuşturmak için bunların hangisinin etki, hangisinin neden olduğunu ya da hangisinin önce hangisinin sonra gerçekleştiğini göstermeye çalışır. Örneğin bir çocuğa bazı tasarım ya da ideleri vermek için nesneler sunulmaz. Çünkü öncelikle düşünülen bir şeyden bir renk ya da bir nesne algılanmaz izlenim olmadan. Dolayısıyla tasarımlar izlenimlerin nedeni değildir. İzlenimler, tasarımların nedenidir.³⁴⁰ Bir nesne ya da soyut bir şey hakkında tasarımda bulunulabilmesi için öncelikle izlenim olması gerekmektedir. Çünkü tasarımlar izlenimlerin adeta birer gölgesi gibidir. Bunun için izlenim olmadan tasarıma ya da ideye sahip olmak mümkün değildir; böyle bir şey düşünülemez. Kendi ifadeleriyle: “*Her yalın tasarımın kendisine benzeyen bir yalın izlenimi ve her yalın izlenimin onu karşılayan bir yalın tasarımı vardır; kural burada istisnasız işler. Karanlıkta oluşturduğumuz kırmızı tasarımı ile gün ışığında gözümüze vuran kırmızı izleniminin doğalarında bir fark yoktur; yalnızca şiddetleri farklıdır.*”³⁴¹ Yalın tasarımlar ilk ortaya çıktıklarında temsil ettikleri yalın izlenimlerden oluşur.³⁴² İzlenimlerle tasarımlar birbiriyle etkileşimli şekilde hareket eder. Kısaca izlenimler duyu verileriyle elde edilen verilerdir.

Yalın tasarımların her zaman izlenimlerden sonra çıkmayacağına dair birkaç istisna söz konusudur. Örneğin uzun yıllarca görme yetisini kullanan bir adamın mavi rengini hiç görmediğini, hiç tanımadığını tahayyül edelim. Bu kişi mavinin hiçbir tonunu bilemeyecektir. Peki bu kişi bu imgeleminin eksikliğini giderebilir mi? Yani tasarımını kendisi oluşturabilir mi? Hume bunun mümkün olduğunu düşünür.³⁴³ Bu

³³⁹ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 345-346.

³⁴⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 19.

³⁴¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 18.

³⁴² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 19.

³⁴³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 20.

kişi mavi tasarımını kendi imkanları ile oluşturabilir. Hume’a göre insanların büyük bir kısmı bu görüşü kabul eder.

İzlenimler, iç duyum izlenimleri ve dış duyum izlenimleri olmak üzere ikiye ayrılır. Dış duyum izlenimleri önce ruhta ortaya çıkar. İç duyum izlenimleri ise dış duyum izlenimlerinin ardıdır ve dış duyumdan türer. Dış duyumların incelenmesi, araştırılması işi ahlak felsefecilerinden çok anatomistlerin ve doğa felsefecilerinin işidir. Dış duyum izlenimlerinden elde edilen zevk ve acı tasarımları ruha yöneldiğinde bu tasarımların yerini arzu ve tiksinti, ümit ve korku iç duyu izlenimi olarak kendine yer bulur.³⁴⁴

İzlenimleri meydana getiren melekelerin işlemleri herhangi bir sebeple engellenirse şayet, bu durumda hem izlenimler hem de tasarımlar yok olur, ananasın doğru tasarımının tadına bakmadan anlaşılamayacağı gibi.³⁴⁵

İzlenimin tasarıma dönüşmesi iki farklı yoldan mümkün olabilir. Bunlar: Bellek ve imgelemdir. Bellekte olan tasarımlar imgelemdekilere göre daha iri, daha güçlü, daha canlıdır. İzlenim ilk deneyiminde izlenim ile tasarım arasında bir şey olarak fark edilir. Ardından izlenim o ilk canlılığını yitirir ve yerini tasarıma bırakır. Tasarımla düzenleme ve değiştirme özgürlüğü ve hakkı imgelemedir.³⁴⁶

Hume, bellek ve düşünem için şunları söyler: “*Bellek tasarımları çok zayıflayıp etkisizleştikleri için, sıkça bunlardan şüpheye düşeriz; nitekim imge, bellekten geldiğini belli edecek ölçüde canlı renklerle resmedilmediğinde imgenin düşünemden mi yoksa bellekten mi geldiğini belirlemede güçlük çekeriz. Sanırım böyle bir olayı hatırlıyorum, der gibi, ama emin değilim. Aradan geçen onca zaman onu belleğimden neredeyse silmiş ve beni o şeyin düşünemim salt bir yaratısı olup olmadığı konusunda belirsizliğe sürüklemiştir.*”³⁴⁷

Akıl yürütmelerimizde izlenim ve tasarım söz konusu olmuş olmasaydı varılan sonuç uydurma olurdu. Akıl yürütmelerin tamamında zihne görülen, duyulan ya da

³⁴⁴ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 21.

³⁴⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 19.

³⁴⁶ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 21-22.

³⁴⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 70.

hatırlanan bir şeyin sunulmuş olması gerekir. Çünkü akıl yürütme bu işlemin sonunda gerçekleşir.³⁴⁸ İzlenimler ve onu takip eden tasarımlar olmadığı müddetçe akıl yürütmeler geçersiz olmaktadır.

Çıkarım ya da akıl yürütmeler tasarımların birliğine bağlıdır. Tasarımlar arasındaki birlik üç genel ilkeye ayrılır. Bunlar: Benzerlik, bitişiklik ve nedenselliktir. Bunlar neden-sonuç tasarımları ile birebir örtüşür ve bütün akıl yürütmelerimizin birer parçasıdır.³⁴⁹ “*Nedensellik, böylelikle, bitişiklik, ardışıklık ve sürekli birliktelik içeren felsefi bir ilişki olsa da, bir yere kadar yalnızca doğal bir ilişkidir ve üzerine akıl yürütebildiğimiz ya da kendisinden herhangi bir çıkarım yapabildiğimiz tasarımlarımız arasında bir birlik üretir.*”³⁵⁰

Üç ilişki arasından hata yapılmasına en yatkın olanı benzerlik ilişkisidir. Akıl yürütmelerde yapılan hataların çok büyük bölümü bu ilişkiden kaynaklanır. Benzerlik ilişkisinden sonra neden-sonuç ve bitişiklik ilkeleri de gerektiği gibi kullanılmazsa hataya sebebiyet verir.³⁵¹ Bunun için karmaşık tasarımlar oluşturulurken öncelikle benzerlik ilişkisini, daha sonra ise neden-sonuç ve bitişiklik benzerliklerini sağlam kurmak gerekir.

Hume, karmaşık tasarımları üçe ayırır. Bunlar: İlişkiler, kipler ve tözlerdir. İlişkileri de kendi içinde farklı bölümlere ayırır. Bunlar: Benzerlik ilişkisi, özdeşlik ilişkisi, zaman ve mekan ilişkileri, nicelik ilişkileri, nitelik ilişkileri, karşıtlık ilişkileri, neden-sonuç ilişkileri, farklılık ilişkileri. Bu ilişkiler sayesinde birden fazla olan tasarımlar düzenlenerek karmaşık tasarımlar haline getirilir. Tözler kısmına bakıldığında zaman Hume, töz tasarımının iç duyumdan mı yoksa dış duyumdan mı geldiğini sorar. Eğer töz tasarımı dış duyumdan geliyorsa ve eğer gözler tarafından algılanıyorsa, o halde onun bir rengi olması gerekir. Ya da kulak ile algılanıyorsa bir sesi, damakta algılanıyorsa bir tadı olması gerekir. Hiç kimsenin töz tasarımını bunlardan biri ile algıladığını düşünmez Hume. O halde töz tasarımı iç duyu izlenimlerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak iç duyu izlenimleri tutku ve duygulara dayanır. Bu

³⁴⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 72.

³⁴⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 74.

³⁵⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 75.

³⁵¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 55.

yüzden iç duyu izlenimi de tözü temsil edemez. O halde, töz tasarımını belirli niteliklerin toplamı olarak düşünmek gerekir. Töz tasarımı yalın tasarımların toplamıdır.³⁵²

Zihnin karmaşık tasarımları elde edebilmesi için birden çok tasarımı birleştirmesi ya da düzenlemesi gerekmektedir. Bu birleştirme işlemine Hume “çağrışım yasası” ya da “çağrışım mekanizması” adını verir. Bu, üç farklı şekilde gerçekleşebilir. Bunlar: Benzerlik, zamanda ya da yerde bitişiklik ve neden-sonuçtur. Benzerlik yasasına göre birbirine benzeyen tasarımların birleştirme işlemi kolay olur. Zamanda ya da yerde bitişiklik yasasına göre, nesneleri ya da tasarımları birleştirirken, onları bitişikmiş gibi, bütünmüş gibi düşünmek tasarımların kolay bir şekilde birleşmesini sağlar. Neden-sonuç yasasına göre ise nesneler ya da tasarımlar üzerinde neden-sonuç bağlantısı kurmak tasarımların rahatça birleşmesine imkan sağlar. Örneğin bütün kan bağları neden-sonuç ilişkisine dayalıdır. Aile ya da kişiler arasındaki uzaklık yakınlık birleştirici nedenlerin sayısına göre farklılık gösterir. Açıklanan çağrışım yasaları arasında en kapsamlı olan neden-sonuç ilişkisine bağlı olan birleşmedir. Bu çağrışım yasaları yalın tasarımlar arasında beraberliği ve bütünlüğü sağlar.³⁵³

Hume’a göre bilgilerimizde yanılmamızın sebebi, izlenimlerimizle idelerimizi birbirine sağlam bir şekilde bağlayamamamızdan kaynaklanmaktadır. İzlenimlere aykırı ideleri ya da idelere aykırı izlenimleri birbirine bağlamak yanılma sebebidir. İdelerle izlenimlerin birbirine karıştırılmasında asli gücü hayal gücü oynar. Bu ise birtakım yasalara bağlıdır. Buradan da Hume, çağrışım psikolojisine bağlanmaktadır ve çağrışım psikolojisini epistemolojisinin temeline koymaktadır. Hatta Hume, çağrışım psikolojisinin ana yasalarını bulduğunu düşünmektedir.³⁵⁴ Çağrışım mekanizmasını bilmek, doğaya ulaştıran yolu bilmek demektir.³⁵⁵ Çağrışım mekanizması sayesinde karmaşık tasarımlar oluşturulabilir.

³⁵² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 24-26.

³⁵³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 23-24.

³⁵⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 307-308.

³⁵⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 308.

Hume, tasarımların birbiri ile ilişkisini açıklarken, o, aynı zamanda felsefi ilişkileri de gün ışığına çıkartmaya çalışır. Ona göre yedi çeşit felsefi ilişki vardır. Bunlar: Benzerlik, özdeşlik, zaman ve yer ilişkileri, niceliksel oran, nitelik derecesi, karşıtlık, nedensellik. Bunlar tasarımlara bağlı olarak işler. Bunların arasından bilginin ve kesinliğin nesneleri olabilen dört tane felsefi ilişki vardır: Benzerlik, karşıtlık, nitelik derecesi, niceliksel oran. İki nesnenin birbirine karşı konumuna göre benzerlik ilişkisi, karşıtlık ilişkisi, niteliksel derece ilişkisi kurulur. Niceliksel ilişki ise sayı oranlarıdır ve bu ilişki hakkında yalnızca tahminde bulunulabilir. Akıl yürütmelerde kesinliği ve tam doğruluğu cebir ve aritmetik bilimleri verir. Cebir ve matematik sayesinde ilişkilerde ve akıl yürütmelerde hata payı sıfıra iner. Ancak geometri bilimi için aynı şeyleri söylemek oldukça zordur. Geometri ara sıra ya da nadiren yetkin ya da kesin olarak bu ilişkilere katkıda bulunur. Çünkü Hume’a göre uzamda kesin bir ölçü ya da eşitlik ölçüsü yoktur. Ayrıca geometri yalnızca görüntüden hareket ettiği için cebir ve matematik gibi her zaman kesinlik vermez. Bu durum geometrinin doğasında vardır.³⁵⁶

Felsefi ilişkiler içinde kalan üç ilişki özdeşlik, zaman ve mekan durumu ve nedenselliktir. Özdek, zaman ve yer ilişkileri duyuların alanının ilerisine gidemez. Nedensellik ilişkisi dediğimiz neden-sonuç bağlantısı duyu izleniminin ötesindedir. Bunun için Hume, nedensellik bağlantısını ayrıntılı olarak inceler. Nedensellik tasarımının nereden kaynaklandığını araştırır. Nedensellik tasarımı nesnelerin kendilerine özgü niteliklerinden değil de nesneler arasındaki bir ilişkiden türetilmiş olmalıdır. Nedensellik ilişkisinin temeli olarak bitişiklik ilişkisini görür Hume. Nedensellik ilişkisinin temeli olabilecek ikinci bir ilişki ise öncelik ilişkisidir.³⁵⁷ “*Bir cisimdeki hareket tepkisel olarak bir başka cisimdeki hareketin nedeni olarak görülür. Bu nesneleri en son dikkatle incelediğimiz zaman, yalnızca bir cismin diğerine yaklaştığını ve hareketinin diğerinin hareketini öncelediğini ama bunun herhangi bir duyulur aralık olmaksızın gerçekleştiğini görürüz.*”³⁵⁸ Dolayısıyla bitişiklik ve öncelik ilişkisi nedenselliğin temelidir.

³⁵⁶ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 59-61.

³⁵⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 62-64.

³⁵⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 64.

Tasarımlar arasındaki birlik genel olarak benzerlik, bitişiklik ve nedenselliğe göre belirlenir. Bunlar kendi içinde farklı kollara ayrılmasına rağmen, Hume, bunlar arasından en çok nedensellik üzerinde durmaktadır. Öyle ki, Hume'un felsefe tarihinde en çok bilinen özelliği nedenselliğe dair beyan etmiş olduğu fikirleridir, denilebilir.

3.2.3. Nedensellik

Nesnelerin bizi izlenimlerin ötesine taşıyabilecek tek bağlantı ya da ilişkisi neden-sonuç ilişkisidir. Çünkü çıkarsamaya dayandırılacak yegane ilişkidir bu.³⁵⁹ Hume nedensellik ilişkisinde zorunlu bağlantı üzerinde durur. İki önemli soru sorar. Birincisi: Niçin var oluşunun başlangıcı olan her şeyin aynı zamanda da nedeninin olması zorunluluğunu kabul ederiz? İkincisi: Niçin belli tikel nedenlerin zorunlu olarak belli tikel sonuçları ortaya çıkarması gerektiğine inanıyoruz ve yapılan bu çıkarsamalardaki inancın doğası nedir, nasıldır?³⁶⁰ Bu soruya cevap olarak Hume şunları söyler: “...*Var olmaya başlayan her şey bir var oluş nedenine sahip olmak zorundadır ifadesi felsefede genel bir ilkedir. Bu herhangi bir kanıt verilmeksizin ya da istenmeksizin genellikle tüm akıl yürütmelerde sorgusuz sualsiz kabul edilir.*”³⁶¹ Bir şeylerin nedenlerini aramanın felsefede genel bir ilke olduğu yorumunu yaptıktan sonra şunları ekler: “*Neden-sonuç ile ilgili yargılarımız alışkanlık ve deneyimden türetilir; bir nesnenin bir başkası ile birleştiğini görmeye alıştığımız zaman imgelemimiz düşünmeyi önceleyen ve onun tarafından engellenemeyen doğal bir geçiş yoluyla nedenden sonuca geçer.*”³⁶²

Hume'un nedensellik fikrine dair yaptığı belli bir sırada takip eden alışkanlığa yönelik, Weber *Felsefe Tarihi*'nde şunları yazar: “*Şu halde neden fikri yalnız başına bir izlenimden, tek bir şeyin algısından doğmuş değildir; o bizim birçok izlenimlerin ve birçok objelerin birbirlerini belli bir sırada takip ettiklerini görmek alışkanlığımızdan çıkmıştır. Deneyin bizi alıştırdığı bu bağlılık, önce gelen şeyden onu izlemek adetine olana hayal gücünü götüren bu alışılmış geçiş (transtision*

³⁵⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 72.

³⁶⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 64-65.

³⁶¹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 65.

³⁶² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 108.

habituelle), kuvvet, nedenin sonucunu meydana getirmesi (causa fion), zorunlu bağıllık fikrini meydana getirmekte kullandığımız tek duygu, tek izlenimdir.”³⁶³

Nedensellik ile zorunluluk arasında yakın bir bağlantı kuran Hume, zorunluluk hakkında şöyle der: “Zorunluluk tasarımı belli bir izlenimden doğar. Duyularımız tarafından iletilen ve o tasarımı ortaya çıkarabilen hiçbir izlenim yoktur; öyleyse zorunluluk tasarımı belirli bir iç izlenimden ya da iç duyum izleniminden türetilmiş olmalıdır. Bir nesneden her zaman ona eşlik edenin tasarımına geçme konusunda, alışkanlığın ürettiği yatkınlıktan başka, bu işle en ufak bir ilgisi olan hiçbir iç izlenim yoktur. Öyleyse zorunluluğun özü budur. Bütünü ele aldığımızda, zorunluluk zihinde olan bir şeydir, nesnelerde değil; ayrıca onun cisimlerdeki bir nitelik olarak görülen en uzak tasarımı oluşturmak bile bizim için olanaksızdır. Ya hiçbir zorunluluk tasarımı yoktur ya da zorunluluk düşünme yetisinin, deneyimlenmiş birliklerine göre, nedenlerden sonuçlara ve sonuçlardan nedenlere geçmesini sağlayan belirlenimden başka bir şey değildir.”³⁶⁴ Zorunluluk tasarımı dış duyum yoluyla elde edilemeyeceği için bu tasarım, iç duyumlar yoluyla elde edilir. Bu zorunluluk tasarımı nesneler ile alakalı olan bir durum değildir. Bu durum, zihnin kendi iç işlemleri vasıtasıyla oluşturulur.

Bir A olayının B olayına neden olduğunu söyleyebiliriz. Durumu daha yakından incelediğimiz zaman A olayının B olayının nedeni olmadığını, aksine, A olayının B olayı tarafından izlendiğini görürüz. Bunlar arasında nedensel bir bağ yoktur. Bir örnek verecek olursak ben ne zaman öksürürsem senin de hapsirdiğini farz edelim. Bu durumda benim öksürüklerim senin hapsirliklerinin nedeni olmayacaktır.³⁶⁵ O halde ‘neden’ kavramı mantıksal bir kavram değil, empirik bir kavramdır ve nedenselliği mantık yoluyla izah etmenin bir yolu yoktur.

Hume, nedenselliği dış dünyada bulamayacağımızı öne sürdükten sonra, nedenselliğin insan doğasıyla ilgili psikolojik bir olgu olduğunu öne sürer. Örneğin;

³⁶³ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (çev: H.Vehbi Eralp), 5. Basım, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 296.

³⁶⁴ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 120.

³⁶⁵ Byran Magee, *Büyük Filozoflar (Platon’dan Wittgenstein’a Batı Felsefesi)*, (çev: Ahmet Cevizci), 2. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 149.

A'nın B'ye neden olduğuna ya da A'nın B'nin ortaya çıkışına yol açtığına inanmak demek, A ile karşılaşınca onun B tarafından izleneceğini beklemek demektir. Deneyimimiz bizde bir bekleme alışkanlığı oluşturur. Zorunlu bağlantı idemiz, işte bu alışkanlığa dair bilincimizdir.³⁶⁶ İki bilardo topunun çarpışması ilk kez görüldüğünde, bu olaylardan birinin diğerine bağlı olduğu anlamı çıkarılamaz. Sadece bunların bir arada olduğu söylenebilir.³⁶⁷ Dolayısıyla Hume, zorunlu nedenselliği kabul etmez. Nedenselliğin insanın bekleme alışkanlığından kaynaklandığını öne sürmektedir.

David Hume günümüze kadar etkisini nedensellik görüşü sayesinde devam ettirebilmiştir. Nedensellik üzerine bir başka örnek verecek olursak; mesela anne ve babasının, oynaması için çocuğuna hep pamuktan yapılmış yumuşak oyuncaklar aldığını düşünelim. Bu çocuk, bu oyuncaklarını karyoladan düşürdüğü zaman, oyuncaklar işitilmesi oldukça güç bir sesle yere düşer. Bir gün amcası, yeğenine lastik bir top hediye eder. Bebek, topu dikkatli bir şekilde inceler, koklar hatta tadına bakar, topun yere düştükten sonra sıçrayacağını bilebilmesinin hiçbir yolu yoktur. Çünkü, bebeğin daha önceki oyuncaklarının, bebeklerinin, toplarının hepsi anne babasının pamuktan yapılmış oyuncaklarıydı. Bebek, oyuncakların yere düştüğü zaman zıplayacaklarını ya da sıçrayacaklarını deneyimlememiştir. Lastik topu hediye eden bebeğin amcası, top yere düştüğü zaman, topun sıçrayacağını bekleyecektir. Topun neden yere düştüğü amcasına sorulduğu zaman 'Yeğenim topu yere düşürdü.' şeklinde cevap verecektir. Daha somut bir biçimde ifade edecek olursak, 'Lastik toplar sıçrama gücüne sahiptir' ya da 'Bir topun yere düşüşüyle sıçrayışı arasında zorunlu bir bağlantı vardır.' şeklinde cevap verecektir. Hume, şu soruyu sorar: amca, daha önceden lastik bir topun yere düşüşünü ve ardından da sıçrayışını gözlemlemiş, deneyimlemiştir. Burada amca, yeğeninin görmediği bir şeyi görmüş değildir. Amcası, yalnızca aynı deneyimlerin peşi sıra art arda gelişini daha sık görmüştür. Öyleyse zorunlu bir bağ, nedensellik düşüncesi nereden gelmektedir? Hume buna bekleme alışkanlığı ya da alışkanlık şeklinde cevap verir. Deneyimlerimiz, bizde bir bekleme alışkanlığı meydana getirir.³⁶⁸ Hume buradan yola çıkarak zorunlu nedensellik ilkesini reddeder.

³⁶⁶ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 70.

³⁶⁷ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, s. 63.

³⁶⁸ Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, 2. Baskı, s. 149.

Nedenselliğin altında yatan nihai sebebin alışkanlıklarımız ya da bekleme alışkanlığı olduğunu iddia eder.

Duyumlarımızın bize bildirdiği ardışıklık ve bitişiklikler sayesinde yarın güneşin doğacağına inanırız. Ardışıklık ve bitişikliklerin sıklaşması sonucu bazı belli gelenek ve alışkanlıklarımız meydana gelir. Örneğin sürekli olarak geçmişte güneşin doğduğunu gözlemlediğimiz için gelecekte de güneşin doğacağına inanırız. Aynı şekilde geçmişte bilardo topuna vurulduğunda top hareket ettiği için, bundan sonra da bilardo topuna vurulduğunda ya da çarpıldığında onun hareket edeceğine inanırız.³⁶⁹

Hume'a göre tıpkı töz anlayışında olduğu gibi nedensellik de algılanamaz, sadece düşünülebilir. Bir sonuç da çıkarılamayacağı için tanıtlanması da mümkün değildir. Bunun için nedensellik ne doğrudan doğruya ne de dolaylı olarak bilinebilir.³⁷⁰ Bilinen her şey art arda gelen idelerin dizilişidir.³⁷¹ “...*Bir nedenin zorunluluğu için üretilmiş olan her tanıtılma bir aldatmaca ve safsatadır.*”³⁷² Hume, zorunlu nedenselliği iddia edenlerin argümanlarının yanlış ve saçma olduğunu iddia ederek, kendi öğretisini geliştirmeye çalışmıştır.

David Hume, zorunlu nedensellik bağlantısının psikolojik köklerini açıklar; nedensellik, bir şeyden sonra sürekli bir başka şeyin gelmesidir. Sonuç olarak Hume, nedensellik ilkesine karşılık gelen bir izlenimin olmadığını, sadece bireysel inanç ve alışkanlıklarımızın olduğuna inanır. Bu sonuca göre insan kendi zihninden kalkarak dış dünyanın bilgisini bilemez. Hatta dış dünyanın bilgisi yanında dış dünyanın varlığı da ortadan kalkmış olur. Bu anlamda Hume, kuşkuculuğa varan bir düşünmeye girmiş olur.³⁷³ Dolayısıyla Hume'un nedenselliğe ait görüşleri onu kuşkuculuğa itmiştir.

Hume, nedensellik ilkesinin psikolojik bir olgu olduğunu savunur. Olayların dizilişindeki sayısız durum bizde bir bekleme alışkanlığı yaratır. A'nın B'ye neden olduğu zihnimiz tarafından varsayılacak şekilde kurulmuştur. Bu tarz zorunlu bağlantı ideleri, alışkanlığa dair bilinçlerdir. Ancak insanlar yanlış ve hatalı çıkarımlar yaparak

³⁶⁹ Örsan K. Öymen, *Hume*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 67.

³⁷⁰ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 309.

³⁷¹ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 230.

³⁷² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 66.

³⁷³ Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, s. 187.

bu çıkarımlarını bütün her şeye geneller.³⁷⁴ Bu tarz yanlış çıkarımlardan yola çıkarak Hume, bilgiye sınırlama getirmek zorunda kalmıştır. Bu sınırlama Hume çatalı olarak bilinir.

Hume çatalı olarak bilinen anlayışa göre bilginin iki türü arasında ayrım yapılır. Bunlar; ide ilişkileriyle ilgili olan bilgiler ve olgu sorunlarıyla ilgili olan bilgilerdir. İde ilişkileriyle ilgili olan bilgiler, analitik olan apriori önermelerden meydana gelir. Bu önermeler zorunlu olan, apaçık ve kesin önermelerdir. Cebirin, aritmetiğin, totolojilerin bütün önermeleri bu tip bilgilerdir. Olgularla ilgili olan bilgiler ise empirik olan bilgilerdir. Bunun için de a posteriorik önermeler söz konusudur. Bu tarz bilgiler dünyaya dair bilgilerimizi arttırsalar bile, bu tarz bilgilerin apaçıklığı, kesinliği, zorunluluğu yoktur. Bu tip bilgilere ihtimali bilgi adı da verilir. Pozitif bilimlerden olan fizik, kimya, biyolojinin önermeleri olgu sorunlarıyla alakalı olan bilgilerdir. Hume, bu düşünceleri ile aydınlanmanın bilimci mantığına ters düşerek, bilimin temeline adeta dinamit koymuştur.³⁷⁵ Felsefe tarihinde ileriki dönemlerde çok tartışılacak olan Hume çatalındaki bilgi türlerinden biri olan idelerle ilgili olan bilgiler bize yeni bir bilgi vermez; analitiktir, olanı tekrarlar. Diğer bir bilgi türü olan olgu sorunlarıyla ilgili olan önermeler ise sentetik önermeler olduğu için olan bilgiyi tekrarlamaz ve yeni bir şey söyler.

Hume'un bu pozitivist ve empirik anlayışı, aydınlanma düşüncesinin temel çizgisine ve mantığına aykırıdır. bu anlamda bilimin temeline dinamit koyan Hume, bu düşünceleri ile pragmatik bir bilgi anlayışına kapı aralar.³⁷⁶ Hume böyle düşünerek bir nevi bilimin önünü tıkamıştır; bilimin önüne set çekmiştir. Çünkü bilim sadece a posteriori bilgilerimizle ilgilenmez. Bu anlamda Hume, soyut bilimleri çöpe atmış sayılmaktadır. Daha da önemlisi, Hume'un bu yaklaşımı metafiziğin ve dinin iddialarını geçersizleştirmektedir.

³⁷⁴ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 70.

³⁷⁵ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 72-73.

³⁷⁶ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 307.

3.2.4. Tanrı'nın ve Dinin Bilgisi

David Hume, din anlayışında dinin kaynağı ile ilgili açıklamalarda bulunur öncelikle. Ona göre insanların bilgisizliği antropomorfik eğilimlere kaymasından kaynaklanır. İnsanların bilgisizliğinin temelinde ölümle ilgili korkular vardır. Ona göre bilgisizlik azalmaya başladığı zaman, dinin insanlar üzerindeki etkisi ve gücü yavaş yavaş ortadan kalkacaktır.³⁷⁷ David Hume'un bu düşüncesi kendisinden neredeyse bir asır sonra yaşamış olan aynı zamanda da sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte'un üç hal yasasını hatırlatmaktadır. Onun son aşama olarak kabul ettiği pozitivist aşamasında da dinden uzaklaşma söz konusu idi. Auguste Comte için pozitivistin sahte peygamberi de denilir. Görüldüğü üzere pozitivistin düşünce tarihindeki yerine bakıldığında zaman David Hume'un öneminin büyük olduğu görülmektedir.

Hume, metafiziği eşyanın özünün sözde bilimi, hurafe ve çetrefil dil karması olan boş bilim olarak görür. Bunun insan zihninin özünü ciddi bir şekilde incelemek, tam bir analizini yapmak gerekir. İnsan zihninin soyut, aşkın konulara varmak amacıyla olmadığına inanmamız gerekir. Yanlış olan metafiziğe aldanmamak için, doğrusu üzerinde özenle çalışmak gerekir.³⁷⁸ Dolayısıyla Hume'a göre doğru yolu bulabilmek için aklın sınırlarını derinlemesine inceleyip analiz etmek gerekir. O, metafiziğin, duyu deneyimlerinde hiçbir karşılığı olmadığını bildiği için kabul etmeye yanaşmadığı gibi metafiziği boş bilim, hurafe olarak değerlendirir.

Hume'un kuşkuculuğu metafiziğe karşıdır. Metafizik ona göre, müdrikemizin kesinlikle nüfuz edemediği konulara vakıf olmaya çalışan batıl inancın uydurma hayalleridir. Bu tip felsefenin maskesi düşürülmelidir. Hume şöyle der: "Biz kitapları bir görelim, burada ne kadar çok kitabın tasfiye edilmesinin gerektiğini anlarız. Örneğin, bir Tanrıbilimsel ya da metafizik kitabı elimize alırsak, şunu sormalıyız: O büyüklüğün ve sayıların üzerine soyut bir araştırmayı mı içermektedir? Hayır! Olgular ve varoluş üzerine tecrübeye dayanan tartışmaları mı içermektedir? Hayır! O halde onu ateşe atmalıdır, çünkü onun safsatadan ibaret olan yanılgıları içermesi gerekir."

³⁷⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 81.

³⁷⁸ Weber, *Felsefe Tarihi*, s. 292-293.

Görüldüğü gibi Hume, cehaletin karanlığına gömülü olan metafiziğin resmen kaldırılmasını isteyecek kadar ileri gitmiştir.³⁷⁹

Hume'a göre akıl yürütmelerimizin temelinde birtakım ön kabuller vardır. Hume burada din ve metafiziği hedef alır. Ona göre, eğer gerçek bir aydınlanmadan bahsetmek isteniyorsa din ve metafizik aleve atılıp yakılmalıdır. Çünkü din ve metafizik aşılması gereken engellerdir.³⁸⁰ Hume, dini ve metafiziksel öğeler hakkındaki düşünceleri nedeniyle ateist olarak nitelenmiş ve bunun için akademik camiadan uzak tutulmaya çalışılmıştır.

Hume, mucizeler ve doğaüstü şeyler için şunları söylemektedir: “Bütün doğaüstü ve mucizevi hikayelerin genellikle cahil ve barbar uluslarda görülmeleri, bunlara karşı güçlü bir ön düşünce oluşturur; ya da herhangi bir uygar halk bunları kabul etmiş ise, bu halkın bu hikayeleri, öteden beri kabul edilegelmiş kanıların her zaman yanı sıra gelen o çiğnenemez yaptırım ve yetke ile ileten cahil ve barbar atalarından edinmiş oldukları görülür.”³⁸¹ Hume'a göre mucizeler ve doğaüstü olaylar yalnızca cahil ve barbar toplumlarda görülür. Çünkü Hume, aydınlanmış bir toplumda mucizeleri kabul etmez. Bu tarz şeylerin hala var olması, geçmişten beri anlatılagelen gelenek ve göreneklere göre izah edilebilir Hume için.

“Bütün ulusların ilkçağlarının tarihlerini gözden geçirirsek, kendimizi yeni bir dünyaya düşmüş sanabiliriz. Burada sanki doğanın bütün düzeni bozulmuştur ve her element işlemlerini, şimdiden farklı bir tarzda yapar. Savaşlar, ihtilaller, salgın hastalıklar, açlık ve ölüm, hiçbir zaman tecrübesini edindiğimiz doğal nedenlerin etkileri değildir. Harikalar, gelecekle ilgili belirtiler, kehanetler, yargılar, aralarına karışmış üç-beş doğa olayı iyiden iyiye örter. Fakat sayfaları çevirdikçe, aydınlanmış çağlara yaklaştığımız oranda, bunlar gitgide seyreklediğinden, çok geçmeden öğreniriz ki, ortada esrarengiz veya doğaüstü bir şey yoktur; bütün bunlar insanın harikasıysa gösterdiği alışılmış eğilimden çıkmadır, ara sıra sağduyu ve öğrenimle engellense bile, bu eğilimin insanın doğal yapısındaki kökleri de büsbütün

³⁷⁹ Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, s. 209.

³⁸⁰ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 53.

³⁸¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, s. 96-97

*kazınamaz.*³⁸² Hume'a göre mucizelere inanç beslemek bir ilkelik ve cehalet göstergesidir. Çünkü mucizeler deneyimlenemez. Yine ona göre, sebepleri açık olarak görülemeyen bazı şeylerin sebeplerini mucizevi ya da doğaüstü şeylere bağlamak yanlıştır. Bunun yanlış olduğunu ilerleyen zamanlarda kendilerinin fark edeceklerini vurgular. Bütün toplumlarda aydınlanma öncesi dönemde mucizevi ve doğaüstü motifler çok yaygındır. Her ne kadar oldukça tartışmalı olsa da Hume, bu toplumlar için barbar sıfatını kullanır. Aydınlanma düzeyine gelindiğinde ise aşamalı olarak bu motiflerin azalarak yok olacağını düşünür.

Dini kitaplarda geçse bile mucizeler kanıtlanmamıştır Hume'a göre. Çünkü deneyimler, mucizelerin olmadığını gösterir. Olasılık olarak bile var olamaz. Hristiyanlık dininin temelinde akıl değil iman vardır. Mucizeleri Tanrı ile ilişkilendirmek, onları daha inandırıcı yapmaz.³⁸³ Dolayısıyla Hume, akıl temelli bir din anlayışını kabul etmez. Tıpkı mucizeler gibi ruhun ölümsüzlüğü de akıl yoluyla ispat edilemez. Tanrı kavramının oluşturulmasındaki en büyük etkenin endişe ve korku olduğunu düşünür.³⁸⁴

Dini konularla ilişkili olarak intihar konusunda ise Hume, intihar etmenin Tanrı'nın yarattığı düzene karşı çıkmak anlamına gelmediğini düşünür. Hatta aksini düşünenlerin boş ve batıl inançlı olduğunu iddia eder. Çünkü ona göre insanın özgür iradesiyle aldığı kararlar günah sayılamaz. Binalar inşa etmek, toprağı işlemek ya da denizde yelken yapmak da özgür irade ile alınan bir karardır. O zaman bunların da günah sayılması gerekir. Nil ve tuna nehirlerinin akışını değiştirmek, bileklerimiz kesmek, damarlarımızdaki kanın akışını değiştirmek suç değilse, intihar etmek de suç olamaz diye düşünmektedir.³⁸⁵ Böylece Hume, insanın özgür iradesini her şeyden üstün tutmaktadır. Özgür irade ile alınan kararların insanın yalnızca kendisini bağladığını düşünür.

Hume'un konuyla ilgili yazdıklarına bakılacak olursa, onun dini tecrübenin bütün formlarından nefret ettiği görülecektir. Dini pratikler, kurumlar, gelenekler onun

³⁸² Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, s. 97.

³⁸³ Öymen, *Hume*, s. 39.

³⁸⁴ Öymen, *Hume*, s. 41.

³⁸⁵ Öymen, *Hume*, s. 43.

için her zaman cahil, hurafeci ve barbar bir zihniyet görünümündedir. Hume'un din düşmanlığı temelde Hristiyanlık dinine yönelmiştir. Çünkü Hristiyanlık inancı, mucizelerin meydana geldiği varsayımına dayanır. Ona göre mucizelerin gerçekleşmiş olması güvenilir değildir. Bildiğimiz üzere mucizeler, doğa yasalarının açıklayamadığı, doğa yasalarının delindiği olaylardır. Ona göre mucizeler, rasyonaliteye ters düştüğü için kabul edilemez.³⁸⁶

Modern çağın ilk büyük ateistlerinden sayılan Hume'a göre sorulması gereken iki soru vardır. Bunlardan birincisi Tanrı'nın var oluşu kanıtlanabilir mi? İkincisi de Tanrı'nın doğasıyla ilgili bilebileceğimiz bir şeyler var mıdır? Hume'a göre tıpkı metafizik gibi din ve teolojinin de ateşe atılıp yakılması lazımdır.³⁸⁷ Çünkü ona göre Hristiyanlık dini akıl ile bağdaşmaz. Aklı aşan şeyler ise onun için geçersizdir.

Hume'un koyu bir empirist olduğu bilinmektedir. Duyu deneyimlerimiz bizim yegane bilgi ölçütümüzdür. Ne kadar çok ispat çeşidi ortaya konarsa konsun, Tanrı'nın varlığı empirik yollarla ispat edilemez. O yüzden Tanrı'nın varlığını delillendiren ispatların çokluğu Tanrı'nın var olduğunu açıklamaz. Buradan yola çıkarak klasik Tanrı ispatlarını eleştirmiştir. Özellikle teleolojik kanıt dediğimiz düzen ve amaç kanıtını eleştirmiştir. Çünkü ona göre evrendeki düzenin sebebinin Tanrı olmadığını söylemek hiçbir çelişki doğurmaz. Düzen yine mekanik olarak işlemeye devam edecektir.

Hume, Tanrı'nın var olmadığını söyleyip, Tanrı ispatlarını eleştirdikten sonra klasik kötülük probleminde bahsetmeden geçmez. Var olan kötülüklerin her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten bir Tanrı ile uzlaştıramayacağını, bunun bir zıtlık olduğunu vurgular. Kötülüklerin var oluşundan emin olduğumuza göre, o zaman Tanrı'nın var olmaması gerektiğini öne sürer. Ona göre “...İnsan usunun evrenin ereğini anlama konusunda çok zayıf olduğu söylenebilir; bu bizim Tanrı'nın inayet (kayra) sahibi olmasını düşünmemizi engelleyebilir; insanoğlu bilgisiz olduğu değil, bilgiye sahip olduğu konulardan hükümlere varmalıdır.”³⁸⁸ Dolayısıyla insan zihni,

³⁸⁶ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke-Hume ve Berkeley)*, s. 72.

³⁸⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, s. 81.

³⁸⁸ Frank Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, 2. Cilt - Çağdaş Felsefe, (çev: İbrahim Şener), İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s. 170.

Tanrı'yı ispatlamaya muktedir değildir. Böyle bir şey insanın sınırlarını aşar. Din hakkındaki fikirleri yüzünden sık sık ateist olarak nitelendirilmiştir. Hume, Tanrı'nın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü, mucizeler gibi insanın bilme yetisini aşan şeylerin bilinemeyeceğini iddia etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMA

4.1. Karşılaştırma

Locke, Avrupa'daki aydınlanmayı başlatan bir filozoftur. Hayatının büyük bir bölümü on yedinci yüzyılda geçmesine rağmen on sekizinci yüzyıl aydınlanmasının gerçek kurucusu olarak kabul edilir. Fikirleri ve eserleri ile düşünce özgürlüğünü savunmuştur. Ona göre insanlar özgür olmalıdır. Her insan, aklı kendine kılavuz yapmalıdır. Bilimde, eğitimde, dinde, devlette vs. kültürün her alanında geleneklerin ve otoritenin baskısından kurtulmak gerekmektedir.³⁸⁹

Bu düşüncelerinden ötürü Locke, emprizmin ve liberalizmin temellerini atan bir filozof olarak da bilinir. Özellikle *Deneme* emprizmin kurucusu olarak anılmasına vesile olurken, *İncelemeler* adlı eseri de liberalizmin kurucusu olarak zikredilmesini sağlamıştır. Ancak Locke felsefesinin ağırlık merkezini bilgi teorisi oluşturmaktadır.

Bilgi konusundaki araştırmaları başlı başına bir felsefe dalı olarak ilk kez geliştiren John Locke'tur. Farklı türden metafiziksel öğeleri bir tarafa bırakıp bilginin yapısını ilk kez ince ince işleyen kendisidir.³⁹⁰ O, insan bilgisinin çerçevesini iç deney ve dış deney ile sınırlandırmaktadır. Yalnızca tasarımların kendi aralarındaki ilişkiden yola çıkarak doğruluğa erişilebilir. Bu tarz bir yaklaşım modern bir nominalizm olarak adlandırılır.³⁹¹

Locke, yaşamı boyunca iki önemli soru üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi bilginin ne olduğu ve bilginin nasıl elde edildiğine dairdir. İkincisi ise insanların yaşamaları için neler yapmaları gerektiğidir.

John Locke'u on yedinci yüzyıl rasyonalizminden ayıran en önemli husus, onun aklın içini boşaltmış olmasıdır. Locke, aklı bir bilgi yolu olarak görmez. Akıl, deneyime bağlı olarak işlev görür.³⁹² Bunun için zihni boş bir levha olarak görür. Bilgi

³⁸⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 293.

³⁹⁰ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 294.

³⁹¹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 301.

³⁹² Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 328-329.

edinilirken duyu deneyimleri her zaman ön plandadır. Bu anlamda aklın bir görevi yoktur Locke'a göre.

İnsan bilgisine bakıldığı zaman, bizim bilgimizi basit ideler oluşturur. Basit idelerin istenildiği gibi birleştirilebilmesi yoluyla kesin, tümel ve faydalı hakikatlere ulaşılır. Kesinliğe en çok uygun olan ideler basit idelerdir.³⁹³

Locke, gerçek bir dış dünyanın varlığına inandığı için bir realisttir. Ancak, bizim bu dış dünyaya sınırlı bir erişimimiz olduğunu düşünür. Bu dış dünyanın nasıl bir şey olduğunu bilmek oldukça güçtür. Locke, bizim büyüklük ve şekil gibi birincil niteliklere sahip olduğumuz düşüncelerin, bu dış dünyanın birer resmi olduğunu düşünür. Tüm bilgilerimizin kaynağı olarak deneyimleri ön plana alan bir emprist olarak Locke, bu anlamda gerçek dünyanın neye benzediğini, nasıl olduğunu, nasıl bilinebileceğini tam olarak açıklayamaz. Büyüklük ve şekil gibi birincil niteliklere ait düşüncelerin, gerçek dünyanın nitelikleri olduğunu ve buna benzediğinden nasıl emin olunabilir?³⁹⁴ Elimizde bunun kanıtlayabilecek somut bir veri olmadığından ötürü Locke'un nitelikler hakkındaki fikirleri, bir kanaatten öteye geçmemektedir.

Locke, bazen birincil ve ikincil nitelikler arasındaki belirlenmişliği ve karşılıklı göz ardı eder. Bu ayrım Locke'ta her zaman net değildir.³⁹⁵ Nitelikler öğretisi Locke'dan daha önce Galilei'de, Thomas Hobbes'ta, Rene Descartes'ta ve Boyle'de mevcuttur. Locke'tan sonra ise Berkeley ile nitelikler öğretisi varlığını sürdürmüştür.

Nitelikler ayrımını geçip töz anlayışına bakıldığı zaman, Locke, tümünden reddedememekle birlikte, töz görüşünü karanlık ve yararsız saymıştır. Üzerinde çok fazla durmasa da Tanrı'nın varlığını kanıtlayan metafiziksel kanıtları kabul etmiştir.³⁹⁶ Ancak bu konularda Locke'un net olduğunu söylemek zordur.

Locke'un bilgi anlayışındaki indirgemeci eğilimler, dini ve felsefî kırıntılarla yumuşatılarak sunulmuştur. Bunun için Locke'ta Tanrı'nın varlığının kanıtlanması bir

³⁹³ Didier, *John Locke*, s. 43-44.

³⁹⁴ Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 138.

³⁹⁵ Didier, *John Locke*, s. 13.

³⁹⁶ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi (Modern Çağ – Yeni Çağ)*, Cilt 3, (çev: Muammer Sencer), Bilgi Yayınevi, Ankara, ?, s. 194.

paradoks olarak görülebilir. Bu durumda ise Locke'un kendi bilgi teorisi ile çeliştiği yorumu yapılabilir³⁹⁷

Locke'un cevher/töz anlayışına bakıldığında zaman cevher anlayışının biraz sıkıntılı olduğu görülebilir. Çünkü bazı yerlerde cevher anlayışını reddederken bir kısım yerde ise bunu muhafaza etmeye çalışır. Locke'un eleştirileri Berkeley ve Hume tarafından devam ettirilir. Berkeley ruhsal cevheri korurken, Hume hiçbir şekilde cevher anlayışını kabul etmez.³⁹⁸

Esasında Locke, cisimsel töz ve tinsel töz olduğunu kabul eder. Ancak bunların ne olduğundan tam olarak emin değildir. Bunun için Locke'un töz anlayışı sağlam temeller üzerine inşa edilmemiştir. Kesin olan bir şey varsa bu, kendimizin ve Tanrı'nın varlığıdır. Tözlerin mahiyetinin ne olduğu tam olarak bilinemez.

Locke için töz, tam olarak ne olduğunu bilmediğimiz bir şey iken, Berkeley'de töz, maddi anlamından sıyrılıp 'tinsel tözler' şekline ulaşır. David Hume ise, tözün varlığını tamamen yadsır. Ona göre ne duyu izleniminden ne de düşünüm izleniminden yola çıkılarak töz idesine ulaşılabilir. Hume'a göre algılarımızdan bağımsız olarak cisimsel töz ya da tinsel töz yoktur. Bu anlamda David Hume, Berkeley'in 'Var olmak, algılanmış olmaktır.' önermesine uygun hareket eder.

Locke'ın görüşüyle ilgili olarak Didier şöyle bir değerlendirmede bulunur ki buna katılmak mümkündür: “...Duyumdan ve refleksiyondan aldığımız yalın idealar, ne kadar çabalarsa çabalsın zihnimizin ötesine geçemeyeceği düşünce sınırlarıdır; ve buna bağlı olarak da, bu ideaların gizli nedenlerini ve tabiatını ihtimamla araştırmaya umut bağlamak beyhude olacaktır; buna teşebbüs edildiğinde asla herhangi bir keşif yapılamayacaktır.”³⁹⁹ Dolayısıyla Locke'un bilgi anlayışı sanki gerçekte bir şeyler bilinemeyecekmiş gibi bir sonuç doğurur. Ona göre bilinen her şey zihinlere sunulmuş olan idelerdir. Ancak genel olarak insanlar idelerin arka planında bir gerçeklik olduğuna inanmaya meyillidir.⁴⁰⁰ Locke'a göre dünya hakkında nihai

³⁹⁷ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 38-39.

³⁹⁸ Didier, *John Locke*, s. 82.

³⁹⁹ Didier, *John Locke*, s. 50.

⁴⁰⁰ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 202.

gerçekliğe ulaşılmış olduğuna dair herhangi bir mutlak ya da akılla anlaşılabilir yasalar yoktur. Dünya hakkında basit ve kapsayıcı doğa bilimi söz konusu değildir. Dolayısıyla duyular şeylerin doğasına ait nihai gerçek olan bilgiyi vermez.⁴⁰¹ Bundan dolayı da şeylerin gerçek doğasına ilişkin hakiki bilgiye sahip olamayız.

Locke, şeylerin gerçek mahiyetinin atomlar olduğunu söyler. Ancak bu atomların hiçbir şekilde bilinmeyeceğini iddia eder. Bunun için Locke'a göre dış dünyanın nihai hakikatine ulaşamaz, bu bilinemez. Çünkü bunu bilmek, insanın sınırlarını, anlayışını, kapasitesini aşan bir şeydir.⁴⁰² Çünkü bu, insanın duyu deneyimlerinin çok ötesinde bir şeydir. Tüm bilgilerimiz empirik yoldan elde edildiği için birtakım bilgilerimiz ihtimali bilgi özelliğini taşıyabilir. Bu konuda Locke kendi ifadeleriyle şunları söylemektedir: “Yaşadığımız şu geçici eylem ve körlük dünyasında, kesin bilğimiz olmadan, hatta çok zaman zayıf dayanaklarla, inanma zorunluluğu bizi başkalarını bizim görüşlerimize kabule zorlayacak yerde kendi bilgimizi arttırmak için daha çok çaba ve dikkat harcamaya zorlar.”⁴⁰³ Bundan dolayı sağlam empirik verilere dayanmayan bilgiler hakkında daha dikkatli olunmalı, açık ve seçik olan bilgilere öncelik verilmelidir.

Daha önce birkaç defa vurguladığımız gibi, aydınlanma çağına en fazla ilham kaynağı olan filozof Locke'tur. Dini, felsefi, ahlaki ve siyasi konulardaki düşünceleri sebebiyle on sekizinci yüzyıl boyunca rakipsiz olarak kabul edildi ve fikirlerine danışıldı. Onun, özgürlük ve bireysel haklar konusundaki fikirleri nedeniyle Fransa ve Amerika devrimlerine etkisi olmuştur. Fransız aydınlanma filozoflarının birçoğu için o, Aristoteles'in ardılı olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁴ Burada belirtelim ki, Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* ve *Eğitim Üzerine* adlı eserleri aydınlanma filozoflarının etkilendikleri en önemli yapıtları arasındadır. Özellikle Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'si aydınlanma filozofları için bir başvuru kitap niteliğinde görülmüştür.

⁴⁰¹ Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, s. 125.

⁴⁰² Şeref Günday, *Berkeley İdealizminin Temel Kavramları*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum, 1995, s. 6.

⁴⁰³ Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 457.

⁴⁰⁴ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 23.

Aristoteles'e göre doğal türlerin kendi başlarına müstakil bir var oluşları vardır. Locke, Aristoteles'in bu anlayışını yıkmak istemiştir. Aristoteles'e göre bilim adamının tek tek nesneleri incelemesi gerekmektedir. Tek tek atların, kedilerin vs. incelenmesi gerekmektedir. Locke'a göre doğal türleri ya da doğal bölünmeleri yapan insanlardır; doğanın kendisi tarafından böyle bir bölümlenme yapılmaz. Atların, kedilerin, köpeklerin vs. isimleri insanlar tarafından keyfi olarak konulur. Bunun gibi olan her şey Locke'a göre insan eseridir,⁴⁰⁵ doğanın bizatihi insanlara sunduğu bir şey değildir. İnsanlar sonradan doğadaki şeylere isim verirler.

Locke'un hedefinde çoğu zaman Descartes vardır. Ona göre cismin ya da ruhun özü açık ve seçik olarak belirlenemez. Yine ayrıca ona göre ruhun özü düşünme, cismin özü de uzam değildir.⁴⁰⁶ Ruhun özünün apaçık olarak bilinmesi insan bilgisinin doğasına aykırıdır. Çünkü bu özü seçik olarak bilmek insanın özüne terstir. Ruh ile maddenin bir arada olduğunu iddia etmek tahminden öteye geçememektedir Locke için. Çünkü bunu kesin bir dille ifade etmek insan aklının sınırlarının aşar.⁴⁰⁷ Locke burada Descartes'ın ruh ve beden anlayışını açık olarak reddetmektedir.

Locke'u, Leibniz ile birlikte değerlendirmek gerekirse, Leibniz, Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı yapıtını dikkatle irdelemiş ve bunun üzerine *Bay Locke'un İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme Başlıklı Kitabı Üzerine Bazı Gözlemler* adı altında kısa bir makale kaleme almıştır. Leibniz, *Deneme*'de hoşuna giden çok şeyin olduğunu, ancak yine de *Deneme*'nin eleştirilecek çok yönünün olduğunu vurgulamıştır. Leibniz'e göre fikirler doğuştan vardır. Bu noktada Leibniz ile Locke'un fikirleri birbirine taban tabana zıttır. Leibniz bu iddia ile yetinmeyip daha da ileri giderek, yalnızca geçmişteki fikirlerimizi hatırlamakla kalmayıp, gelecekteki tüm düşüncelerimizi de önceden hissettiğimizi anlatır. Bu fikirler Locke'un emprist, Leibniz'in de rasyonalist olduğunun ispatı niteliğindedir. Bu anlamda Leibniz'in öğretisi Platoncu izler taşımaktadır.

⁴⁰⁵ Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, s. 131-132.

⁴⁰⁶ Didier, *John Locke*, s. 51.

⁴⁰⁷ Didier, *John Locke*, s. 52.

Felsefe tarihçilerine göre John Locke'un hedef aldığı kişi Herbert De Cherbury'dir. Locke, eserinde bir tek bu kişiye atıfta bulunur. Herbert De Cherbury ile Cambridge'li diğer Platoncuların öğretilerine de saldırmayı seçer Locke.⁴⁰⁸

Locke, ilkçağ filozofları arasından iki kişiden etkilenmiştir. Bunlar: Aristoteles ve Cicero'dur. Aristoteles'in geniş görüşlerinden, keskin fikirlerinden etkilenmiştir. Ancak Aristoteles'in kıyasını etkili bir şekilde eleştirmiştir. Cicero'nun ise ahlakla ilgili görüşlerinden etkilenir ve Locke'un ahlakla ilgili bazı düşünceleri Cicero ile örtüşür. Locke'un materyalizme yönelik eleştirilerinde de Cicero'nun payı vardır.⁴⁰⁹

Yeniçağ'da Locke'un etkilendiği isimlere bakıldığında zaman Galileo, Francis Bacon, Robert Boyle, Newton gibi önemli bilim adamları ve filozoflar vardır. Locke, tıp bilimine ilgi duymaktadır. Bu anlamda Boyle'nin düşüncelerinden etkilenmiştir. Boyle tıbbi deneyler yaparken, Locke kendisine yardım etmiştir. Yine Yeniçağ'daki filozoflar arasında en çok etkilendiği kişinin Rene Descartes olduğu söylenebilir. Fransa'da geçirdiği yıllarda Descartes'ı dikkatle incelemiş ve notlar almıştır.⁴¹⁰ *Deneme*'de Locke, sık sık bazen açık bazen de üstü kapalı olarak Descartes'a göndermelerde bulunur.

Locke felsefesinin etkilerine bakıldığında zaman Locke'un, Voltaire ve Condorcet'i etkilediği söylenebilir. Condorcet felsefi gelişimini Locke'a borçludur. Ayrıca David Hume ve Berkeley'in tam olarak anlaşılabilmesi için Locke'un iyi bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca Kant'ı dogmatik uykusundan uyandıran her ne kadar Hume olsa da bu payda Locke'un da çok önemli bir payı vardır.⁴¹¹

Locke'un felsefesinin etkileri konusunda Magee şu tespitler yapmaktadır: “O, Fransız düşüncesine on sekizinci yüzyılda çok güçlü bir etki yapmıştır. Voltaire hayatının büyük bir kısmını Locke ve Newton'un düşüncelerini yaymaya adanmıştır. *The Encyclopedia of Philosophy* [Felsefe Ansiklopedisi] bu etkiyle ilgili olarak şöyle yazar: ‘Voltaire, Montesquieu ve Fransız Ansiklopedistleri Locke'ta onlara Fransız

⁴⁰⁸ Didier, *John Locke*, s. 9.

⁴⁰⁹ Çetin, “John Locke”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 216.

⁴¹⁰ Çetin, “John Locke” *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 217.

⁴¹¹ Didier, *John Locke*, s. 83.

Devrimi 'yle sonuçlanan düşünceleri önerme ve geliştirme imkanı veren felsefi, politik, eğitimsel ve ahlaki temeli buldular. Amerika'da ise onun Jonathan Edwards, Hamilton ve Jefferson üzerindeki etkisi kesin sonuçlu oldu."⁴¹² Didier ise bu konuda şöyle yazar: *"Montesquieu ve Alexandre Hamilton, Locke'un şakirtleridir, Rousseau'nun halk egemenliği doktrini Locke'a dayanır, Kuzey Amerika'daki ve Fransa'daki ihtilal, Locke'un söylediklerinin ispatı gibidir. Modern devletlerin anayasal hayatı, özü itibarıyla Locke'un ilkeleri üzerine bina edilmiştir. Locke'un siyasi felsefesinin sınırları, anayasa konusundaki mevzuların sınırlarıyla örtüşür."*⁴¹³

Locke, Pierre Boyle tarafından 'Dünyanın en büyük metafizikçisi' olarak kabul görülür.⁴¹⁴ Condillac için Locke, Aristoteles'ten sonra insan zihnine ait bilginin değerine vurgu yapan ilk kişidir. Voltaire'a göre ise Locke yeni bir din kurucusu olarak görülmüştür. Kant da Locke'un öğretisinin değerini ve orijinallliğini kabul edenler arasındadır.⁴¹⁵

Thilly ile birlikte genelleyecek olursak, Locke; bireyselliğin, demokrasinin, on altıncı ve on yedinci yüzyıldaki siyasi devrimlerin zirvesine ulaşan aydınlanmanın ruhunu temsil eder. Bu konuda hiçbir çağdaş düşünür ondan daha başarılı olamamıştır.⁴¹⁶

Hobbes 'materyalist'; Locke 'düalist'; Berkeley 'idealist veya 'immateryalist' tir. Hobbes, materyalizmin bir gereği olarak fiziksel şeylerin varlığını; Locke, zihnin ve fiziksel objelerin varlığını; Berkeley ise sadece zihnin varlığını kabul etmiştir. Emprist olan için 'materyalist', 'düalist', 'idealist' sıfatları söz konusu olabilir.⁴¹⁷ Yani emprist görüş on yedinci ve on sekizinci yüzyılda genel olarak bu sınıflamaya tabi tutulabilir. Hem Locke hem Berkeley hem de Hume temelde üçü de emprist olmalarına rağmen, temel öğretilerine bakıldığında zaman her üç filozofun da farklı bir emprist anlayışı temsil ettiği görülmektedir. Emprist olup da maddeci olan filozoflar

⁴¹² Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, s. 138.

⁴¹³ Didier, *John Locke*, s. 67.

⁴¹⁴ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 46.

⁴¹⁵ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 47.

⁴¹⁶ Thilly, *Felsefenin Öyküsü*, s. 134.

⁴¹⁷ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 75-76.

olduğu gibi, emprist olup ruhçu olan filozoflar da vardır. Maddeci emprist olarak Thomas Hobbes, ruhçu ya da spritüalist emprist olarak Berkeley örnek gösterilebilir.

Berkeley'in üniversite öğrenciliği yıllarında memleketinde Hobbes'un ve özellikle de Locke'un öğretileri hakimdi. Avrupa kıtasında ise Descartes'ın düşünceleri geçerliliğini korumaktaydı. Descartes gibi Fransız olan Malebranche'ın da ülkesinde küçümsenemeyecek bir etkisi vardı. Dolayısıyla bilhassa metafiziksel konularda ucu bucağı görünmeyen uzun tartışmalar yaşanmıştır. En azından felsefi düşünmenin temeli olan eleştirel düşünme insanlar arasında yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Berkeley, çağının bilim anlayışına ve ürünlerine hayranlığını belirtmekle birlikte, bu anlayışın yıkıcı ve olumsuz tarafları olduğunu da belirtir. Bu olumsuzluklar ile hem filozof hem de din adamı kişiliği ile uzun süre mücadele etmiştir. *"...Berkeley'in 'felsefi metafiziksel sistemi'nin 'ontolojik zeminde' değerlendirilmesi onun sisteminin 'anti-materyalist yüzü'nü; 'epistemolojik zemin'deki değerlendirilmesi demek olan 'idealist yüzü' nü ve nihayetinde 'teolojik veya etik zeminlerde' değerlendirilmesi de onun 'teist yüzü' nü ortaya çıkarır."*⁴¹⁸

Hobbes, Newton, Descartes ve Locke'un etkisiyle on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa kültürünün gerilemeye hatta çökmeye başladığını düşünür Berkeley. Bu noktada problemin iki yönü vardır. Birincisi; Bacon, Hobbes, Descartes'la başlayan evrenin büyük bir mekanist sistem olarak görülmesidir. Berkeley'e göre bu durum, Avrupa kültürünü derin bir nihilizm batağına sokabilir. İkinci önemli nokta ise, Locke'tan itibaren bilimsel bilgi ve inançlarımızdan yola çıkarak her şeyin şüpheyeye açık konumda yer almasıdır. Bundan dolayı amacı materyalizm, ateizm ve septsizizmle mücadele olan Berkeley, insanları Tanrı'ya döndürmeye çalışır. Söyledikleri genellikle hayretle karşılanır ve pek kimse ona inanmaz. Ancak ortaya koyduklarına ve argümanlarına bakılacak olursa söylediklerinin boş şeyler olmadığı göze çarpmaktadır.⁴¹⁹

Locke ve Descartes gibi filozoflar maddi dünyayı büyük bir saate benzetmişlerdir. Tanrı'nın tatile çıkması durumunda bile, o saat çalışmaya devam

⁴¹⁸ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 82-83.

⁴¹⁹ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 337-338.

edecektir. Berkeley'e göre bu, ateizm demektir; Tanrı'ya rakip koşmak demektir.⁴²⁰ Berkeley'e göre materyalizm ateizmin yayılmasının doğal bir sonucudur; materyalizm, zorunlu olarak ateizmi getirir. Ateizm ise anarşi ve kaosu beraberinde getirir. Berkeley bu şekilde düşündüğü için o, materyalizme karşıt düşünceler geliştirmeye özen göstermiştir. Onun nihai amacı materyalizmle savaştır. Berkeley, teolojik bir amaç gütmektedir. Bir önceki yüzyılda ve kendi yaşadığı yüzyılda yaygın olan ateist ve şüpheci eğilimi teist anlayışa çekmek amacı. Ancak maddeyi inkar etmek, Tanrı'nın varlığını mantıksal olarak geçerli, tutarlı ve doğru yapmaz.

Berkeley, maddenin varlığını reddederken, masa, sandalye gibi objelerin var olmadığını söylemek istemez. Onlar insan zihninden bağımsız olarak, kendi dışında, kendiliğinden vardır. Bu tarz maddi nesneler var olsa bile, bu şeyler duyu deneyimlerinden bağımsız ise, bunlar bilinemez. Bu durumda o şeyler varlıkta var olur. Dolayısıyla Berkeley'in felsefesi ya da idealizmi, bilimsel materyalizmin bir eleştirisidir. Filozof olduğu kadar bir din adamı olan Berkeley'e göre Tanrı ve ruh gibi empirik olmayan objeler bile varlık statüsünde görülecektir.

Berkeley'e göre, Locke'un birincil ve ikincil nitelikler arasında ayırım yapması hayati bir hataydı. Çünkü bunu kabul etmek Berkeley'e göre materyalizme ve zorunlu bir nedenselliğe ve daha da önemlisi ateizme giden yolu açmak demektir. Ayrıca buna sebep olabilecek başka bir unsur da şudur: Locke Tanrı'nın varlığını kabul eder. Maddenin varlığını da kabul eder. Tanrı'yı da maddeyi de ezeli bir faktör olarak görür.⁴²¹ Berkeley'e göre Locke'un kabul ettiği birincil nitelikler düşüncesi tüm bu olumsuz sonuçlara varabilir.

Berkeley, her şeyi reddetme politikası içinde olmamıştır aslında. O, yeni paradigmaların tek ve yanılmaz hakikat olarak görülmesine karşıydı. Çünkü bu bilgilerin, bu paradigmaların değişebilme olasılığı vardır.⁴²²

⁴²⁰ Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, s. 139.

⁴²¹ Şekerci, "İdealist Bir İmmateryalist Olarak George Berkeley", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 263.

⁴²² Şekerci, "İdealist Bir İmmateryalist Olarak George Berkeley", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, s. 265.

Berkeley, araştırmalarının felsefi bir amaçla değil de başka bir amaca hizmet edecek şekilde olması gerektiğini kendi ifadesi ile kendi kitabında şu şekilde yazar: “...Tanrı ile ödevlerimizi göz önünde bulundurmak araştırmalarımızın ilk sırasında olmayı hak eder. Benim emeklerimin başlıca hedefi, amacı buna yardım etmektir.”⁴²³ Berkeley’in bütün düşünce ve fikirleri, Tanrı’nın ve ölümsüz ruhların doğruluğunu ispatlama çabasının gölgesi altındadır.⁴²⁴

Sebeup-sonuç ilişkilerine bakıldığı zaman Berkeley, bu ilişkinin tecrübe ve gözlemlerden hareket ederek, bu ilişkiyi alışkanlık düzeyinde yapılan bir genelleme olarak ifade eder. Kişinin gördüğü ateş, acının kişiye bir ön uyarı işaretidir.⁴²⁵ Felsefe tarihinde zorunlu sebeup-sonuç ilişkisini reddedip, bu ilişkiyi alışkanlığa indirgeyen filozof olarak David Hume zikredilir. Oysaki selefi George Berkeley de bu ilişkinin alışkanlık olduğunu zikretmiştir. Dolayısıyla bu fikri her zaman David Hume’a atfetmek büyük bir hata olacaktır.

Berkeley immateryalizmine yerkürenin hareketi konusu ile ilgili bir eleştiride bulunulabilir. Yerkürenin hareketi duyular vasıtasıyla algılanamaz. Bu durumda bu genel kabul gören yasayı yok saymak gerekecektir. Bu durumda bu düşünce günümüzün bilimdeki verilerine ters düşecektir. Dolayısıyla, bu düşünce insanları yanlışla ve saçmaya yönlendirmeye sebeup olacaktır. Eleştiriye karşı Berkeley, tezini savunmuştur. Yerkürenin hareketi belirlenmiş ilkelerden yola çıkarak ulaşılmış bir sonuçtur. Bu sonuca karşı çıkmak Berkeley’e göre akilane bir tavır olmayacaktır.⁴²⁶ çünkü bu yasaya deney ve gözlemler vasıtasıyla, fenomenlerden yola çıkılarak varıldı. Dolayısıyla bu, deneyimler sonucu çıkan kanuna karşı çıkılamaz.

Berkeley için Locke, bir çıkış noktasıdır. Ancak onu eleştirmekten de geri kalmamıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki Locke ve onun düşünce sistemi ve öğretileri olmasaydı Berkeley de felsefe literatüründe bu denli kendine has bir konuma sahip olamayacaktı.

⁴²³ Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 192.

⁴²⁴ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 337.

⁴²⁵ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziki*, s. 111.

⁴²⁶ Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziki*, s. 108.

Berkeley'in idealizmi, on yedinci yüzyıl felsefesinin devamı olmakla birlikte onun idealizmi bu felsefeye bir karşı çıkıştır. Onun idealist anlayışı materyalizme karşı çıkıştan ibarettir. Felsefesinin özünü de bu karşı çıkış ifade eder. Berkeley'in idealizmi Bacon ve Hobbes ile başlayan İngiliz empirizminin devamı niteliğindedir. Onun empirizminde teolojik eğilim ağır basar. Ruh ve Tanrı deneyimler ile bilinemese de onların varlığı yine de görülebilir. O, on yedinci yüzyılda ön plana çıkmaya başlayan bilimsel materyalizmi önlemek istemiştir.⁴²⁷ Çünkü Berkeley'in nihai amacı ateizme giden yolu tıkamaktır.

Berkeley, ölümünden sonra ciddiye alınmaya başlandı. Onun çağdaşı Samuel Johnson, sokaktaki bir taşa ayağıyla vurarak Berkeley'i çürüttüğünü iddia etmiştir. Bu hareketle maddenin düşüncede değil, maddenin gerçekten var olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla da Samuel Johnson'a göre Berkeley hatalıydı. Johnson'ın bu tavrına karşılık Berkeley ise, taşın sert olduğunu anlamak, maddi şeylerin var oluşunu değil, ancak sert bir taş düşüncesini kanıtlayabilir demiştir. Taş, Berkeley'e göre yalnızca duyular uyandırır. Yani gerçek bir 'taş' yoktur. Aslında sahip olunan düşüncelerin ötesinde hiçbir gerçeklik yoktur.⁴²⁸

Hume'a göre ise hem idealist teori hem de materyalist teori gerçekliğin doğasını yansıtamaz. Çünkü madde de zihin de bilinemez ve anlaşılamaz olan kavramlardır. Madde töz olarak düşünüleliyorsa eğer zihin de töz olarak düşünülemez⁴²⁹ der ve Berkeley'in ruhsal töz anlayışını eleştirir.

John Locke ve George Berkeley gibi David Hume'a göre de bilginin kaynağında deneyimler vardır. İzlenimlerin ya da deneyimlerin ötesinde var olanı anlamamanın veya ispatlamaya çalışmanın imkansız olduğunu savunmaktadır. O, bütün akıl yürütmelerin temelinde sadece ön kabullerin olduğunu düşünmektedir. Hedef olarak kendisine dini ve metafiziği seçer. Dinsel ya da metafiziksel ögeler ona göre

⁴²⁷ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 331-332.

⁴²⁸ Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 136.

⁴²⁹ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, 229.

aleve atılıp yakılması gereken öğelerdir.⁴³⁰ Ancak bu metotla hedefe ulaşılabileceğini vurgular.

Hume'un bilgi teorisi İngiliz deneyimciliğinin en büyük ve son başarısıdır. Bu başarı Hume'dan sonra İngiltere'den ziyade Almanya ve Fransa'da daha yoğun olarak devam etmiştir.⁴³¹ David Hume İngiliz aydınlanmacılığının tepe noktasıdır. Onun felsefesi Locke ve Berkeley'den önemli izler taşımaktadır.

Ahmet Cevizci'ye göre “David Hume (1711-1776), geleneğe yönelik yıkıcı ve geleceğe dönük kurucu tavrıyla, yani özellikle dine ne metafiziğe yönelik septik ve eleştirel yaklaşımı, bilimciliği, liberalizmi ve ahlaki duygulara bağlayan anlayışıyla, gerçekten de Aydınlanma'nın kesinlikle en kusursuz temsilcisidir.”⁴³² Hume, felsefenin birçok disiplinindeki geleneksel kalıbı yıkmıştır. Özellikle rasyonalist metafizik geleneğe karşı önemli oranda mücadele etmiştir. Dolayısıyla da Hume'un devrimci ve ilerici bir filozof olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁴³³ Felsefe tarihlerinde Berkeley'den çok Hume'un zikredilmesi ve onun üzerine çok daha fazla araştırmanın ve çalışmanın olması Hume'un önemini gözler önüne sermektedir.

Hume, empirist öğretisini sonuna kadar götürdüğü zaman kesin bilgi olarak elinde sadece matematiksel bilgiler kalır. Hume, doğru bilgiyi, yanlış bilgiyi ya da boş bilgileri birbirinden ayırarak iki çeşit doğru bilgi olduğu düşüncesine varır. Bunlar da, matematiksel bilgiler ve deney-gözlemle kazanılan bilgilerdir, doğa bilimleri gibi. Bunların dışında kalan bilgiler görünüşte kalır ve safsata, yanılsama ve boş laftan ibaret kalır. Teoloji ve metafizik buna örnek gösterilebilir.⁴³⁴ Bu yüzden Hume metafiziğin ateşe atılıp yakılması gerektiğini iddia eder. “Gerçekten de, Hume'un gözünde, tam ve kesin ispatın, insan yaşamında, matematik alanı dışında hiç yeri yoktur.”⁴³⁵

⁴³⁰ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 344.

⁴³¹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 310.

⁴³² Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 343.

⁴³³ Öymen, *Hume*, s. 19.

⁴³⁴ Ülker Öktem, “David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 2, Ankara, 2004, s. 41.

⁴³⁵ Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, s. 156.

Hume'un bilgi felsefesinde iki önemli ayrım vardır. Bunlar: düşünceler arasındaki ilişkiler ve olgu konularıdır. Düşünceler arasındaki ilişkilerde matematik, geometri, cebir, aritmetik söz konusudur. Önergeler bu yolla oluşturulur. Burada deneyimler kullanılmaz. Bu tarz önermeler apriori önermelerdir. Bilgi felsefesinde ikinci önemli ayrım olan olgusal konularla ilgili olan önermelerde ise deneyimler ön plandadır. Bu önermeler a posteriori önermelerdir. Apriori önermeler gibi zorunluluk yoktur a posteriori önermelerde.⁴³⁶ Neden-sonuç ilişkisine dayanan önermeler apriori olarak oluşmaz. Bu önermeler deneyimle oluşturulduğu için a posteriori önermelerdir.⁴³⁷

Hume göre bilgi, kesin bilgi demektir. Bilgi, duyu izlenimleri ile sezgiler ile ve ide ilişkileri ile sınırlanır. Dolayısıyla zihin bütün malzemesini izlenim ve algılardan elde eder. İzlenimi olmayan ide söz konusu olamaz.⁴³⁸ Bütün idelerimiz, izlenimlerimizin silik halidir. Kendi ifadeleriyle “Tüm tasarımlarımız izlenimlerimizden kopyalanır. Buradan da hemen şu sonuca varırız: Tüm izlenimler açık ve belirgin oldukları için, onların kopyası olan tasarımlar da aynı özelliklere sahip olmalıdır; bizden kaynaklanan bir hata olmadığı sürece de hiçbir şekilde böylesi karanlık ve karmaşık bir şeyi barındıramazlar. Bir tasarım doğası gereği izlenimden daha zayıf ve soluk olur; ancak diğer tüm özellikleri aynı olduğundan, izlenimlerden çok daha gizemli olamazlar. Eğer zayıflığı belirsizliğe yol açarsa, bu kusur, tasarımı durağan ve belirgin kılarak mümkün olduğunca gidermek bizim işimizdir; kusuru ortadan kaldırırsa dek ne akıl yürüttüğümüzü ne de felsefe yaptığımızı iddia edebiliriz.”⁴³⁹

İdelerin birbirleriyle ilişkisine Hume ‘nazik güç’ adını verir. İdeler birbirleriyle etkileşime geçerken belli bazı nitelikler veya bağıntı ilkeleri vardır. Bunlar; benzerlik, zamanda veya mekanda bitişiklik, neden-etki. Neden-etki bağıntısı bilgidaki merkezi öge olarak kabul edilir.⁴⁴⁰ Neden-etki bağıntısından farklı olarak nedensellik idesi

⁴³⁶ Öymen, Hume, s. 64-65.

⁴³⁷ Öymen, Hume, s. 66.

⁴³⁸ Cevizci, Aydınlanma Felsefesi Tarihi, s. 60.

⁴³⁹ Hume, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, (çev: Ergün Baylan), s. 61.

⁴⁴⁰ Zelyüt, Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume), s. 85-86.

kuşkuludur Hume’a göre. Nedensellik idesinin hangi izlenimden kaynaklandığını sorar.

Neden ve etki konusunda, A olayının B olayının sebebi olduğunu söyleriz. Peki bu iki olay arasında nasıl bir ilişki vardır? Deneyim, üç tür ilişki ya da bağıntının olduğunu söyler. Birincisi bitişiklik (contiguity) bağıntısıdır. İkincisi öncelik (priority in time) bağıntısıdır. Üçüncüsü ise sürekli rastlaşma (constant conjunction)’dır. Bitişiklik bağıntısında A ile B arasında yakınlık vardır. Öncelik bağıntısında, A’nın B’yi öncelemesi söz konusudur. Sürekli rastlaşmada ise A’nın B tarafından sürekli izlendiği görülür. Bu üç bağlantının hiçbirisi de zorunlu bir bağlantı içermez.⁴⁴¹ Hume etki ile neden kavramlarını net olarak ayırma yoluna gider. Etki, nedenden farklı bir şeydir. Hem etki hem de nedenler akılla değil, deneyimler ile bilinebilir. Dolayısıyla bu kavramlar apriori olarak bilinemez.

*“Evet bizler, bitişiklik, öncelik ve sürekli rastlaşmanın izlenimlerine sahip iken, herhangi bir zorunlu bağlantılar izlenimine sahip değiliz. Böylece nedensellik, gözlediğimiz objedeki bir nitelik değil, demek ki nesnel bir şey değil; ama daha ziyade, bir birleştirme alışkanlığıdır. Yani A ve B’nin örneklerinin, emsallerinin tekrarından çıkan zihindeki bir birleştirme adeti, alışkanlığıdır; demek ki özneye ait bir şey öznel bir şeydir.”*⁴⁴² Dolayısıyla Hume’a göre izlenimine sahip olmadığımız bir şeyin bilgisine de sahip olamayız. Bunun içindir ki nedensellik, bize bilimin gösterdiği gibi A, B’nin sebebidir şeklinde yorumlanamaz. İzlenimin ileriki aşaması ideleri oluşturur. İdelerin birbirleriyle birleşmeleri ya da bir şekilde etkileşimde bulunmaları sonucu olarak değerlendirilebilir nedensellik. İdelerin bu birleşmesi ya da etkileşimde bulunması açıklaması ile David Hume, çağrışım psikolojisinin kurucusu olarak anılır.

Hume, basit idelerden kompleks idelere geçişi çağrışım yasaları ile açıklar. Bu yasalar üç tanedir. Bunlar: benzerlik, zaman ya da mekan bakımından yakınlık, nedenselliktir. Bu üçü arasından nedensellik ilkesi ön plana çıkar. Çünkü bu ilke, daha

⁴⁴¹ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 87.

⁴⁴² Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, s. 88.

önce hiç gözlemlenmemiş olana geçiş için elverişli bir ilkedir. Bu nedensel ilke ya da çıkarım, hem gündelik yaşantıda hem de bilimin temelinde bulunur.⁴⁴³

On yedinci yüzyılın büyük bilimsel devrimleri, özellikle Newton, Galileo, Kopernik gibi büyük şahsiyetlerin önemi bilimsel yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu yöntem de ‘nedensel zorunluluğa’ işaret etmekteydi. Yani neden-sonuç arasındaki bağın zorunlu olduğudur. Hume, izlenimler ve ideler ayrımını yaparken önemli bir noktaya parmak basmıştır. O da şudur: idelerimiz, izlenimlerimizden kaynaklanır ve izlenimi olmayan bir idenin olamayacağıdır. Dolayısıyla tam da bu noktada Hume, zorunlu olan nedensellik ilkesine karşı çıkar.

Nedensellik ilkesi olan “Her etkinin zorunlu olarak bir nedeni vardır.” önermesinden Berkeley şüphe etmişti. Bu şüphe Berkeley’den sonra gelen David Hume’da sistematik hale gelecektir. Böylelikle İngiliz aydınlanması John Locke ile başlayıp David Hume ile sona erecektir. İngiliz emprizmi Francis Bacon’la başlamış olup David Hume’da en büyük temsilcisini bulmuştur. Dolayısıyla onun sistemi emprizmin son büyük sözüdür.⁴⁴⁴

Hume felsefesi, John Locke’un emprist ve indirgemeci bilgi teorisinin bir dalıdır. Hume, Locke’dan bilginin objelerinin ideler veya bilinç içerikleri olduğu prensibini ve emprist anlam ölçütünü miras almıştır. Onun, insan bilgisinin dar sınırları konusundaki ısrarı, metafizik ve din karşıtı polemikleri, akli eleştirisi ve bu eleştirinin şüpheli çıkarımlarının farkında olması Locke’çu öncülleri onların mantıki sonuçlarına götüren okumalarının sonuçlarıydı. Hume, Newton’un bilimsel metodu için Locke’dan ilham almıştır.⁴⁴⁵

Hume, bütün çalışmalarında insan aklının yanılabilirliğini ve yetersizliğini vurgulamıştır. Bunu yaparken amacı, varlığın kaynağı, amacı gibi problemlere aklın yeterli olmadığını gösterebilmektir. Hume’a göre felsefenin temel görevlerinden biri yaşanan teori ve pratik arasındaki uzlaştıramaz zıtlığı ortaya koymaktır. Bu durumda, felsefe aklın yenilgisini kabul etmekle beraber, spekülative felsefe ve teolojinin

⁴⁴³ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s. 346-347.

⁴⁴⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 306.

⁴⁴⁵ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 55.

yararsızlığını ortaya koymaktadır. Böylece Hume, varlığın anlam ve amacı ile ilgili en temel sorunlara ve cevaplara bir sınırlama getirmektedir.⁴⁴⁶ Hume, yarın güneşin doğacağından bile emin olamazken, büyük metafiziksel sistemler kurmanın mümkün olmadığını söyler.⁴⁴⁷ Çünkü evrenin mahiyeti ve kökeni ile ilgili olan spekülasyonlar bilinemez, ispatlanamaz. Tanrı'nın varlığını kanıtlama yönündeki pek çok girişim nedenselliğe ya da ontolojik vs. kanıtlamalara dayanır. Fakat bu konu da insanın sınırlarını ve deneyim dünyasını oldukça aşan bir konudur Hume için. Evrenin düzeni yalnızca empirik yollarla izah edilebilir. Tanrı'nın varlığı duyu deneyimleri yoluyla açıklanıp, çıkarsanamaz.

Genel alanda töz anlayışına bakıldığı zaman Descartes, sonlu ve sonsuz tözlerin var olduğunu söylemiş ve metafiziksel olarak bu tözlerin bilinebileceğinden bahsetmiştir. Locke ise tözlerin varlığını kabul etmekle birlikte, onların bilinemeyeceklerini ileri sürmüştür. Berkeley'e bakıldığı zaman, o maddi tözü ortadan kaldırıp ruhsal olan tözün var olduğunu iddia etmiştir. Hume ise Berkeley'in başlayıp da yarım bıraktığı işi devam ettirerek ruhsal olan tözün varlığını da yadsımıştır. Böylelikle Hume hem spirüalizmden hem de materyalizmden kurtulmuştur. Hume töz doktrinini kabul etmez; töz hakkında bilginin olamayacağını söyler.⁴⁴⁸ Çünkü töze tekabül eden izlenimimiz yoktur.

İnsan aklını bize tanıtan ve insan aklının gelişimini ve malzemesini bize sunan dört bilim söz konusudur. Bunlar: mantık, ahlak, eleştiri, siyasettir. Mantığın amacı akıl yürütmektir. Ahlak ve eleştiri zevk ve duyguları konu edinir. Siyasette ise birlik beraberlik söz konusudur. Bu bilimlerin hepsi konu olarak insanı ele alır. İnsan bilimi, diğer bilimlerin temelini oluşturur ve bu bilim de ancak ve ancak deney ve gözlem üzerine inşa edilmelidir.⁴⁴⁹

İnsan bilgisinin ilkelerini ve nihai sınırlarını araştırmaya koyulan bir araştırmacı için Hume şunları söyler: “*Kendini ruhun en son ilkelerini aramaya adanmış bir felsefecinin, açıklamakla uğraştığı insan doğası bilminde kendini büyük*

⁴⁴⁶ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 56.

⁴⁴⁷ Magee, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, s. 155.

⁴⁴⁸ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s. 308.

⁴⁴⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 12.

*bir üstat olarak göstereceğine veya insan aklına yeterli gelenden çok daha fazlasını bildiğini iddia edeceğini sanmıyorum.”*⁴⁵⁰ Hume’un düşüncelerinden yola çıkılarak meydana getirilen pozitivist felsefenin yirminci yüzyıldaki gelişimi onun fikirlerinin bir arka planı olarak görülebilir.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), s. 13.

⁴⁵¹ Hanratty, *Aydınlanma Filozofları (Locke – Hume ve Berkeley)*, s. 53.

SONUÇ

Ana çalışma alanını bilgi felsefesi yapan filozofların hemen hemen hepsinde ortak olan sorun bilginin sınırı problemidir. Bu sınır ise neredeyse tüm düşünörlere göre farklılık gösterir. Felsefe tarihinde epistemoloji, Descartes ile birlikte en önemli disiplin haline gelmiştir. Descartes ile başlayan bu çağır on sekizinci yüzyılda Locke, Berkeley ve Hume ile devam etmiştir. Dolayısıyla Descartes, on sekizinci yüzyıl felsefesinin çalışma alanına yön vermiş olan en önemli filozoflardandır. Doğal olarak da kendisinden sonra gelen ve bilhassa da bilgi felsefesi üzerine çalışan filozofları en çok etkileyen düşünörlerdendir.

John Locke'un en çok etkisinde kaldığı filozof Descartes'tır. Descartes'ın bütün eserlerini okumuş, incelemiştir. Öğretilerini Descartes'ı eleştirerek oluşturmuştur. O, en başta Descartes'ın doğuştan gelen fikirleri ya da bilgilerini eleştirerek işe başlar. Çünkü, Locke'a göre doğuştan bilgiler diye bir şey söz konusu olamaz. İnsan zihni boş bir levha gibidir, Tabula Rasa'dır. Bütün bilgiler, sonradan, duyu deneyimleri vasıtasıyla insan zihnine kazanır. İnsanların bir şeyler üzerinde evrensel bir ittifaka varması ve bazı ilkelerin genel olarak kabul görmüş olması, o bilgilerin doğuştan geldiğini ispatlamaz. Çünkü bilgilerin doğuştan var olması ile bilgilerin var olma potansiyeline sahip olması farklı şeylerdir. Bütün bilgilerimiz idelerimiz, fikirlerimiz yalnızca empirik yollardan elde edilip, yalnızca var olma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla Locke, Descartes, Platon gibi rasyonalist filozofların bilgi konusundaki fikirlerinin kabul edilemez olduğunu iddia etmiştir.

Locke'un doğuştan düşünceler hakkındaki düşüncelerinin tamamı bilgi ile kanıyı birbirinden ayırma amacı taşımaktadır. Tüm bilgilerin empirik yoldan kazanıldığı hususundaki fikir ve öğretisi oldukça iddialı gibi gözükmektedir. Çünkü manevi, metafiziksel, mistik konularda böyle bir iddiada bulunmak oldukça tartışmalı görünse de, fenomenler alemin düşünöldüğünde Locke'un doğuştan fikirleri reddi öğretisine hak vermek yanlış olmayacaktır.

Locke'a göre bilginin bütün malzemesi idelerdir. İdeleri basit ve karmaşık ideler olmak üzere ikiye ayırır. Basit ideler, başka birimlere ayrıştırılamayan idelerdir.

Birleşik ideler ise, birden çok basit idenin bir araya gelmesinden meydana gelir. Dolayısıyla Locke için Bilgi, ideler arasında uyuşma ya da uyuşmamanın algılanmasıdır. Bunun için Locke'a göre bilgi, ideler arasındaki bir 'puzzle' a benzetilebilir.

Locke, ideleri tam manasıyla anlayabilmek için nitelikler öğretisini öne sürmüştür. O, nitelikler anlayışı ile özgün bir konuma sahiptir. Birincil ve ikincil nitelikler arasında ayrıma gitmiştir. Birincil nitelikler, nesnelerin kendilerinde olan, onlardan ayrılamayan, nesnel niteliklerdir. İkincil nitelikler ise nesnelerin kendinde olmayan, öznel niteliklerdir. Örneğin bir cismin büyüklüğü, sayısı, şekli gibi özellikler cismin birincil niteliklerini betimlerken; cismin rengi, kokusu, tadı gibi duyu organları ile algılanan özellikler ise cismin ikincil niteliklerini betimler. Mukavemetin kaynağı olan katılık özelliği birincil niteliklerin en önemli özelliğidir. İkincil nitelikler, birincil niteliklere ve duyumlara bağlıdır.

Locke'un nitelikler öğretisi geliştirmesinin temel sebebi emprist öğretiye uygun bir zemin hazırlamaktır. Ancak nitelikler öğretisi kendi başına düşünüldüğünde herhangi bir somut anlamı olmayan bir öğretilerdir. Felsefe tarihinde nitelikler öğretisi Locke'tan sonra kendisine taraftar bulamamış ve bu öğreti sert eleştirilere maruz kalmıştır.

Locke, nitelikler anlayışını töz öğretisi ile ilişkilendirir. Tanrı'yı töz olarak kabul eder. Ancak maddeyi de töz olarak kabul eder. Locke, bu noktada bazı belirsizlikler taşımaktadır. Bir taraftan Tanrı'nın var olduğu, onun kavranabilir bir şey olduğunu söyler. Diğer taraftan bazı yerlerde Tanrı'nın tam olarak bilinemeyeceğini iddia eder. Maddi töz konusunda da benzer yaklaşım içindedir. Dolayısıyla Locke, tözler konusunda emin değildir. Bu noktada kafası karışmış gibi görünmektedir.

Her ne kadar Locke'un felsefesinde bazı birtakım belirsizlikler olsa da, Locke, İngiliz deneyimciliğinin ilk ve en önemli temsilcisi olarak görülmektedir. Kendisinden sonra gelen emprist düşünürler Locke'a çok şey borçludur.

Locke'tan sonra yaşamış önemli İngiliz deneyimcilerinin ikincisi olarak Berkeley gösterilebilir. Onun hareket noktası John Locke'tur. Locke'un nitelikler

hakkındaki düşüncelerini eleştirerek kendi felsefesini oluşturmaya başlamıştır. Locke'un birincil ve ikincil nitelikler arasında yapmış olduğu ayrımı gereksiz, hatta yanlış bulur. En çok da birincil niteliklere karşı çıkar. Ona göre ikincil nitelikler neyse birincil nitelikler de o olmalıdır. Bunlar arasında ayrım olamaz. Cisimlerin kendilerinde var olan özellikleri diye bir şey söz konusu olamaz. Bunun için birincil nitelikler ona göre geçersizdir. Berkeley, felsefe tarihinde en çok 'Var olmak algılanmış olmaktır.' sözü ile tanınır. Dolayısıyla yalnızca algılanan şeyler vardır. Nesnelerin kendilerine ait özellikleri yoktur. Bunun için birincil nitelikler mevzu bahis açılmaz.

Berkeley'in emprizmi, Locke'un emprizmine göre daha idealist bir konumdadır. Dini, metafizik ögeler daha yoğunlukla yer alır. Locke, hem maddenin hem de Tanrı'nın töz olabileceğini, kesin çizgilerle olmasa da, kabul etmişti. Berkeley, Locke'un maddi tözünü ortadan kaldırmıştır. Ona göre maddi tözü kabul etmek demek, materyalizme hatta ateizme giden yolu açmak demektir.

Hem bir din adamı hem de bir düşünür olarak bilinen Berkeley, felsefi kaygıdan ziyade dini bir amaç taşımaktadır. Tam da bu yüzden maddi tözü ve maddi olan her şeyi yok etmiştir. Tanrı'nın veya etkin ruhların tek töz olduğunu vurgulamıştır. Onun temel amacının materyalizme ve ateizme giden yolu tıkamak olduğunu söylemek mümkündür.

David Hume'un bilgi anlayışına bakıldığında ise bilginin temel malzemesi olarak izlenimleri ve ideleri kabul eder. İlk önce duyu organları vasıtasıyla izlenimler edinilir. Ardından ise bu izlenimler zihinde ideler haline dönüşür. Tasarımlara göre ideler daha silik, daha az canlıdır.

Hume, felsefe tarihinde nedensellik ile ilgili görüşleri ile ön plana çıkmış ve tanınmıştır. Zorunlu nedensellik ilişkisini reddetmiştir. Yani A'nın, B'nin sebebi olmadığını, bunun sadece bir alışkanlık beklentisi ya da bir aradalık olabileceğini öne sürmüştür. Dolayısıyla Hume, nedenselliği psikolojik faktörlere indirgemıştır.

Hume'un ayrıca 'Hume çatalı' olarak bilinen öğretisi vardır. Buna göre bilgiler iki türdür. Birincisi ide ilişkileri ile ilgili olan bilgiler, ikincisi olgu sorunlarıyla ilgili

olan bilgilerdir. Birincisi apriori, ikincisi a posteriori bilgilerdir. Ancak bu öğretisini tam manasıyla geliştirebildiğini söylemek oldukça güçtür. Ancak kendisinden sonra yaşayan Alman düşünür Kant tarafından bu öğreti geliştirilebilme imkanı bulmuştur. Hume'un Kant üzerine önemli etkileri vardır. Kant, kendisini dogmatik uykusundan uyandıran kişinin David Hume olduğunu söylemiştir.

David Hume, İngiliz aydınlanmacılığının zirvesini temsil eder. Ancak akademik anlamda hiçbir ünvanı yoktur. Üniversitelerin ahlak felsefesi kürsüsüne ve mantık kürsülerine toplamda iki kez başvurmuş, ancak dini fikirleri yüzünden akademik camiaya kabul edilmemiştir. Yaşadığı dönem boyunca *Büyük Britanya* adı altında altı ciltlik eseri ile ünlenmiştir. Bazı eserleri, kilisenin ve dinin otoritesi ve baskısı yüzünden hayattayken yayınlanamamış; ölümünden sonra hak ettiği şöhreti yakalamıştır.

Genel anlamda bakılacak olursa, Locke'da maddi töz ve Tanrısal töz mevcuttur. Locke, tözlerin bilinebileceğini söyler; ancak onların tam olarak nasıl bir şey olduğundan emin değildir. Berkeley, Locke'un maddi tözünü ortadan kaldırmıştır. Hatta daha da ileri giderek maddenin salt varlığını yok etmiştir. Tözün ancak Tanrısal ya da ruhsal bir şey olabileceğini ileri sürerek, daha çok metafiziksel açıklamalarda bulunmuştur. David Hume ise tözü temelli olarak ortadan kaldırmıştır. Çünkü o, insanın duyu deneyimlerini aşan hiçbir şeyin tam olarak bilinemeyeceğini düşünmektedir. Dolayısıyla, David Hume'un bu iddiaları pozitivizme ve mantıqçı pozitivizme giden yolu açmıştır.

Çalıştığımız filozoflara baktığımız zaman Locke Berkeley'e ve Berkeley de Hume'a giden yolu açmıştır. Bunun için bu üç düşünürün 'bilgi'nin bütünselliği göz önüne alındığında ayrı ayrı ele alınarak müstakil olarak incelenip tartışılması çok güçtür.

Sonuç olarak; hem Locke hem Berkeley hem de Hume modern felsefeden aydınlanma felsefesine geçişte en önemli rolü oynayan kilit isimlerdir. Dolayısıyla bu sözü geçen felsefeleri ve epistemoloji tarihini anlayabilmek bu filozofları anlamaktan geçmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIKÖZ, Hacı Mustafa, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Elis Yayınları, Ankara, 2003.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

ATAYMAN, Veysel, *Aydınlanma*, Bs Yayıncılık, İstanbul, 2011.

AYDIN, Ayhan, *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

BERKELEY, George, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, (çev: K. Sahir Sel), İkinci Basım, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.

BERKELEY, George, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Levent Özşar), 2. Basım, Biblos Kitabevi, Bursa, 2015.

BRAVO, Hamdi, "Locke ve Berkeley'de Birincil ve İkincil Nitelikler Meselesi", *FLSF Dergisi*, Sayı 5, Isparta, 2008.

BRAVO, Hamdi, "Locke'un Soyut Genel İde Anlayışı", *FLSF Dergisi*, Sayı 10, Isparta, 2010.

BRAVO, Işıl Bayar, "Bilginin Olanacağı Sorunu", *FLSF Dergisi*, Sayı 3, Isparta, 2007.

CEVİZCİ, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, 2. Basım, Asa Kitabevi, Bursa, 2008.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

CEVİZCİ, Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 5. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa, 2011.

CEVİZCİ, Ahmet, *Metafiziğe Giriş*, İkinci Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.

CEVİZCİ, Ahmet, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, 2. Basım, Asa Kitabevi, Bursa, 2007.

COPLESTON, Frederick, *Felsefe Tarihi (Berkeley-Hume)*, Cilt 5, Bölüm B, (çev: Aziz Yardımlı), İkinci Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998.

ÇELİK, Sara, *Bilgi Felsefesi (İlkçağ'dan Yeniçağ'a)*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ÇETİN, İsmail, "John Locke'un Cevher Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, Bursa, 1998.

ÇETİN, İsmail, “John Locke”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

ÇÜÇEN, A. Kadir, *Bilgi Felsefesi*, 2. Basım, Asa Kitabevi, Bursa, 2005.

DİDİER, Jean, *John Locke*, (çev: Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009.

DUNN, John, *Locke (Düşüncenin Ustaları)*, (çev: Fatoş Dilber), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.

ELMALI, Osman, ÖZDEN, Ömer, “Helenistik Roma Felsefesi: Septikler (Şüpheciler)”, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni (Antikçağ Yunan ve Ortaçağ Düşüncesi)*, 2. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 2. Cilt Editörleri: Celal Türer-Hakan Olgun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, On Beşinci Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

GÜNAY, Mustafa, *Felsefe Tarihinde İnsan Sorunu*, 2. Basım, İlya Yayıncılık, İzmir, 2006.

GÜNDAY, Şeref, “*Berkeley İdealizminin Temel Kavramları*”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Erzurum, 1995.

HANRATTY, Gerald, *Aydınlanma Filozofları (Locke-Hume ve Berkeley)*, (çev: Tuncay İmamoğlu, Celal Büyük), Anka Yayınları, İstanbul, 2002.

HUME, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1997.

HUME, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (çev: Ergün Baylan), BilgeSu Yayıncılık, Ankara, 2009.

HUME, David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (çev: Oruç Aruoba), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.

KANT, Immanuel, “Aydınlanma Nedir?” (1784), *Felsefe Yazıları*, (çev: Nejat Bozkurt), 1983.

LOCKE, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (çev: Vehbi Hacıkadıroğlu), 2. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

LOCKE, John, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*, (çev: Meral Delikara Topçu), 2. Cilt, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1999.

MAGEE, Bryan, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, (çev: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001.

MAGEE, Byran, *Büyük Filozoflar (Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi)*, (çev: Ahmet Cevizci), 2. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2008.

ÖÇAL, Şamil, “Sofistler ve Sokrates”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Antikçağ Yunan ve Ortaçağ Düşüncesi)*, 2. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 2. Cilt Editörleri: Celal Türer-Hakan Olgun, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

ÖKTEM, Ülker, “David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, Sayı 2, Ankara, 2004.

ÖNER, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Basım, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

ÖYMEN, Örsan K., *Hume*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

RUSSELL, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi (Modern Çağ – Yeni Çağ)*, Cilt 3, (çev: Muammer Sencer), Bilgi Yayınevi, Ankara, ?.

SKİRBEEK, Gunnar, GİLJE, Nils, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (çev: Emrah Akbaş, Şule Mutlu), 3. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2006.

ŞEKERCİ, Ahmet Erhan, “Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

ŞEKERCİ, Ahmet Erhan, “İdealist Bir İmmateryalist Olarak George Berkeley”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

TAŞIN, Ali, “David Hume”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

THİLLY, Frank, *Felsefenin Öyküsü*, 2. Cilt – Çağdaş Felsefe, (çev: İbrahim Şener), İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.

TÜRK BEN, Yaşar, “Descartes'ın Ahlak ve Mutluluk Anlayışı”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni (Yeniçağ Düşüncesi)*, 3. Cilt, Proje Editörü: Bayram Ali Çetinkaya, 3. Cilt Editörü: Ahmet Erhan Şekerci, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

VORLANDER, Karl, *Felsefe Tarihi (Cilt 1-2)*, (çev: Mehmet İzzet-Orhan Saadeddin), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

WARBURTON, Nigel, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (çev: Güçlü Ateşoğlu), 2. Baskı, İstanbul, 2015.

WEBER, Alfred, *Felsefe Tarihi*, (çev: H. Vehbi Eralp), 5. Basım, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

WEİSCHEDEL, Wilhelm, *Felsefenin Arka Merdiveni*, (çev: Sedat Umran), 5. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

WOOLHOUSE, Roger, *John Locke*, (çev: Akın Terzi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

ZELYÜT, Solmaz, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, 2. Basım, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010.

